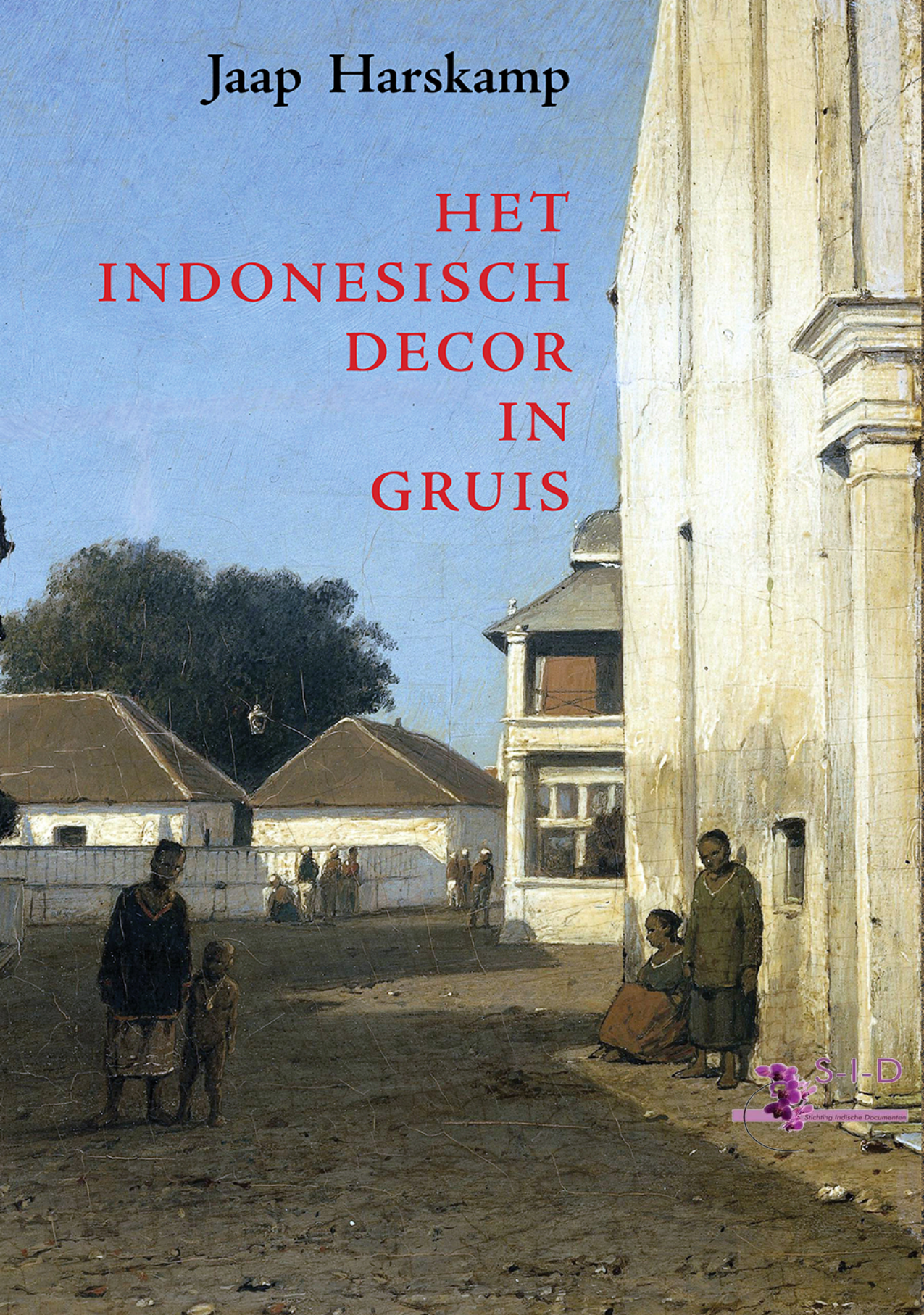


Jaap Harskamp

HET  
INDONESISCH  
DECOR  
IN  
GRUIS



## HET INDONESISCH DECOR IN GRUIS



*Wij hebben allen hier iets vreemds verloren,  
Maar niemand weet wat hij verloren heeft.  
Omdat het leven zoo naar voren streeft  
En wij stemmen achter ons niet hooren.*

Willem Brandt

HET  
INDONESISCH DECOR  
IN  
GRUIS



*Een Anthologie van Gedichten  
betreffende de Conflictjaren  
samengesteld door*

Jaap Harskamp

Eerste Druk, eerste oplage.  
Copyright: Jaap Harskamp 2020  
ISBN: 978-94-91039-03-4  
NUR: 309

Uitgeverij Armorica is een initiatief van de studie Boekwetenschap van de Universiteit van Amsterdam. Onze uitgaven vindt u op onze website: [armorica.eu](http://armorica.eu)

De illustraties in dit boek werden welwillend ter beschikking gesteld door Peter Schumacher en zijn van de hand van René Schäfer.

De afbeeldingen op de omslag zijn afkomstig uit de digitale collectie van het Rijksmuseum.

Vormgeving: Paul Dijstelberge

## INHOUD

Voorwoord door Peter Schumacher 7

Inleiding 9

In ondergang 13

In verloedering 33

In gevangenschap 40

In woede en wanhoop 49

In haat 57

In angstig voorgevoel 64

In actie 72

In afwachting 96

In vraagtekens 103

In ballingschap 116

In memoriam 125

In weemoed 138

In retrospect 159

Aantekeningen 180

Registers 186



## VOORWOORD

Toen Jaap Harskamp met zijn stelling kwam dat ‘het Indische sentiment’ veel beter en indringender was verwoord in dichtvorm dan in proza moest ik onmiddellijk denken aan een eigen ervaring uit 1946. Ik was toen dertien, woonde in het toenmalige Batavia, was nog nooit in Nederland geweest, kwam voort uit in Indië geboren en getogen ouders en moest niets hebben van Soekarno en zijn gewelddadige extremisten.

Toen een collega van mijn vader - beiden waren reserveofficier bij het KNIL - zijn familie, vrienden en kennissen regelmatig trakteerde op scherpe hekeldichten, was ik daar, met al mijn vooroordelen tegen ‘die Indonesische moordenaarsbende’, een dankbaar en enthousiast afnemer van. Eén van die haatverzen heet *Terwijl...* en is in deze bundel opgenomen onder het hoofdstuk ‘In Haat’.

In 1946 waren nog nauwelijks boeken verschenen die handelden over de in augustus 1945 begonnen gewelddadige revolutie. Ik kon die rijmende schrijfsels van mijn vaders vriend die op stencil waren gezet en verspreid, toen dus niet vergelijken met gelijksoortige proza uit die tijd. Wat ik er later in romans en reportages in Nederland wel over las, kon in mijn ogen nog steeds niet tippen aan die hetze-achtige protestverzen van toen.

Ik herinner me niemand die ook maar enige kritiek op de inhoud had. Critici waren op z’n best ‘linkse rakkers’, die ons Indië wilden verkwanselen aan Soekarno en zijn kliek. Niet alleen de hierboven genoemde hekeldichter, maar ook vele anderen mensen die zich met Indië of Indonesië verbonden voelden, grepen in de loop der jaren, en vooral na de oorlog, naar de pen om al dichtende hun ziel bloot te leggen en hun emoties de vrije loop te laten. Dat was zeker niet altijd in verontwaardiging, maar ook in wanhoop, bewondering en in weemoed. Het (nakende) verlies van Indië was voor iedereen die er bij betrokken was, van soldaat tot ambtenaar en van planter tot romanschrijver, een aangrijpende gebeurtenis. En daar kwamen de vaak traumatische ervaringen van (ex-)geïnterneerden nog bij.

Wat bij praktisch alle gedichten opvalt zijn de oprechte emoties die scribenten in Tropisch Nederland bij de lezers opwekken. En het is nog niet



voorbij. Tweede en derde generatie Indische mensen op zoek naar hun voorouderlijke wortels, schrijven, na meer dan zestig jaar, nog steeds gedichten. Niet zelden vol met vragen over hun identiteit. Ook nu is, zoals het altijd was: de boodschap en de zeggingskracht is van veel groter belang dan het literaire niveau en de esthetiek. Dat is het verschil met de traditionele Nederlandse dichtkunst.

De Indische poëzie en verzenmakerij kennen ook geen en zeker niet dezelfde traditie als de Nederlandse. Gedichten en versjes verschenen, vooral voor de oorlog, zeer regelmatig in de Indische dagbladen en tijdschriften en waren niet zelden even polemisch als de hoofdredactionele commentaren. Die felheid, waarbij frequent op de man werd gespeeld, was een typisch Indisch-koloniaal verschijnsel, waarop de verzenschrijvers en dichters vrolijk meeliften. In die zin passen ze dus wel in een zekere brutale koloniale 'literaire' traditie.

Na de oorlog ging dat door. Niet meer in de dagbladen. Die hadden meer dan genoeg 'echte' kopij. De Indische dichtkunst verhuisde mee samen met de honderdduizenden Indische Nederlanders die in de jaren vijftig als repatrianten naar Nederland vertrokken. Daar was het vaak moeilijk wenen en waren frustraties en heimwee de belangrijkste poëtische drijfveren geworden.

Deze bundel vormt een breed scala van wat er door mensen die hun hele leven in Indië hebben gewoond of er tijdelijk verbleven, die er ongelukkig zijn geweest of er ernstige trauma's hebben opgelopen. Tussen het Nederlands en het Maleis (later Bahasa Indonesia) werd er onder Indo's Indisch Nederlands of petjoh gesproken. Helaas ontbreekt in deze verzameling bijna geheel het geluid van de gewone Indo. Die deed niet aan dichtkunst en kon zich nauwelijks voorstellen dat zijn eigen Indische taal daar ook best geschikt voor was. Zelfs Tjalie Robinson, die in zijn boeken geregeld dialogen in Indische straattaal schreef, heeft zich niet echt aan poëzie gewaagd.

*Peter Schumacher*  
Amsterdam

## INLEIDING

Op 15 augustus 2009 las Marion Bloem tijdens de Nationale Herdenking bij het Indisch Monument in Den Haag het gedicht *Geen requiem* voor. De beginregels van de tweede strofe zijn direct van toepassing op mijn generatie (geboren in 1946):

Op school was er alleen een tweede wereldoorlog in Europa geweest en had die de andere kant van de wereld overgeslagen of met rust gelaten. Dus vroegen we niks want er viel niets te vragen.

Dit is mijn ervaring. Op de middelbare school maakte Indië/Indonesië geen deel uit van het les-programma. In geschiedenis en literatuurlessen werden de tragische jaren 1945-1950 eenvoudigweg verzwegen. Aan de Universiteit van Amsterdam was het niet anders. De neerlandistiek veegde de Indische literatuur van de vloer.

Het koloniale tijdperk was er één van schande en schaamte. Tijdens mijn werkzaamheden als Conservator van de unieke collectie van boeken uit de Lage Landen die zich in de British Library (BL) bevindt, trof het mij dat de bibliotheek een prachtige verzameling van werk bezit over de vroege fasen van Nederlandse kolonialisatie in Indië, maar dat documenten over de pijnlijke afsluiting van die periode schaars bleken. Daarnaast realiseerde ik mij dat ik zelf weinig wist van dat tijdperk.

Ik heb het toen mijn taak gemaakt dit gat te dichten, zowel in mijn eigen hoofd als in de verzameling van geschriften in de BL. Over een periode van enkele jaren heb ik een collectie opgebouwd over de Japanse bezetting van Indië en de daarop volgende beweging naar Indonesische onafhankelijkheid die zich met weinig andere bibliotheken laat vergelijken. Een substantële catalogus van dat materiaal werd in 2001 door de BL gepubliceerd onder de titel *The Indonesian question: the Dutch/Western response to the struggle for independence in Indonesia 1945-1950*. Indonesië specialist Professor Peter Carey (Oxford) schreef een inleiding.

De doelstelling van die onderneming was meer dan een loutere aanvulling van het boekenbezit van de BL. Het tijdperk van kolonialisatie en het daarmee samenhangende koloniale denken zijn Europese ontwikkelingen geweest. Het de-kolonialisatie proces was een internationaal probleem en

trauma. De noodzaak van een overkoepelend en vergelijkend onderzoek op dit terrein vereist niet alleen dat documenten toegankelijk zijn, maar dat deze verzameld en geconserveerd worden (en blijven). Het idee dat we de studie van onze koloniale geschiedenis aan een enkele universiteit kunnen overlaten, is onzinnig. Indonesië is geen 'Leids onderonsje'. De historische documentatie van de Nederlandse aanwezigheid in het Oosten dient net zo nauwgezet in Londen plaats te vinden als dat in Leiden gebeurt (of gebeurde).

Over de conflictjaren bestaat een ruim aanbod van bronnen. Er is echter een opmerkelijk gebrek aan informatie over de poëzie die het conflict betreft. Men heeft wel beweerd dat de traumatische ervaring van de omstandigheden de poëtische verwerking daarvan in de weg stond. Dat is onjuist; deze anthologie is het bewijs. Bij de samenstelling van deze bundel is de voornaamste drijfkracht geweest een overzicht te verschaffen van de veelheid van emoties die de botsing teweegbracht en een inzicht te geven in de intensiteit van gevoelens die daarmee verbonden waren. De esthetische waarde van individuele gedichten was niet van dominerend belang in de keuze.

In de vroege fasen van onderzoek naar de poëtische verwerking van de confrontatie deelde ik mijn bevindingen met Professor Reinier Salverda, hoogleraar neerlandistiek aan University College London. We hebben vele uren in conversatie doorgebracht in de koffiekamer van de British Library. Na zijn vertrek uit Londen is dat contact verloren gegaan. Ik ben hem dankbaar voor zijn deskundige bijdragen aan dit project die uit talloze voetnoten te herleiden zijn.

Peter Schumacher heeft de bundel voorzien van tekeningen van Renee Schäfer, afkomstig uit diens handgeschreven en onuitgegeven drieluik *Schrijfsels en tekeningen van een Indovidu over voor, tijdens en na Banzai & Merdeka!*

Jaap Harskamp  
Ely, Cambridgeshire, 2009 | 2017

## *Gruis*

*Er waren vaste kernen in uw huis.  
Er stonden witte sterren in uw bloed,  
Waartegen zich mijn verzen konden bouwen.*

*Sedert verging de wereld, uit het gruis klinken  
brokstukken lied, niet in te houden; en dwaal ik  
in een cirkel om de dood.*

Gerrit Achterberg



## IN ONDERGANG



### *De laatste dag der Hollanders op Java*

Zult gy nog langer ons vertrappen,  
Uw hart vereelten door het geld,  
En, doof voor de eisch van recht en rede,  
De zachtheid tergen tot geweld?

Dan zy de buffel ons ten voorbeeld,  
Die sarrens moê, de hoornen wet,  
Den wreedten dryver in de lucht werpt  
En met zijn lompen poot verplet.

Dan schroeie de oorlogsvlam uw velden,  
Dan roll' de wraak langs berg en dal,  
Dan styg' de rook uit uw paleizen,  
Dan trill' de lucht van 't moordgeschal.

Dan zullen wy onze ooren streelen  
Aan uwer vrouwen klaaggeschrei,  
En staan, als juichende getuigen,  
Om 't doodsbed van uw dwingelandy.

Dan zullen wy uw kindren slachten  
En de onzen drenken met hun bloed,  
Opdat der eeuwen schuld met rente,  
Met woekerwinste word' vergoed.

En als de zon in 't Westen neerdaalt,  
Beneveld door den damp van 't bloed,  
Ontvangt zy in het doodsgerochel  
De laatste Hollandsche afscheidsgroet.

En als de nachtelijke sluier  
De rookende aard heeft overdekt,  
De jakhals de nog lauwe lyken  
Dooreenwoelt, afknaagt, knabbelt, lekt ...

Dan voeren wy uw dochters henen,  
En elke maagd wordt ons een boel,  
Dan rusten we aan haar blanke boezems  
Van moordgetier en krygsgewoel.

En als haar schand zal zyn voltrokken,  
Als wy ons hebben moê gekust,  
Als elk tot walgens toe verzadigd,  
Het hart van wraak, het lyf van lust ...

Dan tygen wy aan 't banketteeren,  
En de eerste toast is: 't Batig Slot!  
De tweede toast: 'aan Jezus Christus!  
De laatste dronk: 'aan Neêrlands God!

En als de zon in 't Oosten opdaagt,  
Knielt elk Javaan voor Mahomed,  
Wyl hy het zachtste volk der aarde  
Van Christenhonden heeft gered.

*Sentot = Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga*

Sicco Ernst Roorda van Eysinga diende als officier elf jaar lang in het Indische leger. Daarna was hij journalist, beheerder van een koffieplantage, en ingenieur bij de overheid. Na het lezen van *Max Havelaar* schreef Sicco 'De vloekzang van Sentot' op 1 december 1860. Hij stuurde het gedicht naar het *Bataviaasch Handelsblad*, maar het werd niet gepubliceerd. Als gevolg werd hij vier jaar later uit overheidsdienst ontslagen en zonder pensioen Indië uitgezet. Het gedicht is voor het eerst gepubliceerd door Multatuli in een noot bij de vierde druk van zijn *Max Havelaar* in 1875. In december 1945, tijdens de Bersiap-periode is dit gedicht in het Indonesisch vertaald en onder de naam van Multatuli gepubliceerd in het tijdschrift *Gelombang Pemoeda* door de dichter Chairil Anwar.



*Sarikat Islam*  
(Satire)

't Laatste nieuws uit Insulinde  
 Heeft de prikkel van den tijd,  
 'De Vooruitgang' wil ik zeggen,  
 Het Javanendom bereid.  
 'Sarikat!' is hunne leuze:  
 Allen onder éénen vaan! ...  
 Tot versiering en als masker  
 Komt de Islam achteraan.

Het program der werkzaamheden  
 Vormt een heele lange ris.  
 Eerstens: 'Nekken der Chineezen',  
 Wat nogal begrijpelijk is.  
 Want bij binnenlandsche veeten  
 Zag men nog voor korten tijd  
 Hoe bij 't sluiten van de toko's  
 De Javaan het loodje lijdt.

Even als in 't ver Europa  
 Zijn ze op 't idée belust:  
 Viert den heiligen dag des Heeren,  
 Eens per week eischen ze rust!  
 Vrijdag, Zondag voor Javanen,  
 Zaterdag voor d'Israeliet,  
 Zondag voor de Christenmensen ...  
 Of het kan? dat vraagt men niet!

Overall verrijzen scholen!  
 Eigen Universiteit!  
 Waar voor alle hooge baantjes  
 Kromo-lief wordt opgeleid!  
 Geen van Hollands ambtenaren  
 Wordt in Indië meer rijk ...  
 Als 't bestuur geheel Javaansch is  
 Staat de 'totok' aan den dijk!



O, ze snakken naar beschaving,  
Neêrlands druk doet hen thans pijn.  
Weg met hoofddoek, weg met sarong,  
Neen, ze willen 'toeans' zijn.  
Voortaan Europeesche kleeren,  
Netjes eeten van een bord ...  
Als 't zoo doorgaat, is 't best mogelijk  
Dat de 'blanda' koelie wordt.

Voor ons Christlijk Ministerie  
Is 't begeerde ideaal  
Haast bereikt, dra kan het oogsten  
Lauweren op groote schaal!  
ETHISCH wordt heel Insulinde,  
En 't gevolg daarvan? weldra  
Worden wij hier uitgeranseld!  
Als gevolg der 'ETHICA'!

Groote schoonmaak gaat men houden  
Met den veger en den dweil ...  
Weg met vunze prostitutie,  
Hooger wordt het vrouwlijk peil!  
Slaagt het plan, juicht dan mevrouwjtjes,  
Welvaart sluipt dra in uw huis,  
Een ontwikkeld kokkie steelt niet  
En uw baboes zijn dan kuisch!!

Nog is 't niet zoo ver gekomen,  
Maar het staat wel op papier.  
Om het bruin gevaar te keeren,  
Deed men bijna nog geen zier!  
Wanneer volgt nu nommer twee?  
Slechts één R moet bijgebeiteld  
En de zerk luidt: R.I.P.

*Eduard Jacobs*

*Sarekat Islam*: ook S.I. (Islamitische Vereniging) werd in 1912 opgericht met als doel de materiële vooruitgang van de leden te bevorderen. De koloniale overheid vreesde de ondermijnende politieke invloed van de beweging; *toko*: winkel; *kromo*: verpersoonlijking van de volksman; de 'gewone' Javanen; *sarong*: van de heupen afhanginge dichtgenaaide, geplooid doek; *koelie*: gehuurde man; ook: scheldwoord in de betekenis van stommeling; *Ethisch*: ethische koloniale politiek waarbij gestreefd werd naar een westerse ontwikkeling van land en volk van Nederlands-Indië, met aandacht voor onderwijs, gezondheidszorg, en verspreiding van het Christendom; *baboe*: kin.



### *Batavia*

Hier, uit wildernis van boschrand en moeras,  
 Wies de gemeenschap eens der mannen van het Westen,  
 Hier was het, dat hun zelfverzekerdheid zich vestte,  
 Dat hun de wereld als een wettig erfgoed was.

Van hier, over den valen einder, wijd en zijd,  
 Brak de onweerstaanbaarheid zich baan van hun begeeren,  
 Hier wisten tegenslag in voorspoed zij te keeren,  
 En van hier, torenhoog, klom hun vermetelheid.

Maar in het schamele van den huidige staat  
 Is van dien ouden praal niets aan de stad gebleven.  
 Al wat naar grootheid ging heeft zich in haar begeven,  
 Zooals een stem zwelt in een grot, en dan vergaat.

Nu ligt zij als de bouwval van een dood geheel  
 In de overstelping van beginselloozer tijden.  
 Onzeker nog, maar onmiskenbaar toch, bereiden  
 Zich nieuwe vormen voor aan ieder onderdeel,

En in de schemering der oud geworden lanen  
Valt hier en daar een sedert lang verlaten huis  
In de berusting der vergetelheid aan gruis ...  
Om den rand van het dak strengelen zich lianen.

*Jan Prins = Christiaan Louis Schepp*

✕

### *Het Digoel Wilhelmus*

*Volgens een regeeringsbericht waren verschillende bannelingen bereid op Koninginnedag het Wilhelmus mede te zingen. De anderen zullen naar een strenger verbanningsoord worden gedeporteerd. Wij vermoeden, dat het Wilhelmus er ongeveer als volgt uitzag:*

Wilhelmus van Nassauwe  
zing ik omdat ik moet,  
den vaderland getrouwe  
dat dronk mijn broeders bloed.  
De knechten van Oranje  
lieten mij ongedeerd,  
de rechter zei, 'k verban je  
opdat je ginds krepeert.

In Blanda's vrees te leven  
heb 'k niet genoeg betracht,  
daarom ben ik verdreven  
en werd ik hier gebracht.  
De heerschers, die regeeren,  
kozen als instrument  
in dienst der suikerheeren  
van Rhemrev's regiment.

Mijn schild ende betrouwen  
zijt gij niet, 'groote heer',  
voortaan zoo wil ik bouwen  
slechts op mijn volks verweer,  
dat het toch vroom mag blijven

vol strijdlust t'aller stond,  
de tyrannie verdrijven  
die mij het hart doorwondt.

Vrij naar Marnix van St. Aldegonde

*Jef Last*

*Digoel*: het interneringskamp Boven-Digoel op westelijk Nieuw-Guinea aan de rivier de Digoel waar sinds 1926-1927 politieke gevangenen werden vastgehouden (er zijn daar in totaal 1400 mensen geïnterneerd geweest). In 1940 zaten er nog 380 geïnterneerden vast; *Rhemrev*: rapport over KNIL-kapitein W.V. Rhemrev. Zijn regiment had zich in januari 1927 bij de onderdrukking van de communistische opstand op Sumatra te buiten gegaan aan gruweldaden. Rhemrev werd weggepensioneerd als majoor. Hij was in de jaren '30 actief in de Indische NSB.

Jef Last was betrokken bij de strijd tegen koloniale onderdrukking. Hij schreef zijn *Liedjes op de maat van de rottam* als protest tegen de Digoelkampen. Over zijn jarenlange verblijf in de jonge Republiek schreef hij twee boeken: *Bali in de kentering* (1955) en *Zo zag ik Indonesië* (1956). Onder tegenstanders van de koloniale politiek bestond een zekere traditie om het volkslied om te zetten in een protest gezang. Jef Last zet in zijn *Digoel Wilhelmus* dat gebruik voort. Een eerdere versie dateert van 1904 (fragment):

Wilhelmus van Nassaue  
Ziet gij den heldenstoet?  
Zij schoten op de vrouwen  
En drenkten het land in bloed.  
De kwast der banieren  
Zijn darmen van een kind.  
Licht dat ge aan hun rapieren,  
Nog vrouwenharen vindt.

✕

*Rijkseenheid*

Geef mij de ruimte van de uitkijk over zee  
waarop de schepen naar de vreemde havens varen  
tegen de rode gloed van late zon.  
Laat ons tezamen naar de horizon,  
de samenvloeiing tussen zee en hemel, staren.

Gij ziet een andere horizon dan ik.  
Geen twee paar mensenogen dragen even verre,  
noch mensen 't zelfde oogmerk bij hun streven.  
Maar overkoepeld is ons aller leven  
door één gewelf, bezaaid met eend're sterren.

Zo staren wij van Hollands duinen uit  
naar schepen die vertrekken en die komen.  
Te Tandjong Priok rijst uit palmen aan het strand  
de oude Uitkijk van de waterkant.  
De Schreierstoren staat aan 't oude IJ te dromen.

Geef ons de uitkijk en de ruime blik.  
Een volk, verdeeld op beide wereldronden,  
heeft eeuwenlang, met 't wentelen van de zon,  
ver over zee en vage horizon  
elkaar de boodschap zijner Eenheid toegezonden.

Geef ons de ruimte en de kracht van het gemoed  
van wie de zee in zijn domein heeft opgenomen,  
en die zijn broeder aan de horizon ontmoet  
in éne wil en in de trouwe groet  
van wie uit éne Vader-woning komen.

*Algemeen Handelsblad, 20-9-1936*  
(overgenomen in *Het Noorden, 7-10-1936*)

*Melis Stoke = Herman Salomonson*

✕

*Gebed aan de bar*

*Bandoeng ging feestvierende ten onder! ... op die lugubere Zaterdagavond in Maart 1942, toen Java verloren was: Bandoeng, zingende en hossende in de Sociëteit Concordia en Hotel Homann, waar de wijn tot elke prijs moest worden opgemaakt, omdat anders de vijand haar in handen zou krijgen ...*

Geef ons heden nog een cocktail met een rietje.  
 Schenk ons vreugde via cocktail! Speel een liedje!  
 Schenk Uw kinderen de tonen,  
 Van onmisb're saxofonen!  
 Laat ons knielen voor het hels kabaal  
 En voor de heibel!  
 Ons altaar is vannacht de bar  
 En de wijnkaart onze bijbel!

Kruisig de stilte!  
 Schenk ons de kilte  
 Van de schetterende band!  
 Laat deze nachten  
 Zonder gedachten  
 Doorgaan tot het bitt're end!  
 Geef ons een feesthoed en in de armen van een schat.  
 't Kost een paar centen, maar dan heb je ook wat!

Geef ons heden nog een tango! Speel een zwoele!  
 Schenk ons liefde via tango. Laat iets voelen!  
 Schenk ons via tangomaten  
 Kleine liefdessurrogaten.  
 Laat ons knielen voor de bandboys  
 En hun schett'rend werk.  
 Het orgel uit de biscoop  
 Maakt de bar tot onze kerk!

Kruisig de geest en  
 Schenk ons de feesten:  
 Zinneloze feestenstroom!  
 Doof deze nachten

Onze gedachten.  
Grijp de bar vast in je droom!  
Geef ons houvast aan een feesthoed en een schat.  
't Kost een paar centen, maar dan heb je ook wat.

Geef ons heden nog wat vreugde, bij momenten.  
Schenk ons via cocktail vreugde - voor drie centen.

Zegen onze bitterballen!

En vergeef ons zwetsig lallen.  
Hoor het orgel speelt: 'Wij zijn niet bang!'

Geef ons een dame

Met een papieren feesthoed op en  
Een cocktail - Amen!

*Wim Kan*

*maart 1942*: op zondag 8 maart 1942, een week na de Japanse landing op Java, volgde de capitulatie van het koloniale leger. Imamoera Hitosji, de bevelhebber van het Japanse zestiende leger, had gedreigd Bandoeng te bombarderen; *Sociëteit Concordia*: de 'soos' was de plaats waar Europeanen onspanning zochten. Deze werd in eerste instantie vooral bezocht door (drinkende) planters. Later werd het publiek meer gemengd en 'beschaafder'; *Hotel Homann*: bekendste hotel in Bandoeng, gelegen aan de Grote Postweg en ontworpen door Albert Aalbers in art deco stijl in 1939. Tijdens de Japanse bezetting diende het hotel als luxe-kazerne voor officieren.

Wim Kan en Corry Vonk verbleven in Bandoeng op het moment van de Japanse inval. Ze waren met hun ABC-cabaret in december 1939 vanuit Nederland op tournee gegaan naar Indië en bleven daar na de Duitse inval optreden voor de troepen van het KNIL. De jaren 1942-1945 brachten ze door in Japanse kampen waar ze ook optraden, Wim Kan in Birma, Corry Vonk op Java. Zij beschreven hun ervaring in *Honderd dagen uit en thuis* (1946).

✕

*Avond*

*6 maart 1942*

*Val van Batavia*

De lichten zijn weer in den tuin ontloken,  
de sterren bloeien strak op uit het niet ....  
Ik kan slechts denken aan hen, die gebroken  
zijn, wier hart niet dan bekom'ringen ziet.

Koel troostend wind gaat door mijn haren waren,  
een hand, die sterk, beveiligende is,  
hoe vreemd gaat de wind, die zingt heen door de jaren  
en uren van steeds diepre duisternis;

zingt over dood, 't vervagen van het leven,  
niets blijft ons, enkel slechts herinnering,  
als onze handen, grauw van jaren, beven,  
drupt altijd droever 't monotoon gezang.

Droef is ons bidden met opene oogen,  
wie weet of God wel eens ons heimwee ziet,  
heeft Hij met d'arremoede meededoogen  
van onze ziel en haar eenzame lied?

't Is vreemd, wanneer ons alles is genomen,  
één enkele gedachte boeie' ontbindt,  
één enkele droom de sterren weer doet komen,  
het stil geheim van Moeder en het Kind.

*Miek Le Conge Kleijn-Janssen*

✕



*Minnebrief aan onze gemartelde bruid Indonesia (fragment)*

*zondag 19 december 1948*

zoete boeroeboedoer, je leende vrije voeten eens, - ik liep  
melattiepassen ik zag je ogen waren sawahnat, - ik lachte  
dan stond de rijst op van je nieuwe witte huid  
ik boog mij als het dansen als de ritusboog en diende als het suikkerriet

toen met witte luchtapen de maan optrok heelal van legers  
en je dromen zuchtten als de jungle, 's avonds zilvere harpijen  
de harpen van de spin over je ogen trilden van de tamarindeminnaar  
waar zou hier wolf niet huilen van begeerte en de wanhoop  
het opgemaakte vuur als bedden voor asbesten vorst  
maar zelfs de maan beklom je niet ik zag haar stoeien met koraal en zee  
[...]

wij worden niet anders meer dan haar gerammeide plantages  
de koeliebellen mennen ons, wij gorgelen de laarzen wandaden stikkende  
overal bekt ons de dwangbuizen tanks en kampen aetherkappen  
en men sluipt dwars door onze ruggen bajonetten aanzettende  
zij zal dus liggen met ons opstaan puin en gekruimeld  
geen kameel en geen dok bestijgen zullen wij de buffelbrullen  
met de melaatsen en de leprozen garten ziekten opsteken  
en de vlammen en het rood en als de tuimel liefstewraken  
het geweld der moer uit de holen jongen op het vizier van recht zetten  
en de dammen bonzende opstand beton en de kranen bezetenheid niet  
[sussen]

niet blussen de sperwers gal van afschuw  
het verzet der gekwelde arenaleeuwen aanroepen  
de list van slangen lenen en de haat der kamponghanen  
de ongehoorzaamheid van je rubber  
de ironie van je muskieten  
de moed van de moesson  
bliksem en hitte

ik ben de bruidegom zoete boeroeboedoer  
 hoeveel wreekt de bruidegom de bruid  
 als op java plassen bloed zij stuiptrekt  
 uitbuiters hun buit haar ogen oesters inslaan en uitzuigen?

*Lucebert = Lubertus Jacob Swaanswijk*

✕

*Kolonie*

Nu schijnt daarginds misschien een halve maan  
 tweemaal zo hel als hier een maan in luister.  
 In 't kleine soosje heeft iedereen verstaan,  
 volop: alleen de whisky-soda bruist er -

hoe het de planter dit jaar is vergaan  
 met zijn tantièmes. Eén vreemdeling huist er  
 schuin tegenover, maar verkiest 't gefluister  
 van zijn waringin boven dat bestaan.

Hij meent terecht: zo'n dorp is te waarden  
 boven 't nabootsel van een grote stad,  
 maar om de geur van 't veld, de lichte kleren,

de kreet van de tonggèrets, 't daaglijks bad  
 in de rivier, en haar, wier vreemd erbarmen  
 in 't sterfuur krauwt over zijn hoofd en armen.

*Eduard du Perron*

*tonggeret: cicade.*

✕

*Batavia*

Het leven loopt in afgeperkte banen  
van ruimte en tijd: de soos, Hotel des Indes,  
de tafel waar ik deze verzen pende  
en 't werk waarin we ons kleine godjes wanen.

O wereldstad van rustig groene lanen,  
hoe lokt achter den einder de legende  
van oerwoud, oude tempels en vulkanen  
die ik zo goed uit de verhalen kende.

Maar levend in de bankring der kantoren  
blijft die nabije pracht ons steeds ontgaan  
en in de sleur van een gegoed bestaan  
vergeet men wel dat men iets heeft verloren.

Hier leven is een slechtgemikte worp,  
o wereldstad, o deftig villadorp!

*E.R. Duncan Elias*

✕

*Makassar*

De zee ligt flauw gerimpeld onder trage winden,  
eentonig zingend in de strakke touwen  
van kleine zwaarbemande vlerkprauwen,  
over het diepblauw dansend als verschoten vlinders.

Nabij de aanlegplaats van de pakketboot  
wijst als een kindervinger naar een broze zeepbel  
de oude vuurtoren naar een lege hemel;  
visafval geurt bij iedere windstoot.

Karbouwen worden hulpeloos bijgedreven  
 op 't Hogepad - de naam is van de Compagnie  
 - en een kwart mijl verder bij de Harmonie  
 glinstert in kleine glazen de jenever.

Temidden der negotie onberoerd heft  
 sedert anno zestienhonderdéeen  
 het oude fort zijn haveloze steen  
 in martiale, hoekige contour,

de huizen naar oud vaderlands model  
 vuilwit in 't onmeedogend middaglicht,  
 staan - goedig het verweerd gezicht  
 - te wachten voor hun allerlaatste spel.

Nog draalt in de trapportalen, kelderbogen  
 van een verbleekte faam de ijle glans,  
 de zeewind suizelt om de hoogste trans  
 waar in de zon het wasgoed hangt te drogen.

*E.R. Duncan Elias*

*Paketsboot*: lijndienst van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM);  
*vlerkprauw*: vaartuig met zijdelings verbonden drijver; *Karbouwen*: buffels;  
*Compagnie*: Verenigde Oostindische Compagnie (VOC); *Harmonie*: de naam van  
 de sociëteit.

✕

[Zonder titel]

De zee, dat is het vaderland  
 van Hollanders en Portugezen  
 en wat er meer voor zeelui mogen wezen.  
 Een bloedig zog achter de houten schepen uit Banda,  
 vol gebrandschat in de factorijen.  
 Ze brachten brandewijn en bijbels  
 en haalden specerijen.

Hoezee. Daar ging het langs,  
al heeft de zee er eeuwen gewoeld,  
nog nooit is het spoor gans uitgespoeld;  
bloed en schuim, schuim en bloed.

Zo ging het en zo zal het altoos blijven;  
blinkende zeilen duiken op en laag over  
het water davert al een salvo.  
De duivel zal de Portugezen halen;  
balken versplinteren, vivat,  
er barst een schip uiteen, hoezee,  
er drijven ingewanden tussen de koralen,  
die zijn voor de makrelen. Zo krijgt elk wat,  
het goud de Heren Zeventien,  
de eer de Staten en God de dank,  
Hij heeft ons niet verlaten.

Zo was het, en zo zal het altoos wezen.  
Wij kwamen na de Portugezen  
en achten ons weer andre volken.  
Rookpluimpjes werden vette, zwarte wolken,  
nu is er stookolie vermengd met bloed en water.  
Wat zal het einde zijn?  
Maar wat het zij, Hij zal ons niet verlaten.

*J.B. Charles = Willem Hendrik Nagel*

*Factorij*: handelskantoor van de VOC; *Heren Zeventien*: het opperbestuur van de VOC in Amsterdam; *De Staten*: de Staten-generaal, het politieke orgaan in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën.

✕

*Het heete Zuiden*

(Sumatra)

Het blauwstaal van de lucht  
staat dwars op het golfijzer, zwart  
snijden groeven diep  
door het dak; het lemmet van de zon  
trilt dreigend over mijn hart.

Palmkruinen spreiden breed  
hun pluim aan het ijl-dunne lint,  
loodrecht op de horizont.  
Vuurspattend prikkeldraad wondt  
de iris, slaat hopeloos blind.

Op deze vergeten kebon,  
achter de bastille van het oerwoud,  
sterven de laatste blanken  
- cidevant imperium-bouwers -  
onder de guillotine van de zon.

*Willem Brandt**kebon*: tuin, tuinman. De plantentuin te Buitenzorg, nu Kebon Raya.

X

*Opdracht*(voorafgaand aan de bundel *Rotan en melati*)

Aan hen, die, schandelijk verlaten en vergeten,  
In de geheime kampen, diep in 't binnenland,  
Bij honderden nog hong'ren, wank'lend op den rand  
Van dood en leven, en van wie wij enkel weten,

Dat zij op hun bevrijding wachten, doch verbeteren  
De uren zien verwaaien als het losse zand,

Dat de Zuidwester jaagt langs Hollands duin en strand ...  
Maar Java's rimboe zwijgt en smooit hun wanhoopskreten;

Aan hen, aan wie het moederland geen redding bracht,  
Toen over hun geliefd oud-Indië zonk de nacht,  
Zoodat hen nu alleen de Dood nog kan bevrijden

Uit 't massagraf, waarin de levende versmacht,  
Aan hen wil ik, gedenkend lang vergane tijden,  
Nu deze krans van rotan en melati wijden.

*J.F. Kunst*

*rotan (rottan)*: klimmende palm waarvan de buigzame stengel als gesel-instrument werd gebruikt. De plaatselijke bestuursambtenaar kon een rotanstraf van maximaal twintig slagen per overtreding overleggen zonder dat daar een rechter bij te pas kwam. De straf werd in 1866 afgeschaft; *melati*: jasmijn.

✕

*Wij vlogen uit Indië*

Nooit zal ik vergeten de borsten  
van mijn Bandoengse schooljuffrouw  
die vrijde met een oorlogsvrijwilliger  
in eenenveertig had hij leren vliegen  
zijn foto's gingen rond in de klas  
kaki bivakmuts en knoppen op de kraag  
scherp snorretje gejaagd door de wind

een mooie indische juffrouw  
Adoree en niet streng  
zij logeerde kerstmis 41 met hem  
in een hotel boven Garoet  
de laatste vakantie empire-stijl  
voor iedereen - wij waren er ook  
mijn vader sloeg een vent van de bar  
die zei dat de jappers sterker waren  
dan de geallieerden, na tafel wilhelmus

god save etcetera zelfs chinese volkslied  
 door de radio gevloek  
 het nieuws is slecht wordt slechter

er werd gesport gedanst  
 Adoree en haar vlieger overal vooraan  
 wij jongetjes begluurden hen  
 Max Jansen legde uit wat zij deden  
 in hun paviljoen:  
 afgrijselijke daden van volwassen mensen  
 wij zaten tussen de canna's  
 daar kwam zij uit de kamer in het maanlicht  
 ik zal haar borsten nooit vergeten  
 Adoree riep hij van binnen  
 in de bar lawaai van onze vaders  
 maar de allerlaatste vakantie was het wel

nog hielden ze rammengevechten bij Tjikadjang  
 het nieuws werd slechter  
 mijn vader ging - een officier die niet  
 kon schieten ik schaamde mij voor hem  
 was trots ook wel  
 zijn kop stond oud en smartelijk  
 als hij in motor met zijspan werd thuisgebracht  
 na tien uur decoderen op het hoofdkwartier  
 rampzalig nieuws van Karel Doorman.

(Uit een cyclus)

*F. Springer = Carel Jan Schneider*

*canna*: bloemriet; *Indische juffrouw*: in het Maleis 'nona' of een ongetrouwde vrouw van gemengde komaf, traditioneel gezien als sensueel en vrijzinnig; *Garoet*: bergstadje ten zuid-oosten van Bandoeng; vakantieoord voor Europeanen; *rammengevecht*: Javaanse goksport (adu dombak) waarbij twee rammen vechten tot er een op de vlucht slaat; *Tjikadjang*: West-Java.

✕



*Sunda*

Een enorm plat en reeksen eilanden zijn naar mij genoemd,  
rijken en koloniën werden hier tot ondergang gedoemd,  
boerenopstanden, communistenrellen, Darul Islam  
en vulkanen - alles heb ik met mijn flora overbloemd.

G.J. Resink

*Sunda*: de Maleise schrijfwijze voor Soenda. Het Soenda-plat wordt omringd door het Maleise schiereiland. De Grote Soenda-eilanden zijn Sumatra, Java, Borneo en Celebes (Sulawesi); de Kleine Soenda-eilanden Bali, Lombok, Soemba, Soembawa, Floris en Timor (half Portugees). In de koloniale tijd leerden schoolkinderen, zowel in Nederland als in Indië, deze rijtjes uit hun hoofd door ze klassikaal op te dreunen; *Darul Islam*: Javaans verzetsleger dat op streng islamitische grondslag streed tegen het Nederlandse én Indonesische leger in de jaren 1945-1962.

✕



## IN VERLOEDERING



### *Onze Indische gasten*

Als verfiijnde hovelingen,  
Zo aandachtig en zo moe,  
Komen ze na jaren werken  
Mager naar Europa toe,  
Om hun levers op te knappen,  
Op de hei of aan 't strand.  
Of 'n kouwe neus te halen  
In 't lieve vaderland.

Menigeen, die vroeger jaren  
Door zijn ouders werd geloosd,  
Komt tot iedereens verbazing  
Als een prachtmens uit de Oost.  
Heel zijn juichende familie  
Haalt hem aan de stoomboot af.  
Jammer maar dat hij zijn ouders  
Moet gaan groeten aan hun graf.

Meestal zijn hun overjassen  
Veel te lang of veel te klein  
Dragen ze gekleurde dassen,  
Die al uit de mode zijn,  
Met hun grote, fletse ogen,  
Zien ze hier 't zaakje aan  
Net alsof ze weêr na jaren  
Voor hun kinderspeelgoed staan.

*Koos Speenhoff*



*Blanke soldaten*

Uit een nacht vol bruine gezichten  
 duiken twee hoofden als bleeke lichten,  
 zingen in heimwee een Hollandsch lied.  
 Hoe vereelt ook in den oven  
 die de eevnaarsdagen stoven,  
 's avonds voelen z'een week verdriet  
 onder de palmen, waar zij niet hóóren.  
 't Is om hun liefsten, die zij verloren.  
 Maar dit zingen geneest hen niet.

Zoo, in hun hunkerend eenzaam loopen,  
 zien z'een lichtend deurvlak open,  
 waar twee vrouwengestalten staan:  
 blankgeverfde, bruine meiden,  
 die met een grijns hun lied ontwijden,  
 die hen lokken tot trager gaan.  
 In haar blauwzwart kapsel bloesems,  
 baadjes welvend om haar boezems,  
 fleemen zij de mannen aan.

En de blanken staken het wijsje;  
 en hun droom van een Hollandsch meisje  
 sterft in oogen van zwart fluweel,  
 in den ban dier bruine lijven,  
 die hen dwingen hier te blijven,  
 waar verdooving is hun deel:  
 wankelend van 't wanhopig slentren,  
 laten zij zich machtloos entren  
 door die deernen, in 't bordeel.

*A. ter Haghe = Anton Koch*

✕

*Afscheid van een Oostinjevaarder*

Ik zie mezelf belachelijk staan zwaaien,  
 Hoe klein en weerloos in dat hol station.  
 Adieu, mijn vriend, in 't Zuiden schijnt de zon;  
 Adieu, hoort gij de stalen wielen draaien ...

Alweer die stad; ik ken er alle straten  
 En alle tronies van de burgerij,  
 Verscheidene nette heren groeten mij.  
 Toch leef ik als een zieke hond verlaten.

Ze zitten weer te zwetsen en te drinken  
 In mijn geliefd café, O piccolo,  
 Verafschuw je ook die drukke mannen zo  
 En ruik je wel hoe penetrant ze stinken?

Mijn dagelijkse troost: geef *Le Matin!*  
 Ha! Een familie grondig uitgemoord,  
 Een kind ontvreemd, een kamerlid verhoord;  
 Paul Valéry ontvangt de heer Pétain.

Je bent Quévy goddank al gepasseerd;  
 Parijs, Marseille, Suez ... dan Ceylon ...  
 Wat was het bitter guur op dat perron.  
 Garçon, een broodje rosbief goed gesmeerd.

De kapper vindt het nu een mooie dag,  
 Wel fris - maar toch niet nàt - dat is gezond;  
 Er walmt tabakslucht uit zijn grote mond  
 Als hij een mop tapt waar ik laf om lach.

Ik wil naar huis, naar bed - gordijnen toe!  
 Ik wil een straffe catz, drie liter bier,  
 Ik wil verdwijnen in een ruw plezier.  
 Ik weet niet wat ik wil, ik ben zoo moe.

Ik zie u slentren langs de havenkaden,  
De warmte doet uw stramme botten goed  
Er vaart een blijde tintling door uw bloed,  
Gij voelt u voorbereid tot grootse daden.

Juich niet te vroeg! Straks komt de Roode Zee  
En de oceaan onder de zon der tropen.  
Dan is het uit met bidden en met hopen,  
Dan rest alléén nog rubber, suiker, thee.

Gevangen op uw brandend hete boot  
Zie ik u lustloos leunen aan de reling.  
Die achterblijven kwijnen van verveling.  
Die wèg gaan zuipen zich van heimwee dood.

*Jan Greshoff*

*Oostinjevaarder*: iemand die naar Nederlands-Indië gaat; *Catz*: Catz Elixer, een in Nederland geproduceerd bitter met medische eigenschappen. Een poster uit die periode droeg de boodschap: 'Mix your drinks with Catz bitters'. Het is mogelijk dat Greshoff dit gedicht schreef in 1936 voor zijn vertrek naar Indië als een afscheid van zijn vriend Edouard du Perron.



*Een droeve lading*

Op zekeren Zondag in den Oostmoesson  
bevond ik mij vóór het aanbreken van den dag  
aan de haven van Tegal en zag toen de schemering aanbrak  
een grote laadprauw van de reede komen.

Deze was geheel gevuld met ongeveer vijftig vrouwen  
van allerlei leeftijd, allen in de gewone lange badjoes gehuld,  
zwijgend in de frisse koude ineengedoken en gehurkt.

Er waren met de suikerafscheep veel schepen op de reede  
 en de vrouwen hadden gediend  
 om den zeeman voor zijn Zaterdag avond en nacht gezelschap te houden.

*H.C. Prinsen Geerligs*

*Oostmoesson*: oostelijke wind op Java die waait van mei tot eind oktober (de 'droge tijd'); *Tegal*: havenplaatsje aan de noordkust van midden-Java; *laadprauw*: prauw waarmee lading van de wal aan boord van een schip werd gebracht; *badjoe*: Maleis, jak voor vrouwen; *suikerafscheep*: tijd dat de geproduceerde suiker naar Europa werd verscheept.



### *Opvoeding*

Nu 'k je landen heb genomen  
 en je arbeid niet betaald  
 weet je, dat je moet geloven,  
 wat de zendeling verhaalt.  
 Nu 'k je dorpen platgebrand heb  
 en je vrouwen heb verkracht  
 weet je, dat je van den blanda  
 niet vergeefs beschaving wacht.  
 Als je langzaamaan verhongert  
 en het dividend weer stijgt  
 zal je leeren te begrijpen,  
 dat de sterkste het beste krijgt.

Als 'k je lang genoeg gesard heb  
 en je, toen je weg liep, ving  
 zal je vast den blanke danken,  
 die je aan je tenen hing.  
 Als je tevergeefs gebouwd hebt op  
 ons schit'rend ethisch woord  
 leer je nu, dat wij niet bang zijn  
 voor 'den dagelijkschen moord'.

Want als straks de lijken beng'len  
aan den hooge galgepaal,  
dan pas zal je goed begrijpen  
Hollands heerlijk ideaal.

*Jef Last*

Tussen 1927 en 1934 schreef Jef Last dertig gedichten waarin hij de bezetting van Indonesië hekelde. De opstanden van Java en Sumatra van 1926 en 1927 leidden tot de vervolging van plaatselijke communisten, die gepaard gingen met executies en interneringen in Boven-Digoel op Nieuw Guinea. Last haatte de timide opstelling van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij die hij veroordeelde in zijn *Liedjes op de maat van de rottan*.

✕

*Kampong in Soerabaia*

Voor Mick de Vries

Een fluit zweeft uit den waringin,  
Den nacht bezwerend, die als slangen  
Gespikkeld opstijgt. Starend in  
't Halfduister zijn wij plots gevangen

Door 'n dwaallicht dat de laan uitbuigt  
En schommelt boven etenswaren.  
De modder die ons binnenzuigt  
Klinkt naar moeras en koortsgevaren.

Voor ieder huis sluit zich een lamp  
In -'t Lichaam op dien lagen muur  
Ligt doodstil, als in een boetekramp.  
- Vijf vrouwen hurken om het vuur. -

Eén nadert, zeer gedwee, en met  
De vingers fijn van ritueel ...  
Wanneer ons reeds 't prinsesje streekt  
Komt een Chinees: 'Alles bezet!'

Wat tropisch eenzaam leek is bij  
De gratie van dit geel vernuft  
De standplaats van een worgend wuft  
Verborg en nachtlevend, en wij

Betalen voor het voorpostspel  
Eén gulden, - minder klant dan gast, -  
En gaan naar de poppenkast,  
Die, zéér Chineesch, een moord vertelt.

*Simon Vestdijk*

*Kampong*: inlandse volksbuurt, in Soerabaja een rosse buurt; *Mick de Vries*: dit gedicht is opgedragen aan een vriend van Vestdijk, te weten de vader van Xaviera [Vera] Hollander ('call girl' en schrijfster van *The Happy Hooker*).

✕



## IN GEVANGENSCHAP

✕

*Si Ringo Ringo*

Een modderbank tusschen dompig moeras  
waaruit ver-weg gifblauwe heuvels zwellen,  
en de rivier, grauwegeel, hier mogen wij  
gelaten onze laatste dagen tellen.

In negen wrakke loodsen saamgepakt  
ontkrachten koorts, dysenterie, de lijven,  
schaduwen nog, en elken dag bereid  
in eeuwge apathie koud te verstijven.

De honger waart laag en verslindend rond -;  
wij eten ratten, - en de een den ander.  
Beenen en buik zwellen spookachtig op,  
Als roofdieren beloeren wij elkander.

Kinderen met hun wit en dun karkas sterven  
hier stug en achterdochtig neven  
schurftige vaders, scheiden spottend,  
en gelooven, tien jaar oud, niet meer in 't leeven ...

*Willem Brandt*

*Si Ringo Ringo: Japans kamp op Sumatra.*

✕

*Si Rengo-Rengo (Sumatra)*

Het slechtste burgerkamp, dat men zich kan denken,  
 Product van felle haat tegen 't Westers ras.  
 Of ook van reeds gevoelde onmacht,  
 Die men een enk'le keer in Jappenogen las.  
 't Geheel bestond uit dertien van die gore koelieloodsen.  
 Van atap was het dak, van aarde was de vloer  
 Om in een regenbui je slaappleats te bereiken  
 Was voor menigeen een halsbrekende toer.  
 Verlichting zeer summier bestond uit kleine pitten  
 Men spaarde daarvoor palmolie uit zijn mond.

Zat gij-zelf niet in de rottigheid?  
 Werd gij in uw kamp door overvloed verwend?  
 De eerste tweeënveertig nooit vergeten dagen  
 Alleen maar rijst en mais, geen groen, geen vlees of vis erbij.  
 Er knapten velen af, maar 't waren meestal ouden.  
 We stonden immers nog altijd aan 't begin!  
 En weldra kwam de malaria ons verblijden  
 Ook dysenterie trad snel het kamp toen in  
 Maar obat was er niet, wij stierven toen als ratten  
 Telkens viel er dan een weg, soms vier per dag.  
 De schrik sloeg ons bij tijden hevig om het hart.  
 Van twee duizend man daar eens aangekomen  
 Geen werd daar door vrouw of kind voor 't laatst nog eens gekust.  
 Vonden honderdveertig er hun laatste rust.

*W. Paeblijg*

*Atap*: gedroogde bananenbladeren gebruikt als dakbedekking; *Obat*: medicijn.  
*Koelieloodsen*: voor de oorlog het beruchte onderkomen van contractarbeiders uit  
 China.



*Kamp-schoem*

Er zijn van die menschen die den heelen tijd doen  
Alsof ze 't ernstig meenen met hun burgerfatsoen.  
Maar geef ze de ruimte en pas op voor je zak;  
Daar doen ze 'n aanslag op, met het grootste gemak.

Ze leenen je jasje, met een broek er nog bij.  
Eerst doen ze deemoedig, en toonen zich blij.  
Doch al gauw komt de tijd dat ze je negeeren;  
Want dat is hun houding, van die kale meneeren.

Ze helpen je gaarne, steeds tot diensten bereid;  
Maar het kost je je centjes, en die ben je gauw kwijt.  
O wee je gebeente, want ze melken je uit  
Klagend en jamm'rend, tot binnen is de buit.

Dan spelen ze mooi weer, en rooken sigaren  
Van de duurste alleen, die een ander zou sparen.  
En ze loeren naar links, en ze loeren naar rechts  
Naar een volgenden stommerd, naar weer zoo iets echts.

Dan vinden ze smoesjes om het goedige baasje  
Te paaien met praatjes, tot hij is het haasje  
Dat zijn laatste cent geeft om een kansje te wagen  
Met smokkelwaar goedkoop het kamp in te dragen.

Want natuurlijk toevallig, lukt het smokkelen nu niet.  
Het geld is mee, dus weg, het eind van dit lied.  
Zoo zeggen tenminste die doorkneede schavuiten;  
Maar in de geleende zak zitten nu de gejatte duiten.

S.S. 20.4.'44

*H. Koperberg*

S.S. = Soengei Sengkol: Japans interneringskamp op Sumatra.

✕

*In de ziekenzaal van het Nipponische interneringskamp*

‘Vertel ons toch, hebt gij ook ‘nieuws’ vernomen?’  
 Zoo vraagt men mij, bij ‘t binnentreên terstond.  
 Ik zie de moede hoofden opgeheven,  
 Een glimlach van verwachting om den mond.  
 ‘Wat dunkt u, zuster, is er kans op vrede?’  
 Zoo fluistert een, met uitgeteerd gelaat.  
 ‘Ach, als niet spoedig redding komt van boven,  
 Een wonder Gods - dan is ‘t voor mij te laat!’

‘Weet u soms of de post is aangekomen?’  
 Ik wacht met angst op tijding van mijn kind  
 Mijn eenige zoon; we zijn zoo lang gescheiden  
 En ‘k weet maar niet waar hij zich thans bevindt.’  
 Zoo klaagt een moeder, d’oogen vol tranen  
 De doodstrek reeds op ‘t moede aangezicht.  
 ‘Zijn vader leeft niet meer - den marteldood gestorven.  
 Ach, ‘k hoop nog vóór mijn dood, op eenig goed bericht.’

Zij reikt mij toe, de beelt’nis van haar jongen,  
 En snikt: ‘Wat in mijn hart leeft weet slechts Eén!  
 Hij was juist elf toen zij hem van mij namen  
 En als ik sterf, staat hij geheel alleen’ .....  
 Zij liggen rij aan rij, de moede zielen  
 Door ‘t lijden uitgeput, te wachten op den dood.  
 Wat vruchten zouden ‘t leven kunnen redden  
 Maar niets wordt hen geboón, ter laafnis in den nood.

Een luid geraas, geschreeuw, de deur gaat open, .....  
 Een vrouw wordt ingedragen, ‘t hoofd bebloed .....  
 Een zware misdaad is door haar bedreven .....  
 Zij heeft de Nippon-wacht te laat begroet.

*M.A. Alt*

*Nippon*: in de oorlog de officiële naam voor Japan; *Hij was juist elf*: kinderen verbleven met hun moeder in een vrouwenkamp, maar jongens werden in het laatste oorlogsjaar als mannen gerekend en verdwenen naar een jongenskamp.

✕

*Het gevang*

De muur is grauw  
En zoo is ook dit leven.  
Er is geen hart, geen beven  
In dit gebouw.

De deur is zwaar  
En zoo is ook 't verlangen,  
Dat sluipt door deze gangen  
Van mij naar haar.

Het bed is hard  
En zoo is ook deez' boete,  
De eindelooze route  
Van zielesmart.

De vloer is koud  
En zoo is ook het noodlot,  
Dat lachend met mijn nood spot,  
Met leed vertrouwd.

De dag is lang  
En zoo is ook het lijden,  
Dat welbewust bereidde  
Mij dit gevang.

*Piet Kaart*

✕

*Transport*

Als d'enge boorden van het ruim -  
 waarin de onderdrukten -  
 nauw-omknellen het uitweg-zoeken van de geest,  
 hoe kan dan ooit de fonkelende zee,  
 zo vaak bezongen,  
 een rust voor ziel en lichaam zijn geweest?

Hoe kan ooit 't gefluister van de golven  
 hoorbaar zijn,  
 wanneer daaronder - vastgeklonken in de duisternis  
 van hun gedachten -  
 een twee keer duizend ondervoede lijven  
 vervunzen in de rottende spelonken?

O, schip ..... eenmaal een vreugd', een blijde, blanke wens,  
 thans in de geest gegrift als duistere verschrikking .....  
 een boze droom, verschijnend,  
 voor de mens,

die heeft gevaren in je gore nauwe buik,  
 met ratten, viezig water, lauw-vergane stank,  
 gescheiden van het leven  
 door een half gesloten luik .....

*Christiaan Elstrodt*

✕

*Europeanen-transport*

Menschen en namen worden uitgevaagd,  
 er staat een nummer op mijn borst geschreven;  
 wij zijn in kudden langs den weg gedreven  
 en in een vee-wagen bijeen gejaagd.

Een mensch verandert gauw genoeg tot beest:  
een bijna pijnlooze metamorphoze -  
vreten en slapen, de gedachtelooze  
drift om het zelfbehoud doodt elken geest.

Wie zes-en-dertig uur in vuil en stank  
onder het gloeiend zink heeft rondgehangen  
erkent geen andere droom en geen verlangen  
dan water, vreten en een zachte plank.

Maar niemand onzer weet waarheen wij gaan;  
de trein rijdt tusschen sponzige moerassen;  
achter de rimboe en de pajaplassen  
verdwijnt de laatste rest europeaan.

In een vervallen pondok, achteraf,  
wandluizen tot gezelschap, een dak vol gaten,  
vindt men tenslotte zwijgend zijn penaten,  
zijn doffe slaap. En wie van ons zijn graf. -  
2/3 October '44

*Willem Brandt*

*Europeanen*: Nederlanders, blanken, en 'gelijkgestelden' zoals erkende Indo's, sommige inlandse christenen en Japanners. De klasse van Europeanen was de hoogste van drie categorieën van onderdanen in Indië. Daarna volgde de Vreemde Oosterlingen (Chinezen, Brits-Indiërs en Arabieren) en als derde de Inlanders (Indonesiërs: een verboden naam tijdens het koloniale bewind); *rimboe*: jungle, oerwoud; *Soengei Sengkok*: Japans interneringskamp op Sumatra; *pondok*: hut, schuur, gebouw; *penaten*: voorouders, huisgenoten.

✕

*Voort!*

In stroomende regen strompelen ze voort,  
 Steeds maar weer ruw opgedreven.  
 Een enkele klacht en zucht gesmoord;  
 Ze wilden zich niet gewonnen geven.

Zij werden gejaagd van kamp naar kamp.  
 Hen werd geen rust gegund noch vrede.  
 Haast werd het alles tot een ramp.  
 Over dorre lippen kwam een bede:

Gespaard te worden voor nog meer!  
 - Het was toch haast al niet te dragen! -  
 En dat het noodlot nam een keer;  
 Men ophield met dat helsche plagen.

En ondanks alles, onuitroeibaar  
 Bleef bij hen allen het vertrouwen  
 In d'uiteindlijke overwinnaar,  
 Die komt na eindeloos benauwen!

S.S.R. 13.10.'44

*H. Koperberg*

S.S.R.: het kamp Soengei Sengkol op de Oostkust van Sumatra.

✕



*Krijgsgevangenen*

De kleren saâmgebundeld tot een vormeloze klomp,  
de voeten slepend in het rottend leer,  
het hemd tot aan het middenrif geopend,  
een vuile borst bedekt met zweet .....

Een zweer

gekrabd met zwart-omrande nagels,  
nauw opgedroogd,  
plekt brandend op de huid,  
de ogen branden op de weg, die als een gloeiend lint  
zijn grijze baan trekt, tot heel ver vooruit .....

waar rust noch vrede wacht, of zich het lijden keert,  
doch slechts een oponthoud betekent  
in 't leven,  
dat zijn eigen hoop verteert.

De voeten sloffen voort, het zweet vormt  
groezelige stromen,  
het stof verdoft de felle blik der ogen, die staren naar datgeen'  
wat nimmer schijnt te komen .....

*Christiaan Elstrodt*

✕

IN WOEDE EN WANHOOP

✘

*Regen-avond*

Ze hokten tesaam op de voorgalerij.  
Het was vervelend, triestig en guur.  
De regen plenste, uur na uur,  
Uit een sombre hemel, grauw als lei.

't Gepraat was verstomd; als een kei  
Drukte de weemoed op den duur  
Te zwaar; om ons heen als een muur  
Stond de duisternis, kleeftig als klei.

De lamp was leeg, dus zelfs geen licht  
Bracht een sprankje van lust in 't gemoed.  
Voor de mannen van 't kamp was geen redding in zicht.

Gedoofd was ook daar d'innerlijke gloed.  
Het leven scheen zoo volkomen ontwricht,  
Dat de kilte verder gleed in 't menscheijk bloed.

S.S. 23.4.'44

*H. Koperberg*

S.S.: het kamp Soengei Sengkol op de Oostkust van Sumatra.

✘

*De teruggekeerde*

Wie altijd had gezegd: mijn land, mijn volk,  
en wie dan weerkeert uit gevangenschap  
vindt aan zijn hart de opgeheven dolk  
van wanbegrip, verraders en jan rap.

En waar hij bouwen wilde is moeras,  
en waar hij planten wil onvruchtbaar zand,  
en waar zijn huis en waar zijn have was  
gloeit nog de asch van een verdwaasde brand.

Moet hij dan vervloeken en maar Westwaarts gaan?  
Laat hen dan rooven, moorden naar 't hen lust.  
Maar uit een kind ziet hem de honger aan  
en dit verbitterd hart kent nooit meer rust.

Medan, 1946

*Willem Brandt*



*Amputatie*

Een stoffelijke breuk, als alle leven,  
rijpt langzaam, doch is plotseling geschied;  
een onvolkomen afscheid kent men niet:  
men wendt het ganse schip, niet slechts de steven.

Niets hieraan kan men beter doen dan beter weten -  
doch is men eenmaal ruimschoots buitengaats  
dan is vóór op de boeg de beste plaats  
en dient men geestesvruchten toe te eten.

Zo is het heengaan als de wereld blijft bestaan.  
 De navelstreng naar het bekende en zelfs beminde  
 doet zich door eigen bloedfermenten stervende ontbinden;  
 dit alles blijft en gij moet gaan.

Maar wanneer wat men liefheeft in een land  
 dat deze diepste schatten passend wist te torsen  
 - doch tot onminbaar toe verminkt, reeds zonder morsen  
 van bloed, van bommen en van brand  
 zich eerst vervreemdt, dan zielloos samenstort  
 - van een reële achtergrond gans is benomen,  
 dan is de tijd tot smartelijker gaan gekomen.  
 Geen helden-lendenen die men omgordt,

geen bedelstaf, moedwillig opgevat,  
 doch als een dier dat ziek wordt zich verstoppt  
 voelt men een noodlotsdaad in zich ontpopt  
 waarvan men nooit vermoeden heeft gehad,  
 en in de blik van vrienden en beminde  
 ziet men vervreemding reeds weerkaatsen, vat de hoed  
 en zegt dat men nu waarlijk heengaan moet,  
 zonder een traan, een nuttig woord te vinden.

Men doodt de geest reeds tot een bot waardenen  
 voor het meest kenbare, alsof de tocht  
 natuurliefhebber was, men bij geen enkele bocht  
 de hoop meer koestert op volkomen keren.

Al is men onontwikkbaar wijd alleen,  
 men trekt langs min of meer bekende steden,  
 geraakt, om't vlotten van de reis, tevreden  
 en ziet, als naar een film, dom voor zich heen.

Kort speelt een mat, maar onvergetelijk licht  
langs landen, plantengroei en volken,  
en dan: alzijdig naderende wolken  
sluiten dit vergezicht.

*Leo Vroman*

Leo Vroman vluchtte aan het begin van de oorlog naar Indië. Met de  
Japanse inval moest hij zich melden als soldaat. Na de capitulatie werd hij als  
krijgsgevangene gedetineerd.

✕

*Notitie 1946*

Eens hangt mijn hand hier lusteloos terneer,  
het licht dat op het water speelt vernevelt  
en streelt me de beminde stem niet meer:  
ik kerf maar vast mijn zerk en kus hem teder.

Brokken spel vangen we op, gejaagde honden:  
krijgt Romeo Julia in 't graf of nog in bed?  
Hier een groot man? Daar duizenden te gronde?  
Hou bij! Noteer! Meteen op schrift gezet!

En lig je afgejakkerd te verrekken,  
't geweer, afgedankt souvenir, vergooid,  
je sleept je voort om nog zin te ontdekken  
in wat je opving, of je schuift het af  
op kinderen toevallig aangewaaid.  
Hou in de gaten! Wrijf open je ogen,  
de pen gewet, het dor papier gelaafd:  
de keel mag schor zijn, ze wil niet verdrogen.

*Chairil Anwar*

✕

[Twee kwatrijnen]

Het masker van beschaving valt zodra  
de strijd om 't zelfbehoud ons komt te na;  
dan buigen, breken we d'erkende normen.  
De schand' is eer vergeten dan de schâ.

We strijden tegen 't barbarisme, maar  
de slachtoffers van gisteren staan klaar  
als bet're beulen als de kansen keren.  
Wat elke godsdienst leert, bleef hol gebaar.

*Maarten ten Doesschate*



*Naamloos leed*

De tijd was lang,  
en niemand, die meer dacht of dorst te weten  
hoe, of wanneer het later ooit zou zijn,  
Herinnering is als het hemd tot op de draad versleten,  
en vormt een uitgeloozd geheel van rafelige pijn.

De daad is krachteloos,  
verbloed tot nauw-opstandige gedachten,  
het woord is lauw en laf, alsof de moedeloze geest  
van 't scheppende vermogen niets kan verwachten,  
een afgeleefde hoer, na 't sluiten van het feest.

De slaap is zwaar en zout is niet meer te betalen,  
zoals aan alles specerij ontbreekt;  
Zielloos en verschaald verlopen de verhalen

die zeurig blijven lekken aan 't zelfde oude snoep:  
de tijd van vroeger ... het verspilde leven ...  
de geestelijke onmacht van een impotente troep.

*Christiaan Elstrodt*

✕

*De dag der schande*

[Dinsdag, 25 Maart 1947]

Indien in deze Staten-Generaal  
Nog 't hart van onze Natie had geslagen,  
De kille stilte in 's Lands vergaderzaal  
Had men daar Dinsdag dan niet kunnen dragen.

Niet één der Leden durfde 't woord te vragen,  
Om hun, die voor ons stierven door het staal  
En 't Rijk in nood door daden hielpen schragen,  
Te brengen hulde in diep bewogen taal.

O schande, nimmermeer te delgen schande!  
Geen woord van Grebbeberg of Java-zee,  
Geen woord gewijd den concentratiekampen,  
Waar Rijksgenooten zich aan 't leven klampen  
Nu nog na jaren van ellende en wee.  
Is elk gevoel dan dood hier in den lande?

*J.F. Kunst*

25 maart 1947: ratificatie van het Akkoord van Linggadjati door de Tweede Kamer.

✕

*Toen en nu*

Als een foto, genomen op helderen dag,  
 Zie ik Indië, zooals 't was lang geleden,  
 Toen er over dit land nog geen schaduw lag,  
 En de Inlanders leefden tevreden.

Ik zie er de sawah's, van zon doordrenkt,  
 En de rijst, die daarop staat te rijpen.  
 't Is alles rijkdom, wat Indië ons schenkt,  
 Veel zijn er, die dit niet begrijpen.

Ik hoor weer tjemarah's zingen hun lied,  
 'k Voel de bergwind, die speelt door mijn haren.  
 Ik zie blauwende bergen in het verschiet,  
 Dit is Indië, waar trotsch wij op waren.

Thans is Indië overgeleverd aan willekeur,  
 Prijs gaf men het zonder bezwaren.  
 Nu staat Indië's ondergang voor de deur,  
 Verloren, na zooveel jaren.

De 'Repoeblik' kent recht noch gerechtigheid,  
 Zij zaait haat uit haar giftige bronnen  
 Tegen Nederland, dat hier de nederlaag lijdt,  
 Doordat het zich steeds gaf gewonnen.

Zij voerspelt ons de schoonste toekomstmuziek:  
 Een samengaan beider landen.  
 Die verder ziet, weet dat de Republiek  
 Reeds verbrak de gesmede banden.



Over slechts blijft ons de gebroken Kroon,  
In stukken aan Nederlands voeten,  
De Republiek juicht vol triomfen en hoon,  
Onschuldigen hebben te boeten.

*Enschede, 19 April 1947*

*Alida Engelbertha*

*Inlanders*: de koloniale en indertijd wettelijke benaming voor Indonesiërs; *sawah*: natte rijstvelden.

✕

## IN HAAT

✘

*Colijn*

Colijn, Colijn, jij man van oorlogsschepen  
jij makelaar in vers Javanenbloed  
jij moordenaar, jouw aard is fijngeslepen  
jouw God en Heer is goed

Colijn, Colijn, beschermer van de gulden  
jij spekulant in geld en menschevlees  
jij huichelaar: 'vergeef ons onze schulden'  
jij bent vervuld van revolutievrees

Colijn, Colijn, jij man van burgerwachten  
jij die het bloed uit onze lijven neep  
jij die de muiters wel zou willen slachten  
jij grijnst en gnuift bij 't knallen van de zweep

jij ruikt naar olie, rubber en benzine  
jij huichelt vrede, liefde en zo meer  
de mens werd jou een geldmachine  
wie zich verzet sla jij met knuppels neer

*Geert van Oorschoot*

*Colijn*: Hendrik Colijn (1869-1944), militair, zakenman, en controversieel  
ARP politicus.

✘

*Nachtmerrie*

Door een profetische droom bezeten  
Ontwaakt' ik krijsend in de tropennacht.  
Waarheid was 't. Toen heb ik 't niet geweten.  
De verschrikking slechts heb ik beacht.

'k Droomde me verloren in d'eeuwigheid  
Alleen in een wereld van ijs en sneeuw  
Dodelijk bevreesd voor deez' eenzaamheid:  
Een gil, een in helse angst g'uite schreeuw.

Duivelsjacht door holle spelonken  
Een hagel van rots, van puntige steen.  
Monsters, die grijnzend naar mij lonken.  
Ik zoek naar een ziel en ik vind er geen.

Jammerend van vrees en verlatenheid,  
Begreep ik mijn lot: god laat mij alleen!  
En nu is dat harde werkelijkheid:  
Doodsdreiging van satyrskoppen om mij heen.

Werkelijkheid en droom ineengevloeid  
Profetie in droom nu een gruwzaam feit  
Verkilling, verlatenheid, zo verfoeid,  
Doodsangst, zielekommer, maar geen respijt.

*Jo Manders*

✕

*Een Jap*

Een vage grijns, een ploertensmoel,  
Twee kromme beenen met 'n schuifelpas,  
Gebrul, schor, heesch, en zonder doel,  
Al gore kenmerken van dit ras.

Een bastaard van Mongool en aap,  
 Een vergissing bij de scheppingsdrang;  
 Zoo stom als een geschoren schaap,  
 Een zoogdier, maar van de tiende rang.

Geeft hoog-op van zijn gevoel van eer,  
 Bralt steeds maar van zijn heldenmoed,  
 Doch nimmer wordt hij ooit een heer,  
 Blijft een gedrocht met apensnoet.

De Jap heeft zich een lafaard getoond,  
 Alleen in kuddeverband wat waard;  
 Die zich met roofwaar heeft beloond,  
 En niets of niemand heeft gespaard.

Een Jap is slechts een stuk ellende,  
 Terrorizeerende wapenloozen,  
 Een lidje van een rooversbende,  
 Conglomeraat van vieze voozen.

Een Jap mag in een reservaat  
 Zijn leven slijten, sissend, buigend;  
 Daar kan hij verder dan geen kwaad  
 Op een klein stukje oebi zuigend.

S.S. 23.6.44

*H. Koperberg*

*Jap*: scheldnaam voor Japanner; *Oebi*: zoete aardappel; *S.S.*: het kamp Soengei Sengkol op de Oostkust van Sumatra.

✕

*De kris*

Aan Ir. Soekarno

Wat eenmaal Allah U in handen had gegeven,  
Opdat Gij't eeren zoudt: een schoone pamor-kris,  
Poesaka eeuwen oud, die hebt Gij ingewreven  
Het w'rangan van den haat voor al wat Hollandsch is.

Het lemmet scherp gewet, hebt Gij die kris gedreven,  
Van Iblis' geest beziel, tot 't werk der duisternis,  
Wat willoos wapen was, doordrong een magisch leven;  
Nu doolt het moordend rond en maakt Uw doem gewis.

Beseft Gij't eindelijk? Uw allerzwaarste zonde  
Werd niet aan ons, doch aan Uw eigen volk begaan,  
Dat U het leven schonk en gaat door U te gronde.

Zie, langzaam leekt het bloed uit duizendvoud'ge wonde!  
Het klaagt met rooden mond den moedermoord'naar aan  
En stijgt tot Allah's Troon, dat het Uw schuld verkonde.

*J.F. Kunst*

*kris*: Indonesisch wapen. De krissenmaker genoot een hoge sociale status in de samenleving; *pamor*: meteor- of nikkelstaal; *Iblis*: de duivel in Islam; *poesaka*: heilig erfgoed; *w'rangan*: warangan (arsenicum), gebruikt door inlandse goud- en zilversmeden.

✕

*Terwijl ...*

*Batavia, November 1946*

Terwijl er steeds nog schoten vallen,  
en Holland's bloed nog sawahs kleurt,  
Terwijl er naast zoveel ellende,  
nog steeds meer viezigheid gebeurt,  
Rijdt hier ter stede frank en vrolijk,

bewaakt door vrijwel een compie,  
 Een onderwijzer uit de dessa  
 Soedirman van de T.R.I.

Terwijl in kampen, diep in Java,  
 nog duizenden gevangen zijn,  
 Terwijl daar velen zijn bezweken,  
 of vrienden zijn van maag're Hein,  
 Zit hier ter stede een commissie,  
 die eet en drinkt en reist en praat,  
 En als de zaak niet vlot wil lukken,  
 van voor af aan beginnen gaat.

Terwijl het land hier wordt verkwanseld,  
 geofferd wordt aan ijdelheid,  
 Terwijl een werker zonder woning,  
 behalve dorst nog honger lijdt,  
 Bestaan in Holland ook nog mensen  
 met grutterswaren in hun hoofd,  
 Die ons voor moordenaars verslijten,  
 en die helaas men nog gelooft.

Zolang dit alles voort kan duren,  
 Zolang een ieder dit nog slikt,  
 Zolang is Nederland een klein landje,  
 tot lage ondergang beschikt.

Maar, waar Van Heutz voor heeft gevochten,  
 waar Berenschot een doodsmak deed,  
 waar Karel Doorman voor crepeerde  
 waar Tjarda zwaar en moedig leed,

DAT LAND kan niet in enkle maanden  
 Door demagogen uit één kliek  
 Verspeeld - vergokt - versmeten worden  
 Terwille van een Republiek!

*Alva = Ir. J.G.J. Spanjaard*

*Soedirman*: generaal Raden Soedirman (1916-1950) was opperbevelhebber van het Indonesische leger tijdens de strijd voor onafhankelijkheid; *T.R.I.*: Tentara Repoebliek Indonesia (Indonesische leger); *Berenschot*: Gerardus Johannes Berenschot (1887-1941) was luitenant-generaal en commandant van het KNIL van 1939 tot 1941. Hij kwam bij een vliegtuigongeluk om het leven. Hij was de enige commandant van Indische afkomst in het leger; *Tjarda*: Tjarda van Starckenborgh Stachouwer (1888-1978) was de laatste gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Tijdens de oorlogsjaren zat hij in Japanse gevangenschap.

KNIL-overste J.G.J. Spanjaard was chef van de Cryptologische Dienst van de inlichtingendienst Nefis (Netherlands Forces Intelligence Service) in Batavia. Onder wisselende pseudoniemen schreef hij hekeldichten over het conflict. Behalve de Republikeinse voormannen en de 'extremisten' moesten vooral Van Mook en de 'heren in Den Haag' het ontgelden. De verzen werden op stencil gezet en verspreid.



*Van de Zuiderkruis, april 1962*

Een klein schip op weg naar een kleine oorlog.  
 Het valt niet op, niemand houdt het tegen  
 om het beslist en vriendelijk terug te sturen  
 naar waar het hoort. Vaders bestaan niet.  
 Dit schip vaart door.

Voor wie moet vechten is geen oorlog klein,  
 ook niet voor wie zijn huis en land vernield ziet,  
 ook niet voor de minister, maar hij acht  
 zijn konsekwent beleid helaas belangrijker.  
 Dit schip vaart door.

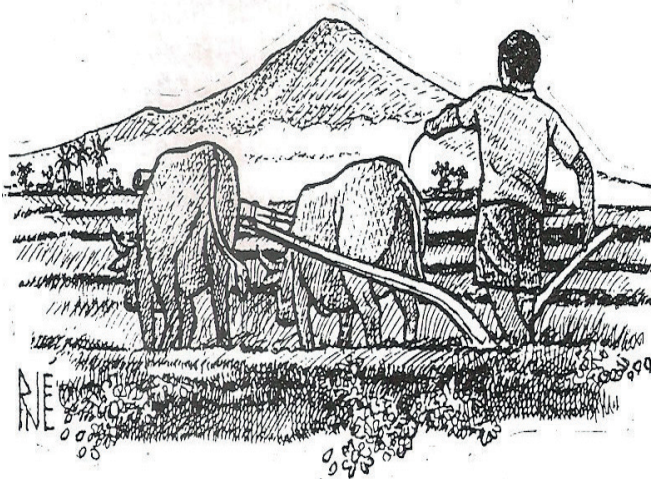
Lach niet om de minister, hij is machtig,  
 blunders en leugens ruilt hij in voor eerbied  
 bij de notabelen in parlement en pers.  
 Zijn jacht op schimmen wordt gevaarlijker.  
 Dit schip vaart door.

Een klein, gezapig volk, maar ontoerekenbaar  
als alle stammen nu de stamtrom roert.  
De natie zwelt, de mensen worden kleiner  
zoals jij op de kade kleiner werd.  
Dit schip vaart door.

*Aad Nuis*

*Zuiderkruis*: passagierschip in beheer van de Koninklijke Rotterdamsche Lloyd dat werd gebruikt voor het vervoer van troepen naar Nederlands-Indië en later naar Nieuw-Guinea; *De minister*: Minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns (KVP) bleef tot het uiterste vasthouden aan het bezit van Nieuw-Guinea totdat de Verenigde Staten en de Verenigde Naties ingrepen.

✕





## IN ANGSTIG VOORGEVOEL



### *Het oerwoud*

Het doet al vreezen: uit de groene wanden  
Loert stil het fel gevonk van brandende oogen.  
De lucht trilt van één zwaren gons doorvlogen,  
En bloemen staan als giftig vuur te branden.

Wordt 't leven langzaam uit ons weggezogen?  
De looden voeten en de loome handen  
Zien wij bewegen, of we uit een warande  
Zagen hoe vreemden langs den heirweg togen.

Leven, wij weten uwen zin niet meer;  
Slechts dit: dat ons verraderlijk en teer  
Het woud met zijn traag moorden heeft omvangen.

En ik, die immer u gedenken moet,  
Voel machtloos hoe mijn kostlijk hartebloed  
Wordt weggedronken door mijn groot verlangen.

*Willem de Mérode*



### *Garroet bij nacht*

Drie palmen in het duister, drie palmen in de wind.  
Gefluister, klein gefluister, klanken die men verzint.

De maan is door de wolken bedekt, bedekt: een schicht  
treft, onder 't zwarte kolken, soms 't hele nachtgezicht.

Damars, ketapangbomen zijn angstig saamgeplet,  
boven wat men hoort stromen, tot een kompakt boeket.

Daarachter zijn de bergen versmolten met de lucht  
en wat zich moest verbergen is lang daarheen gevluucht.

Het dorp is hier gebleven, vervaald en uitgespreid.  
Geloof toch aan het leven, het heeft ons soms verblijd.

Nog klinken paardehoeven, nog doet hier wat hij kan,  
met ratels voor de boeven, een soort van klepperman.

Vergaan doet elke luister, met de ogen van het kind.  
Gefluister, o gefluister. Drie palmen in de wind.

*E. du Perron*

*Garoet*: stadje en regentschap in de Preanger (West-Java); *damar*: tamarinde boom; *ketapang*: boom met oliehoudende zaden; *klepperman*: nachtwacht die met een klep (ratel) de ronde deed en riep hoe laat het was. Hij fungeerde ook als brandwacht en dorpsomroeper.

✕

*Soember Brantas*

In groene vloeistof badend wiegt het woud  
lianen hemelwaarts - vergane banden  
met oude bovenwerelden, waar glad en goud  
vogels als vissen zonder handen  
elkanders banen zwiingend kruisen  
onder het schemerende dak;  
bladeren die als beken ruisen  
omlijsten dit verstilde wak.

't Verlaten duikerskind verplaatst zijn voeten  
om niet als kurk te stijgen tussen stammen  
en weer ontnuchterd zonlicht te ontmoeten  
op hete vergezichten en gekroesde kammen,  
trekt wadend in het hoge alang-alang  
een wielend kielzog dat onrustig fluistert -  
losse syllaben ritselen nog bang  
na wanneer het stopt  
en luistert.

*Leo Vroman*

*Soember Brantas*: plaats in Oost-Java, gelegen op de hellingen van de Semeroe.

✕

[Zonder titel]

er ging een schip met zwaar hart  
en twijfelend naar de Oriënt waar koorts  
woekert en de lianen voedt. Toen het  
de equator passeerde opende plotseling  
de hemel en God begon te schaterlachen.

*Hans Lodeizen*

✕

*Landschap*

Groen brandt de jonge padi  
om de wegen van geronnen bloed.  
Rivieren van licht storten van de bergen.

Koperblauwe hemel welft zich  
over het vrouwelijk bekken  
dat in mijn netvlies breekt  
tot naaktheid

Schuldeloze moeder  
 Die hard en boos voortbrengt,  
 minnares van de Zon:  
 diep geboren ben ik  
 in de schoot van uw hitte.

1945

*Joke Moeljono*

*padi*: net gesneden rijstaren.

De dichter Joke Moeljono is één van de weinige Indonesiërs die na de oorlog in het Nederlands schreef en ook in Nederlandse tijdschriften publiceerde.

✕

*[Zonder titel]*

Hier is het leven hard en groen,  
 zo vruchtbaar, dat het spoedig rot  
 en het zichzelf weer moet verdoen,  
 verdoemen, alsof een gebod  
 beheersend zegt: wat schoon is sterft,  
 het leven sluit als offer in,  
 dat men dat leven zelve derft.  
 Moeder waar blijft dan het gewin?

\*

Gewin? Ach! Moeder het klinkt loos,  
 we vechten hier, we handlen daar.  
 We zijn tevreden, we zijn boos.  
 We leven, eten, slapen maar.  
 En als ik dan de kranten lees  
 en hoor het nieuws van overal,  
 bekruipt een vage, bange vrees  
 mijn hart en droom ik van een val.

Een val, hij schijnt me mijlen diep  
te storten van de hoge muur,  
waarop ik steeds in 't donker liep.  
Ja! 'k Ga in donker. Dag en uur.

*Jan Michels*

✕

*Moesson*

De dag is lang en heet geweest,  
De schemer kort en zonder troost.  
Het moede hart heeft haar gevreesd,  
Omdat haar snelle glans niet poost.

De blinde nacht is zwaar en stom.  
Het spookig weerlicht komt en gaat  
Geruischloos aan den horizon,  
Waar overdag 't gebergte staat.

Het dorstend hart lijkt overoud.  
Maar hoor! Daar tikt iets op een blad,  
Dat roerloos zich gebogen houdt  
In 't lamplicht, schijnend op het pad.

Dan plots'ling regen overal!  
In windstil ruischen, zoel en mild,  
Ver en nabij zijn stagen val.  
Het smachtend hart wordt weer gestild.

*Leonhard Huizinga*

*Moesson*: tropische regen. *Moesson* is ook de titel van een Indisch maandblad, in de jaren '60 door Tjalie Robinson begonnen onder de naam 'Tong Tong'. Journalist en schrijver Leonhard Huizinga was de zoon van de historicus Johan Huizinga. Naast *De laatste karavaan* (1947) is hij bekend om zijn in de hongerwinter geschreven *Zes kaarsen voor Indië* (1945), dat clandestien werd

uitgegeven door het ondergrondse blad 'Ons Volk' in maart 1945 en na de bevrijding uitgebracht door de Bezige Bij. Dit is een serie van zes taferelen uit het Indische leven en een apologie voor wat Nederland in Indië heeft verricht. Het was ook een oproep om Indië van de Japanners te bevrijden.

✕

*Schemer aan een kleine haven*

Voor Sri Ajati

Ditmaal is er geen mens die liefde zoekt  
tussen de loodsen, oude huizen, bij de verhalen  
van want en masten. Schepen, bootjes, de zeilen opgedoekt,  
blazen wat uit, gelovend elkaar zo aan te kunnen halen

Miezer verhaast de nacht. De wickslag van een buizerd  
veegt nog langs het duister, rits'lend zwemt de dag snel heen  
achter de lokstem van de einder aan. Niets beweegt  
en land en water slapen, elke golf verdween.

Er is niets meer. Alleen ik. Ik ga heen  
't schiereiland langs, mijn hoop niet helemaal verstikt  
nog eens landseind te vinden. De groeten iedereen  
van alle kusten, ik berg zelf mijn laatste snik.

1946

*Chairil Anwar*

✕

*Nacht over Java*

Na een dag vol kleur en schoonheid  
Rijk aan zon en tropisch heet  
Smelten donkre wolken samen,  
tot een ondoordringbaar kleed.

*Refrein:*

Nacht over Java  
't Land van smaragd  
Ligt als in duisternis verzonken  
Nacht over Java  
Ondanks de pracht  
Trilt in de lucht iets van een bange klacht  
Vreemde geluiden en zachte muziek  
Scheppen samen sfeer vol mystiek  
Nacht over Java  
Het doet angstig aan  
Nu al het schoons in duisternis verloren schijnt gegaan  
Maar wat de nacht ook brengen mag  
Er komt een nieuwe dag.

De bij zon zo fraaie palmen  
Zien er onheilspellend uit  
En de stilte wordt verbroken  
Door een onbekend geluid.

*[Refrein]*

*The Kilima Hawaiians*

*Kilima Hawaiians*: in 1934 opgerichte band die het Amerikaanse genre van tropische Hawaii-muziek introduceerde. Deze moderne vorm van krontjong beleefde een hausse tijdens het Nederlands-Indonesisch conflict.



*Aardbeving 's nachts*

Het ruist ineens geweldig om het huis,  
als loopt tot waar de tuberozen staan  
de zee. Als kinderangst breng ik dit thuis  
dit bangzijn, dat nog eens de oceaan

het land zal delen en natuurlijk juist  
vlak langs mijn bed half Jogja weg zal slaan.  
Dan gaat de hanglamp uit, honden slaan aan,  
deuren staan klem en van de muur valt gruis.

Eerst buiten wordt het schokken minder erg.  
Dof gaan nu ook uit verlorenheid  
van heel de streek kentongans om hulp flemen  
naar een heeal, dat afstand schijn te nemen,  
maar later toch wel meteoren schreit.

Dan wordt het stil. Het land bloedt uit zijn berg.

G.J. Resink

*tuberozen*: de Maleise naam van deze roos is sedap malam. Overdag bijna geurloos, maar in het donker verspreiden de bloemen een bedwelmenden geur (zie: Z. Kamerling, *Leerboek der plantkunde voor Nederlandsch-Indië*. Haarlem: Tjeenk Willink, 1915, p. 41); *Jogja*: afkorting van Jogjakarta, de hoofdstad van de Indonesische revolutie en tijdens de periode 1945-1950 zetel van de regering van Soekarno; *kentongan*: slaginstrument van holle stam, tong-tong.

✕



## IN ACTIE



### *De Koloniaal*

Het is nog maar kort geleden,  
    Dat een moeder en haar zoon  
Tevreden met elkander leefden,  
    Ingetogen en heel vroom.  
Maar zonder werk was hij gekomen,  
    Zijn moeder vond dat een schandaal.  
Zij sprak: 'Daar moet een eind aan komen.'  
    'Nu, dan word ik koloniaal.'

Hij neemt zijn papieren mede,  
    Wordt eerst gekeurd en toen gekleed.  
Hij dacht: nu heb ik vrede,  
    Indien ik alles maar vergeet.  
Vol blijdschap keert hij tot zijn moeder,  
    Hij telt zijn geld op tafel neer.  
'Ziet moeder, uw zoon gaat nu ter strijde;  
    Geen werk was er voor mij hier meer.'

Het scheidingsuur is aangebroken.  
    Met zijn handen voor zijn gezicht  
Bestijgt hij een der grote boten,  
    Die aan de Handelskade ligt.  
De muziek speelt, hij begint te schreien,  
    Als hij daar zijn moeder ziet staan.  
'Ach, lieve moeder, nu niet wenen,  
    Uw zoon vertrekt als koloniaal.'

In het verre oosten aangekomen,  
 Moest hij spoedig in het gevecht.  
 Een kogel velt hem plotseling neder,  
 Als hij zijn geweer aanlegt.  
 Het bloed vloeit hem uit de wonde,  
 Hij ligt te kruipen als een aal.  
 Een laatste kreet tot zijne moeder:  
 'Uw zoon sterft hier als Koloniaal.'

*Anoniem straatgedicht*

✕

*Van Heutsz en Atjeh*

Weg, zei hij, met theorieën,  
 Weg met vechten op papier!  
 Al dat humanistische kletsen  
 Geeft in oorlogstijd geen zier  
 Die de vuist wil gevoelen  
 Van het Hollandsche gezag,  
 Vecht met moed en bajonetten  
 Voor de Vaderlandsche vlag

Weg met stinkende tradities,  
 Weg met mannen van gevoel!  
 Wat kan mij dat kletsen schelen  
 Overwinnen is mijn doel  
 Zoo heeft eens van Heutsz gesproken  
 En zoo heeft ie ook gedaan,  
 Atjeh is er door gewonnen  
 Holland is er baas voortaan

*Koos Speenhoff*

*Van Heutsz en Atjeh*: de Atjehoorlog begon als een poging om Straat Malakka te beveiligen tegen piraten en eindigde in de onderwerping van het sultanaat zelf. Van Heutsz werd in Nederland bejubeld als 'pacificator van Atjeh'.



*Java-zee*

*Weet dan, dat zij stierven, niet voor Indonesië,  
maar voor Nederlands-Indië.*

'k Val aan, volgt mij!', 't onsterflijk woord  
Van een van Neêrlands beste zonen,  
Die met zijn mannen in ons hart blijft tronen,  
... En moedig snelden alle schepen voort ....

De strijd begon en dapper werd gevochten,  
't Eskader week niet voor de overmacht,  
En velen hebben 't hoogste offer daar gebracht,  
't Was niet hun schuld, dat ze niet verwinnen mochten.

Maar onze zo geliefde Vloot  
Ging voor een groot deel hier verloren,  
Doch uit de geest, die zij ons bood  
Wordt thans een nieuwe vloot geboren.  
Ook voor haar geldt: 'Trouw tot den dood'.

De Java-zee bruist voort, precies zoals tevoren ...

*J. Tebaer*

'*Tk val aan, volg mij*': het seinbericht waarmee Schout-bij-nacht Karel Doorman zijn eskader bevel gaf de Japanse vloot aan te vallen.



*De slag in de Java-zee*

Kromverwongen pantserplaten  
 Gloeien in het duister, rood,  
 En daartusschen houdt, gelaten,  
 Hondenwacht de harde Dood.  
 Zoo kruist 's nachts vóór Java's kusten  
 Heen en weder zonder rusten  
 Doorman's lang verzonken vloot,  
 Tot in 't scheemrig morgenrood  
 Alle schepen zijn verdwenen,  
 Neevlen, die de wind woei henen ...  
 Ijl als droom- of elfenspel  
 Uit het rijk van Ariël.

Waar in de koraalspelonken  
 Hollands glorie ligt verzonken,  
 Dreunt der golven somb're zang  
 Over de verlaten zeeën,  
 Dragend naar de verste reeën,  
 Zwaar van weedom, droef en bang,  
 Insulindé's doodenklacht  
 Over Doorman, Schout-bij-nacht,  
 En wie samen met hem vielen  
 Voor de welvaart van dit land.  
 God behoude hunne zielen  
 In de hoede van Zijn hand!

*J.F. Kunst*

*Hondenwacht*: de scheepswacht in de na-nacht; *Ariël*: de zeemeermin in Hans Christian Andersen's sprookje *Den lille havfrue* (kleine zeemeermin).



*De strijd in de bergen van Indië*

*Mei 1942 - Aan Generaal-Majoor Schilling, Generaal M. Overakker en Kolonel V. Gosenson, drager der Militaire Willemsorde, die den strijd voor de vrijheid in de bergen van Indië voortzetten tegen de Japanners.*

Nachten zijn lang, maar 't hart is hoog geheven  
zooals de branding tegen luchten slaat ....  
Zij offren ieder uur hun sterke leven,  
hun daad is krachtig, krachtiger hun haat.

En als de palmen langs de luchten beven,  
de avondzon verguldt hun strak gelaat,  
de vogels door den wind zijn afgedreven,  
de koele avondstilte mijmren gaat,

dan lijkt het of de vrijheid is gekomen  
zooals een hoog fregat langs wolken gloort,  
en ruischt een machtig lied door sterke boomen,  
en ieder van hen heeft het woord gehoord,  
'God' en 'de Vrijheid', en hij juicht in droomen.

*Miek Le Conge Kleijn-Janssen*

*Opdracht:* Schilling, Overakker en Gosenson waren KNIL-militairen, die opdracht hadden om na de capitulatie het gevecht tegen Japan voort te zetten met een guerrilla in de bergen. Wybrandus Schilling was commandant van de Eerste Divisie. Zijn plan om de strijd rond het stadje Soekaboemi aan te houden, moest hij om strategisch-politieke redenen opgeven. Capitulatie was onvermijdelijk. Hij overleefde zijn gevangenschap. Generaal Roelof Overakker werd kort voor het einde van de oorlog door de Japanners vermoord; *Mei 1942:* waar is dit gedicht geschreven? Wist men in Nederland van de plannen? De werkelijkheid in Indië was op dat moment al heel anders. Op West-Java had Schilling op 8 maart 1942 zijn guerrilla-plan opgegeven. En op 28 maart 1942 hadden Overakker en Gosenson zich in de bergen van Sumatra aan de Japanners overgegeven.

✕

*Indië moet vrij zijn**Het lied van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS)*

Ver van ons weg in de tropen,  
 Midden in d'Oceaan  
 Indiëland, dierbaarst pand,  
 Dat voor ons nimmer mag verloren gaan.  
 Daar heerste welvaart en vrede,  
 Daar heerste vrijheid en recht,  
 Nu slavernij en dwingelandij,  
 Insulinde wordt geknecht.  
 Indië moet vrij zijn, Indië moet vrij  
 Willen w'onze plaats herkrijgen in de volkerenrij.  
 Hecht vereend geven wij onze krachten  
 Blank en bruin sta zij aan zij  
 Herwin voor ons de gordel van smaragden  
 Maak Insulinde vrij.

Inlanders, Europeanen,  
 Stonden pal voor hun taak.  
 Ogen gericht, steeds op hun plicht,  
 Bouwden tezamen aan een schone zaak.  
 Duizenden mannen en vrouwen,  
 Uit alle rang alle stand,  
 Volk zonder recht, vrijheid geknecht,  
 Wreed gescheiden van ons land.  
 Indië moet vrij zijn, Indië moet vrij  
 Willen w'onze plaats herkrijgen in de volkerenrij.  
 Hecht vereend geven wij onze krachten  
 Blank en bruin sta zij aan zij  
 Herwin voor ons de gordel van smaragden  
 Maak Insulinde vrij.

*C.F. Suasso de Lima de Prado**Muziek: Louis Noiret*

*Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS)*: met Prins Bernhard als bevelhebber werden deze strijdkrachten vanaf 1944 gevormd uit de voormalige gewapende verzetsgroepen. Hun taak was om na het binnentrekken van de Geallieerden het machtsvacuum te vullen om orde en recht te handhaven in afwachting van een burgerlijk bestuur.



*Diponegoro*

*Tekst van 1943 op het Diponegoro monument in Jakarta*

In deze tijd van opbouw leeft u weer  
En sintels, verbaasd worden vuur  
Ver vooruit wacht u onvervaard.  
De vijand telt honderden  
Rechts een zwaard, links een kris  
Omgord met een onsterfelijke geestdrift

Vooruit

Dit geen troep die de grote trom roert  
Vertrouwen is het teken om aan te vallen  
Ineens heeft het betekenis  
Dan is het dood

Vooruit

Voor u  
Maakt het vaderland het vuur gereed  
Liever vernietigd dan te dienen  
Liever vernield dan te worden aangepakt  
Hoewel in de dood pas bereikt  
Als het leven behoorlijk is geleefd

Vooruit  
 Val aan  
 Er op los  
 Bestorm

*Chairil Anwar*

*Diponegoro*: Javaanse prins (1785-1855) uit Djogjakarta, leider van de guerrilla tijdens de Java-oorlog. Hij werd in 1830 door de Nederlanders gevangen genomen. Van Java werd hij eerst naar Menado op Celebes verbannen en later naar Makassar, waar hij begraven ligt; *datering*: Charil Anwar schreef dit gedicht in februari 1943. Kort na de Japanse inval was het Van Heutsz-monument in Jakarta door nationalistes verwoest. Tegelijkertijd werd er een monument opgericht voor de Javaanse vrijheidsstrijder die in Nederlandse geschiedenisboeken slechts in het voorbijgaan werd genoemd.

✕

*Opstand op Java*

Ik heb de vreugde van uw land aanschouwd,  
 de glinstering der sawah-mozaïeken  
 tegen den berg die aan den einder blauwt,  
 waarlangs uw hooge trage vogels wieken.

En in den avond bij weemoedig licht  
 heb ik de gamelan-klanken hooren spreken  
 hun zachte maar doordringende gedicht,  
 dat geen stilte kan verbreken.

De koffietuinen bloeiden en ik zag  
 de bloemensarongs der Javaansche vrouwen  
 en boven alles scheen een gouden dag  
 al wat ter wereld schoon is uit te vouwen.



Heb ik u zoo gekend? Zie hoe verlaten  
de sawah wegzinkt langs de grauwe kam.  
Door kreek en modder rukken de soldaten,  
de lucht is zwart en rood van roet en vlam.

De dood loert in het wuivend lalangveld,  
de horden tieren roovend langs de wegen.  
Over millioenen die verbijsterd zwegen  
groeft nu de waanzin bloedspoor van geweld.

*Willem Brandt*

*gamelan*: het emblematische orkest van de Indonesische archipel. Al de instrumenten van een bepaald orkest worden door dezelfde smid gemaakt en kunnen niet elders ingezet worden. Het hele orkest wordt beschouwd als een enkel instrument; *lalang*: dun soort gras.

✕

*Wij zijn de jongens van de 'De Zevende December'*

Wij zijn van de divisie 'De Zevende December'  
Wij weten wat ons wacht en wij kennen onze taak.  
Thans rust op onze schouders het werk van onze Ouders:  
Wij gaan voor Nederland en voor een rechte zaak!

De Nederlandsche jongens in lang vervlogen tijden,  
Die stonden op de bres en zij maakten Neerland groot.  
De Ruyters en de Trompen, die lieten zich niet lompen.  
Thans is het onze plicht te helpen in den nood.

Wij haten rechteloosheid, terreur en onderdrukking.  
Wij hebben dat geleerd in een langen zwaren strijd.  
Voor Veiligheid en Vrede, voor Overleg en Rede,  
Gaan wij naar Indië, er wacht een nieuwe tijd.

Wij zijn van de divisie 'De Zevende December'  
 De Koninklijke boodschap heeft onze taak begrensd.  
 Wat men er van mag denken, wij zullen Neerland schenken  
 Eenheid in broederschap, zooals ons volk dat wenscht.

*Refrein*

Wij zijn de jongens van 'De Zevende December'!  
 Wij zijn de brengers van vrijheid en van recht!  
 Vrijheid en recht aan bruinen en aan blanken!  
 Zoo werd het Zevende December gezegd,  
 Zoo werd het Zevende December gezegd.

*Jan P. Has*

*Muziek: Louis Noiret*

*Zeven December Divisie*: divisie vernoemd naar een radiorede van Koningin  
 Wilhelmina in Londen op 7 december 1942. Deze eenheid werd naar Indië  
 gezonden om daar de 'rust, orde en veiligheid' te herstellen.

✕

*'t Tropenpetje*

*Cabaret tekst voor de Zeven December Divisie*

Voor de oorlog was in Holland reeds het streven,  
 Om aan Jan Soldaat een vlotter pak te geven,  
 Toen kwam het Engels model,  
 Was bij de meisjes zeer in tel,  
 Maar hier in Indië aangeland  
 Verdween meteen de charme want . . .

*Refrein*

In plaats van 't Engels of Canadees baretje,  
 Draag ik in 't apenland een lelijk hardgroen petje,  
 Ik zet het schuin en dan weer recht,  
 Maar het staat toch altijd even slecht,

Ik draag het ook wel op één oor  
En 't staat zo leuk achterste voor,  
Die zakken op mijn heup staan volgens mij niet net,  
Maar 't ergste van al vind ik die tropenpet.

Batavia, Januari 1947

*B. Pruin*

✕

*Angst op wacht*

*Lied gezongen op feestdagen van het Bataljon 4-2 R.I.*

Wij stonden voor het eerst op wacht.  
In die pikdonkere tropennacht.  
Wie had dat in Holland ooit gedacht,  
Wij zeker niet.

Zo, ziet U ons in 't donker staan.  
Of ..... zachtjes fluisterend verder gaan  
Wij trekken ons er niets van aan.  
En vrezen niet .....

Maar toch ..... 't is zo vreemd hier  
En zo donker ..... overal.  
Wij zijn vast niet bang hoor,  
Maar 't is toch heus een raar geval.

Stil ..... Wat is het in dat bosje daar.  
Stil ..... Onze handen trillen raar.  
Er dreigt ons vast een groot gevaar,  
Wij vrezen ..... wel.

Laat dat maar wezen, wat het wil.  
Maar wij ..... zijn toch soldaten.  
Zo denken wij ..... dan klinkt uit dat bosje  
Ineens een verschrikkelijke gil .....

Wij springen vooruit met onze bajonetten,  
Zonder ook maar op iets anders nog te letten  
Dan om ze de angst betaald te zetten.  
Steken we toe.

Een lamp gehaald ..... de plek bestraald.  
Dat was in 'n ogenblik klaar.  
En wat het was, zagen we ras  
En we zullen 't U vertellen maar .....

Een geit uit de kampong trof het droeve lot.  
Om z'n bebloede nek zat het touw nog kapot.  
Hij was de verwekker van onze grote vrees,  
Maar de compagnie at drie dagen vers geitenvlees.

*Tip & Top*

*Bataljon 4-2 R.I.:* dit bataljon werd opgericht op 1 maart 1947 te Nijmegen en arriveerde in Medan in juni. Het was betrokken bij de politionele acties.



*Neerland - Indonesia*

Wij hooren bij mekaar!  
Wij gingen zóólang, zóólang samen ....  
Wij vochten met mekaar,  
Voordat de goede dagen kwamen,  
Wij bouwden met mekaar,  
Aan 't grootsche werk gestadig samen.  
Wij groeiden met mekaar.  
Toen kwamen Hun en Jap. Ontnamen  
Ons goed en geeselden met schorpioenen.  
Wij streden hier, wij streden daar,  
                          wij streden zij aan zij.  
Nooit zullen w'ons met dit gebroed verzoenen.  
Nooit buigen wij, nooit zullen w'aan de barre  
                          tyranie gewinnen.

Wij vielen hier, wij vielen daar, wij vielen zij aan zij.  
Ons bloed vloeit door mekaar, wij zijn thans één  
en willen dat bekennen.

*G.L. Tichelman*

*Hun en Jap: Duitsers en Japanners.*

✕

*Revolutie*

Ik heb de tong-tong weer gehoord vannacht  
als een geheime stem tussen de bomen  
en weet het onheil zachtjes naderkomen  
als een door niemand te bedwingen macht

die u en mij, die eenmaal broeders waren,  
als roofdieren elkaar omsluipen doet;  
en gij weet weet niet waarom dit mes, dit bloed -  
het is de tong-tong die u rond doet waren;

en ik weet niet waarom die angst, die haat -  
dan uit ons al te lang verduurde zwijgen  
dat onbegrepen liet wat wij wel zeiden  
in onze harten, maar misschien te laat.

De tong-tong roept, de dood gluipt loerend rond;  
ik heb gewacht tot uw schaduwen kwamen,  
ik heb geen vrees gevoeld, slechts de eenzame  
smart die ons in de haat nog samenbond.

*Willem Brandt*

*tong-tong*: dorpsstrom. Met een stok werd op een houten bord geslagen als een  
waarschuwing voor onraad.

✕

*Bondowoso!*

O dolle dodentrein van Bondowoso,  
 O daav'rend griezelspook van gruwel en geweld,  
 O schennend trappen van de teerste mensenrechten,  
 O schandelijk geuren van Uw bruine vuilnisbelt!

O droeve dodentrein van Bondowoso,  
 O ònze jongens, pand van zielszorg en fatsoen,  
 O Hollands Glorie! Wij, die immer voor hen bidden,  
 O Heer, hoe dom en slordig, zòndig was U toen!

O brave boemeltrein van Bondowoso,  
 O stotterend lijkenhuis van Ernst en Leedvermaak,  
 O kleverig snoepgoed voor de grote Snotter-kranten  
 O klinkend vonnis over Holland's Kolder-Zaak!

O dooie dodentrein van Bondowoso,  
 O mensen diep begraven, wagens nog in 't spoor,  
 Houdt rechte vaart! Want, zeg nou: waarom klagen?  
 De ezels zijn geschorst, de Hort-Sik weer ervoor!

*E. Land*

*Bondowoso:* Tijdens een treintransport van Bondowoso naar Soerabaja in november 1947 onder bevel van de Mariniersbrigade stierven zesenvestig Indonesische gevangenen. Zij waren zonder voedsel of vocht ingesloten in kleine wagons ondanks ondraaglijke hitte. Een aantal mariniers werd veroordeeld en kreeg straffen die varieerden van twee tot acht maanden. Dit gedicht leest als een aanklacht. Aan het slot richt de spot zich tegen de Nederlandse autoriteiten. Omdat deze finale geen recht doet aan de tragische omstandigheden, dringt de vraag zich op of het hele gedicht ironisch bedoeld is.

✕

*Pemoeda*

*Korte overpeinzing*

Hier zit ik als commandant  
En mannenlevens weeg ik in de hand  
Wat vreemd gevoel:  
Van anti-soldaat  
Nu, in een bamboestoel  
Zo zonder haat  
Te wachten op den vijand ...  
Vriend? Wiens wrokkige trawant  
Als te velen van zijn makkers -  
Geschonden heeft, geplunderd en gemoord  
Nog smeult het op de akkers  
Waar het voedsel stond te rijpen.  
Wat ik erbaar wordt deel  
van mij, ik overzie niet het geheel  
Dus vecht ik, zwerf en snipe.  
Wat vreemd gevoel  
onwetenden te doen sterven  
voor een woord, een doel  
Zelf werd ik in de strijd geworpen  
Als een dobbelsteen  
En vreemdeling in de dorpen  
Vertoef ik onder dorpers nu  
Gelaten, arm vee  
Hun wel en wee  
Gaat mij aan 't hart  
Maar rijst en rust kan ik ze niet geven.

Hij offerde hun zijn leven  
Zullen ze in Jogja zeggen  
Als ik sneuvel onder deze zon  
En de dure eed afleggen  
'to fight till the bitter end'  
Engels is de mode  
Maar Eliot nà Du Perron  
Ach ja, een dode

meer of minder telt niet  
 in de strijd; in deze grootse tijd!  
 Met overal onzekerheid  
 Wij dobbelen om 'n beter lot  
 Met de wereld en met God  
 Doen zij niet ingelijks  
 Van Stalingrad tot Trumanstown?  
 L'après-midi d'un faune  
 Dit vreemde gevoel  
 Te zitten zonder doel  
 En zonder haat.

*Joke Moeljono*

*pemoeda*: letterlijk 'jongere', 'jonge man'. Gangbare aanduiding van de jeugdbeweging die zich na de Japanse capitulatie verzette tegen de terugkeer van de Nederlanders; *Jogja*: afkorting van Jogjakarta, de hoofdstad van de Indonesische revolutie en tijdens de periode 1945-1950 zetel van de regering van Soekarno.

✕

[Zonder titel]

Hoewel

de donder der granaten geweldig weerklinkt  
 de aarde verscheurt en de luchtkoepel breekt;  
 het bloed vloeit en de aarde drenkt,  
 mijn richting staat vast .....  
 alle aarzeling uitgebannen .....  
 koersend naar een enkel doel,  
 de vrijheid van mijn land.

Laat dan

uit de lucht neerschietend de vijand ons straffen  
 de brute ontploffing de blauwe hemel tegemoetstrijgen  
 levens scheurend, harten losrijtend  
 mijn doel staat vast .....



en kent geen verval .....  
koersend naar het ware geluk  
en de eeuwige vrijheid van mijn land.

Daarom

laat mij gerust baden in het bloed,  
en mijn lichaam aan stukken,  
mijn borst opengereten worden,  
als mijn Moedertje-mijn-land  
vrij zij voor alle eeuwigheid.

*Anoniem*

*Mijn Moedertje-mijn land*: de topos van Ibu Indonesia, het Indonesische moederland. *Iboe Indonesia* is de titel van de controversiële 'roman van een utopist' (1939) geschreven door A. Ter Haghe (pseudoniem voor Anton Koch). Dit gedicht werd in 1948 in het tijdschrift *Criterium* gepubliceerd. Het is uit het Indonesisch vertaald en ontleend aan de bundel *Gelanggang Pemoeda* van augustus 1946. Het gedicht zou van Idrus of Chairil Anwar kunnen zijn.

✕

*Merdeka*

*('klacht van een gevangen pemoeda')*

Ik kijk maar liever niet meer naar de jonge berken  
die wij tijdens 't half uur luchten kunnen zien,  
hun blijde, ranke groet, dat zilvergrijs saluut  
van slanke vrijheid kan ik niet goed verwerken.

Als tussen deze kale witte wanden mijn lied  
zijn vleugels lam'slaat op de botte tralies,  
als elke dag, elk uur een doffer wachten biedt,  
en dieper 'smachtend branden van verlangen achterlaat,  
kan eens van mijn verstand de laatste schans bezwijken,  
moet ik mijn hoofd wel op de muur te pletter slaan ...

Ik durf niet naar die jonge berken meer te kijken  
omdat ik aan hun schoonheid niet kapot wil gaan.

*E. Land*

*pemoeda*: letterlijk 'jongere', 'jonge man'. Gangbare aanduiding van de jeugdbeweging die zich na de Japanse capitulatie verzette tegen de terugkeer van de Nederlanders; *merdeka*: letterlijke betekenis: vrij, onafhankelijk; de leuze wijst naar de dag waarop Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid van Indonesië uitriepen.



*Indonesia merdeka*

De nacht is donker, het is wassende maan  
maar de wolken verbergen elk spoor van zijn baan  
wij hebben de maand van verschrikkelijke winden  
deze losslaande angst laat zich nu niet meer binden

Ik ben alleen, blijven waken is dom  
de nacht brengt men 't beste nog slapende om  
die angst komt zeker van 't waaien daarbuiten  
in de slaap kan men daar z'n oren voor sluiten

Mijn angst maakt het duister onmetelijk groot  
toch lijkt niets onwezenlijker dan de dood  
de dood is bij hen die nu elkander vermoorden

Een schot klinkt ver: waar is de wacht?  
Ik waak, maar 't lijkt of iets spotlacht  
in mij om dit luttele spel van woorden

'A British Guard of Red Devils walk  
up and down before the house of the  
Indonesian Prime Minister.'

*Mohammed Akbar Djoehana*

*British Guard*: het citaat klinkt alsof het van een radio nieuwsbericht komt. Het meldt dat de Indonesische Minister-President in zijn residentie onder bescherming staat van een Britse commando-wacht. Het gaat hier om Soetan Sjahrir, op wie in december 1946 twee aanslagen waren gepleegd door Indische Nederlanders. Soekarno en de republikeinse regering besloten daarom Batavia/Jakarta te verlaten en naar Jogjakarta te vertrekken. Alleen Sjahrir bleef achter om met de Nederlanders te onderhandelen. Mohammed Akbar [Akky] Djoehana was een medestander van Sjahrir; *Red Devils*: Britse 5th Parachute Brigade, naar Java geroepen om de Japanners te ontwapenen en een herstel van orde en veiligheid te bewerkstelligen.

✕

### *Soldatenkerstnacht*

Zij liepen in de morgen. -  
 De hemel had de zon nog niet gebaard  
 En droeg 'n ongewissen licht. -  
 Zij dromden samen zwart en vierkant  
 In 'n witte zaal,  
 Waar nog de geur hing  
 Van het bier en sigarettenrook.  
 En boven alles zong 'n stem  
 Een sidderend gebed en trilde,  
 Wit en goud, het priesterlijk gewaad,  
 Terwijl de palmen buiten wuifden  
 Naar de laatste ster.  
 Zo vierden zij dit uur.  
 Dit warme uur van 't Kind  
 En vonden niets dan wat hen samenhoudt  
 En bindt in één gedachtenis.

Gewis, het waren krijgers, Heer,  
 Die op Herodes' heet bevel  
 Hun zwaarden sloegen  
 in de blanke kinderhals.  
 'n Krijger,  
 die Uw hart doorstak

Aan 't Kruis  
 En die U schimpt' en sloeg  
 En edik mengde door Uw wijn.

Maar ook Sint Maarten -  
 En Sebastiaan met zijn verscheurde lijf -  
 Hebt Gij gekoesterd in Uw huis  
 En van Uw dis doen delen,  
 Zij waken bij Uw troon  
 En schouwen langs het eindeloos gewelf  
 Het witste Licht: Het diepste Zijn.

*Soerabaja, Kerstmis 1949*

*B.E.M. Leijn*

✕

*Clair obscuur*

Avond'gloren: bloed omspoelt  
 de bergtrans, trommen ronken,  
 onder langs het sawahpad ruist  
 donkere krans van schimmen aan;  
 schrik snerpt uit de karabijn:  
 de vijand komt. Zijn we verloren?

Zonné'gloren: wind omstreelt  
 de bergtrans, komen vlinders,  
 onder langs het sawahpad wiegt  
 poppenrij van meisjes aan;  
 blik om de deur, bloost mitrailleur:  
 dorst ik 't tafreel verstoren?

*E. Land*

✕

*Indonesische zeeman*

Ik liet de tamarinde,  
 de palmboom en de hinde  
 voor 't zwoegen in de lijven  
 der stalen scheepsverblijven;  
 ik hakte kolen, stookte,  
 de schoorsteenzuilen smookten,  
 de vloten kruisten onder  
 de dreun van eigen donder,  
 zij voerden in hun flanken  
 de legermacht der blanken:  
 men ging een vijand rechten  
 die anderen wilde knechten -  
 ik stookte 't vuur met blijheid,  
 't was voor ons aller vrijheid.

\*

Ik hielp de legers landen  
 aan witte Moorse stranden,  
 ik stookte voor de' armeëen  
 op oude wereldzeeën;  
 'k was op die dag der dagen,  
 toen men de sprong ging wagen:  
 de Westwall en zijn forten  
 zag ik tot bressen storten,  
 den grauwen vijand wijken  
 tot in zijn eigen rijk, en  
 door slag op slag gebroken;  
 en nogmaals moest ik stoken  
 om 't voedselschip te zenden  
 tot heul voor uw ellenden,  
 toen ziekte en honger restten  
 in uw vertrapte Westen;  
 ik deed mijn werk met blijheid:  
 ik stookte voor mijn vrijheid.

Sinds wacht ik, opgesloten  
 met honderden genoten.  
 Uw feesten hoorde' ik tieren.  
 Wij hadden niets te vieren.  
 Wij wachten, dagen, nachten.  
 Ons land ligt zelf te wachten,  
 totdat gij't woord zult spreken.  
 Gij zwijgt. Geen wenk. Geen teken.  
 Gij loopt door vrije steden;  
 op ons drukt het verleden.  
 Ik zit. Ik wacht. Ik buk.  
 Vervlogen is mijn blijheid:  
 ik stookte voor uw vrijheid,  
 ik zelf behield het juk!

*Theun de Vries*

*Westwall*: Duitse verdedigingslinie (geallieerde naam: Siegfriedlinie) die vlak voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog werd gebouwd. Deze loopt van Kleef tot aan de Zwitserse grens en was Hitler's antwoord op de Franse Maginotlinie. Duizenden Indonesiërs werkten tijdens de Tweede Wereldoorlog in dienst van Nederlandse reders. Na de oorlog wilden deze zeelieden terug naar huis, maar er was weinig scheepsruimte beschikbaar. Bovendien weigerden zij te varen op schepen die militairen of wapens naar hun land vervoerden. In 1946 zaten vele Indonesische schepelingen vast in Nederland.

✕

*Door de eeuwen trouw*

De Ambonees heeft zich als held gedragen  
 Tijdens terreur van 't groot Japanse beest.  
 Men sloeg hem neer met felle rottan slagen  
 Toch bleef in hem: de Nederlandse geest  
 Hij liet zich niet door mooie praatjes paaien  
 Hij bleef zichzelf, bedreiging had geen zin  
 Slechts één bezit bracht hem in lichte laaie  
 't Portret van zijn en onze koningin

Dat hield hij uit de nagels der Japanse klauw  
Want Ambon is door alle eeuwen trouw!

Stichting 'Door de Eeuwen Trouw'

*rotan (rottan)*: klimmende palm waarvan de buigzame stengel als gesel-instrument werd gebruikt. De plaatselijke bestuursambtenaar kon een rotanstraf van maximaal twintig slagen per overtreding overleggen zonder dat daar een rechter bij te pas kwam. De straf werd in 1866 afgeschaft.

Tijdens de koloniale periode dienden soldaten uit Ambon en de andere Molukse eilanden in het KNIL waar zij een elitekorps vormden. Na de overdracht van soevereiniteit stichtte een groep van hen de RMS (Republik Maluku Selatan: Republiek van de Vrije Zuid-Molukken). Dat was het begin van een pijnlijke geschiedenis. De situatie werd opgelost met de 'tijdelijke' overkomst naar Nederland van zo'n 4000 Molukse soldaten en hun gezinnen. De stichting Door de Eeuwen Trouw werd opgericht in 1950 en was een pressiegroep voor autonomie van de Molukken, West-Papoea en andere eilanden in de archipel.

✕

*Aan Doctor Hubertus van Mook*

*De Landvoogt die uytgerangeert werd  
Schoon hy 't voorzeecker ook niet helpen kon*

Die zorgt en waect en slaeft en draeft en ploeght en zweet  
En tot 's Landts Heyl een zwaar en lastigh Ampt bekleedt,  
En waent de Menschen aen zijn Yver te verbinden,  
Die zal zich jammerlyck in 't End bedrogen vinden  
Van 't wispeluurigh Volck, dat, minder wys van Hooft,  
Ghenooten Dienst vergeet en liever 't Quaad gelooft.  
Wat boersche Domheyd deed de grooten Doctor sneeven?  
Wat domme Blunder wordt hem nu weer aangewreeven?  
Ryckseenheydt roept hem nae: hy brack de kroon in tweên!  
Maar tuyten Gossaerts doove Ooren nu tevreên?  
Neen! Van de Wolven, die op Utrechts Wallen huylen  
Wil geen zyn Canapee voor Ryswycks Clamboe ruylen.

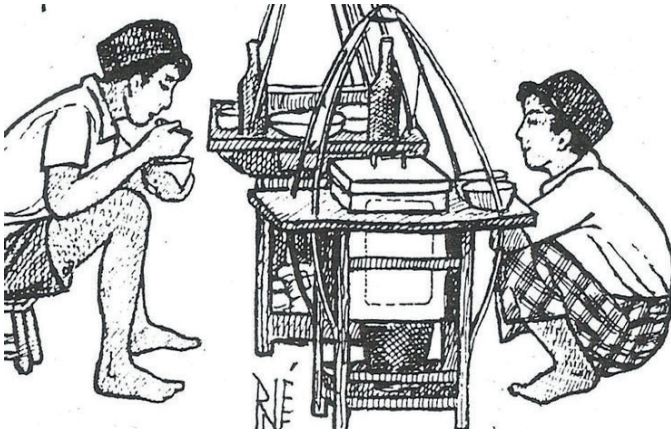
Hy droegh van 't zware Werck de Laster en de Last;  
Treck aan de Modderschoen, al wie het leder past!

25 september 1948

*Jack Bess*

*Muziek: Louis Noiret*

✕





## IN AFWACHTING



### *Dit land*

Dit land, dit Indië, genaak het niet.  
Het is van ons, die het natuur ontzwoegden:  
wij, Indonesiërs, die de sawahs ploegden,  
wij, Nederlanders, die de steden bouwden  
en wegen door de taai-verwonnen wouden,  
en wij, Chineezen, die hier handel dreven  
uit grijs verleden, later saamgeweven  
in liefde sterker dan het vreemd verdriet  
om eigen aarde, die men achterliet.  
Dit land, dit Indië, genaak het niet.

Dit land, dit Indië, genaak het niet.  
Het is van ons, ons hart en onze handen,  
al werd het ruw ontruikt aan blanke stranden  
waar eens een Koningin haar glimlach wijdde  
aan ons, haar kinderen, en haar wenk ons leidde  
als van een moeder die, in stil aanschouwen  
van toegenomen groei, met diep vertrouwen  
de toekomst in ontvonkte oogen ziet.  
Dit land, dit Indië, genaak het niet.

Dit land, dit Indië, genaak het niet.  
 Eens dragen onze sterke fiere handen  
 over de kling van barenrijpe landen,  
 achter de schemervlucht der laatste raven,  
 de jonge rijke vruchten naar de haven  
 en Westwaarts; en de stalen tropenhemel  
 zal door ons hart als luwer lentewemel  
 ginds over Holland gaan, naar mild verschiet.  
 Dit land, dit Indië, genaak het niet.

*Indië - maart 1941*

*Willem Brandt*

✕

*Wacht, wacht toch*

Het droge gelend gras ligt wijd gespreid.  
 Trillend zichtbaar is de hete lucht  
 boven de stille vlakke ...  
 Ach, Gras, laat uw wortels niet mee uitdrogen  
 sterf niet, stijf op de grond gestrekt  
 Wacht, wacht toch  
 geduldig en volhardend  
 Tot de regen neerdaalt,  
 drenkend de aarde ...

*Waloejati*

*(vertaald door Joke Moeljono)*

Waloejati is een dichteres die met schrijvers als Chairil Anwar, Sitor Situmorang, Mochtar Lubis, Idrus, Pramudya Ananta Tur, Joke Moeljono en anderen deel uitmaakte van de zogenaamde generatie van 1945, de *Angkatan 45*.

✕

*Ik weet ...*

Toen ik nog klein was  
En melatigeur mijn reukorgaan streelde:  
Dan wist ik, Moeder zal komen!  
Als ik die zwarte haarwring zag  
Met melatibloemen erin gestoken:  
Dan wist ik, die vrouw is mijn Moeder.  
Ik legde mijn oor op de rails  
En een gonzend geluid trof mijn oor:  
Dan wist ik, de trein zal komen!  
Als het betrokken was in het bovenland  
En de lucht zwaar van wolken,  
Dan wist ik, dat de regen zou neerdalen!  
Ik weet ...  
Zooals ik wist dat Moeder zou komen  
Als ik melati-geur rook:  
Ik weet ...  
Zooals ik wist dat de trein zou komen  
Als een gonzend geluid mijn oor trof:  
Ik weet ...  
Zooals ik wist dat het zou regenen  
Als de hemel zwaar van wolken was:

Zoo weet ik  
Dat een glanzende tijd zal komen  
Omdat ik de geur der overwinning ruik.  
Zoo weet ik ...  
Dat een vreugde-tijd voor de deur staat  
Omdat de donder van het volk mijn oor treft.  
Zoo weet ik ...  
Indonesië, schoon en schitterend,  
Zal haar kinderen uitnodigen  
Tot de worsteling der tijden,  
Tot het slagveld.

*R.O. Hanka*

*melatigeur*: de Indische jasmijn, vaak door vrouwen als reukwerk gebruikt; *Indonesië*: het gebruik van deze term was lange tijd verboden in het koloniale Nederlandsch-Indië. Dat de schrijver deze naam hier gebruikt, is een duidelijke politieke keuze.

Over R.O. Hanka is niets bekend. Uit dit gedicht is op te maken dat hij een Indonesische moeder had en dus wellicht een Indo was; dat hij aan de kant van de Indonesiërs stond; en dat hij in zijn politieke retoriek dezelfde Moeder Indonesië-topos hanteert als Soekarno deed aan het eind van zijn grote pleitrede voor de Landraad in Bandoeng in 1930.



*Ola Bapa Dja*

In tropisch Nederland  
Zijn de zorgen aan de kant,  
Bevolking is nu weer vrij  
En daarom jub'len allen blij van:  
Lo, halo halo.

De soldaten in de tropen  
Groeten zo: djempol djempol,  
Dat is de groet,  
Die 't het beste bij de militairen doet,  
En in de stad en op het land  
Staan al de mensen in de dessa's  
aan de kant,  
Duimen omhoog gericht  
Met een lach op hun gezicht.

*The Kilima Hawaiians*

Wim van Herpen & Peter Piekos; Muziek: Wim van Herpen.  
(Decca M 32372)

*Dia Bapa Dja*: brabbelen-Maleis; *djempol*: Maleis voor duim - dit is de Indonesische uitdrukking, met het bijbehorende gebaar van de opgestoken duim, dat aangeeft dat alles OK is; *dessa's*: inlandse dorpen.



*Vrede in de dessa*

In 't land van de wuivende palmen, van koffie en copra en thee,  
daar leefden de mensen gelukkig en voelden zich blij en tevree.  
Ze ploegden geduldig de sawah's en plantten de bibit in 't rond.  
Maar toen kwam de wrede Japanner en nam er bezit van de grond.  
Toen treurde de grote waringen zijn bladeren hingen zo slap.  
Doch nu is het leed weer geleden; het spel is nu uit voor de Jap!  
Het land, dat door Hollandse krachten tot rijkdom en bloei was gebracht,  
het werd nu met voeten getreden; geschonden door duivelse macht.  
Toen zijn onze vrienden gekomen, de vrienden van bruin en van blank,  
die hebben de Jappen verslagen. Wij stamelden woorden van dank.  
Nu groeit weer de rijst op de velden, nu wordt heel de wereld weer goed.  
De inlander gaat met den blanke de toekomst tezaam tegemoet!

*Herman Broekhuizen*

Krontjonglied van de Rotterdamse Noumea Hawaiiïans.

*copra*: gedroogd vruchtvlies van de kokosnoot; *bibit*: jonge rijstplant.

✕

*Groot Indonesië*

## Text

(Vrij naar het Indonesische volkslied 'Indonesia Raja')

Indonesië! Mijn geboorteland;  
Dierbaar land, waar ik ben ontstaan;  
Zie! Ik houd wakend op dien bodem stand,  
Moeder, voor Uw heilige vaan.  
Indonesië, aller Vaderland!  
Volk, mijn volk, juich luid te saam,  
Voorgoed verbonden door één hechten band:  
    'Indonesie'

Blijf tot in alle eeuwigheid  
O! land; O! volk; O! ziel bestaan!  
Uw hart en geest bewust-bereid,  
Groot Indonesië, tot groote daan.

Groot Indonesie, zeer verheven  
 Grond mijner Vaderen, edel en gewijd,  
 Gij zijt mijn liefde en mijn leven.  
 Besta, Groot Indonesië, tot in der eeuwigheid.

*G.L. Tichelman*

Tichelman was een bestuursambtenaar op Sumatra. Na zijn pensionering was hij verbonden aan de afdeling Voorlichting van het Koninklijk Instituut voor de Tropen in Amsterdam. Hij schreef verschillende werken over land en volk van Indonesië. Onder het pseudoniem Méric publiceerde hij enige meer poëtische boekjes. De titel 'Groot Indonesië' verwijst naar het Indonesische volkslied 'Indonesia Raja' met tekst en muziek van Wage Rudolf Soeratan.



*Malino ... Pangkalpinang ...*

Malino ... Pangkalpinang ... luchtig klonken  
 Gelijk een klanken-sprank'lend carillon  
 De beide namen, eer de beiaardier begon  
 't Sinist're spel, waarin hij is verzonken.

Hoort, Indië's doodsklok dreunt nu door d'accoorden!  
 Het koor castraten juicht en jubelt luid  
 Den Meester toe met fleemend stemgefluit;  
 Was hij het toch, die schreef muziek en woorden.

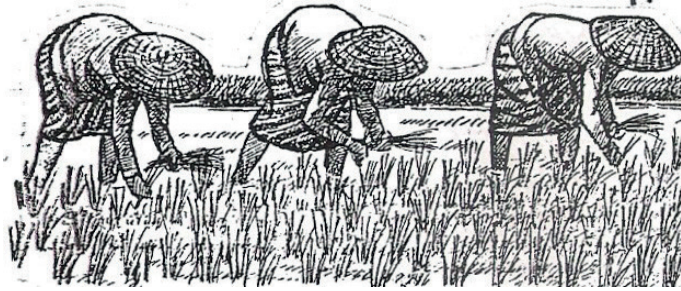
Malino, Pangkalpinang zijn twee treden,  
 Steil opwaarts voerend naar het rood schavot,  
 Waar Insulinde wacht het tragisch slot  
 Van het vileine spel der minderheden.

De gilde viert! Wat valt er nog te kniezen?  
 Zijn eer is 't minste, dat men kan verliezen!

*F. Kunst*

*Malino* (op Celebes/Sulawesi) en *Pangkalpinang* (op Bangka bij Sumatra): namen van plaatsen waar in 1946 (respectievelijk in juli en oktober) twee conferenties plaatsvonden onder leiding van luitenant-gouverneur-generaal H.J. van Mook, en waar de federalistisch gezinde minderheden - Indische Nederlanders, Chinezen en Arabieren, Indonesiërs uit de Buitengewesten - discussieerden over de toekomst van Nederlandsch-Indië. In de aanloop naar de besprekingen te Linggadjadi in het najaar van 1946 werden daar de ideeën uitgewerkt voor wat gedurende het hele conflict de Nederlandse politieke inzet zou blijven, namelijk de vorming van de federale Verenigde Staten van Indonesië, met garanties voor ethnische, linguïstische en religieuze minderheden.

✕



## IN VRAAGTEKENS



### *De wegen*

Alom, in 't Javaansche land,  
Gaan de wegen, - gaan de wegen  
Donkerte in en zonnebrand.

Waartoe, waartoe voeren zij?  
Tot de verten, - tot de verten  
Van de kim, en daar voorbij.

En tot de verheven rust  
Der geweldige vulkanen  
Gaan zij op vanaf de kust.

Hoever men ze langs kan gaan?  
Tot het einde, - tot het komend  
Einde zelf van dit bestaan.

En waar men zich vindt gebracht?  
Voor de stilte, - voor de koele  
Diepe stilte van den nacht.

Eenmaal is een wandelaar,  
Zegt men, langs de late wegen  
't Avond-hoogland in gestegen  
Tot den verren zoom, vanwaar  
Men de wereld overziet.



Telkens hooger klom zijn lied,  
En nog lang, nog lang nadien  
Heeft zijn klare stem geklonken.  
Niemand heeft hem weergezien.

Maar bij tijden, naar men zegt,  
Als zich de avond zonedronken,  
- Zóó een pauw, die staat te pronken, -  
Wijd over de wolken legt,

Als nabij den kraterrand  
Schaduwen en vreemde schimmen  
De verlatenheid beklimmen  
Waar de roode zon in brandt,

Ziet men in die wildernis  
Over de hellingen en holen  
Eenzaam een gestalte dolen ...

En opeens wordt men 't gemis  
Zich bewust van wat in 't leven  
Nimmer te verwerven is.

*Jan Prins = Christiaan Louis Schepp*

Deze door het Javaanse landschap geïnspireerde bespiegeling sluit aan bij het naar mystiek neigende geestelijk klimaat in Indië vanaf het eind van de negentiende eeuw. Vrijmetselarij en theosofie, de 'stille kracht' van Couperus, waren in de mode.



*'Gekke' Willem: Ambonsch muzikant*

Wat zijn de droomen die gij droomt  
als uwe oogen in de verte staren  
en om u staan de stille scharen  
terwijl gij speelt op uw viool en droomt?

Wat zijn de dingen die gij ziet gebeuren  
wanneer de zeewind door uw haren strijkt,  
wanneer de avondster ten hemel prijkt  
en uw muziek ons harte komt verscheuren?

Wat zijn de smarten die uw ziel doorsneden  
totdat alleen muziek u troosten kon,  
uit welk verleden en uit welke bron  
komen de klanken die sidderen in het heden?

Wat zijn de uren uwer eenzaamheid  
als gij, besteld ten feest, zijt weggebleven,  
als blijkt dat gij hebt alles weggegeven  
wat gij bezat en weggetrokken zijt?

Wat zijn de nachten u en wat de dagen,  
wat zijn de menschen u die om u staan;  
waarheen gaat gij in stilte, welk bestaan  
kent gij ver weg van ons die u beklagen?

Wat zijn de droomen die gij droomt  
als gij, van ons verstorven, in de verte ziet  
en ieder om u heen lijdt en geniet  
terwijl gij speelt op uw viool en droomt?

*Tijs Volker*

*viool*: de Ambonse viool, meestal eensnarig; de klankdoos is een met leguaanhuid bespannen schildpad-rugschild of halve kalebas; *Willem*: onder christelijke Ambonnezen kwamen Nederlandse voornamen (doopnamen) zoals 'Willem' veel voor.

Afgezien van de titel bevat dit gedicht geen verwijzing naar Indië. Uit de publikatie tussen andere Indische gedichten in de bundel *Het land aan d'overzij* (1842) is op te maken dat dit gedicht daar gesitueerd moet worden. Zonder Indische context wordt deze muzikant getransformeerd tot een Europees type van kunstenaar, de virtuoos die zijn luisteraars verleidt, maar zelf een eenzame zwerver is. Het thema van de romantische balling verplaatst naar het Oosten.



*Tusschen twee werelden*

Tusschen werelden, wijkend gescheiden  
door tijdeloos golvende zee  
zochten mijn latere jaren 't geleide  
van wijf'lende ziel. Ging zij mee?

Dra dat de stemmen rondom mij zwegen  
zocht ik haar; riep ik haar. Bleef zij stil?  
Duidt mij de nieuw wonderbaarlijke wegen  
Zeg mij Uw oordeel! Toon mij Uw wil!

Moet ik altoort maar doende leven  
reizende, springend van daad tot daad.  
Ook als er niets meer is overgebleven  
van 't droomen en hopen met ieder tot maat.

Of, zal 'k geduldig, deemoedig wachten  
vieren tot losheid de spannendste band?  
Zinnend gaan zuiv'ren gevoel en gedachten?  
Bij 't vreesloze naad'ren van 't eeuwig land.

Nimmer zoo diep kon mij Indië boeien  
dat mij verblind werd de kijk naar de kust  
waar in mijn Holland weer lente zal bloeien  
waar ziel zijn God zoekt in stoorlooze rust!

*Is. P. de Vooy*



*Toen ik als politiek verdachte op Java terugkwam*

Aan paarsen einder stijgt een groene strook:  
 een lokkend palmenland komt aangeschoven.  
 Dan spruit een felle bloem van vuur naar boven  
 en heel de hemel bloost van rooden rook.

Nu lijkt het, of die oever blinkt van bloed.  
 Is van mijn toekomst dit het dreigend teeken?  
 Zal vijandschap in 't laaiend land mij breken  
 als brandstapel van haat, vol helschen gloed?

Neen, wie onschuldig lijden dapper duldt  
 zal door Gods hulp zijn haters overwinnen!  
 Zoo vaar ik onvervaard de haven binnen.  
 Dit's Java, door de jonge zon verguld!

*Ter Haghe = Anton Koch*

Ter Haghe's roman *Iboe Indonesia (Moeder Insulinde)*: roman van een utopist, verscheen in 1939 bij Elsevier. De titel verwijst naar de uitdrukking 'Moeder Indonesië' die in de jaren dertig een nationalistisch-politieke lading had gekregen. Het woord 'Indonesië' was toentertijd in Nederlandsch-Indië verboden. Het geestelijk klimaat was zodanig repressief, dat een dergelijke roman - net als *Buiten het gareel* (1940) van Soewarsih Djojopoespito - alleen kon worden uitgegeven in Nederland dankzij de grotere persvrijheid. Ter Haghe schreef dit gedicht bij zijn terugkeer naar Indië als apologie voor zijn roman die daar verboden was en die aanleiding had gegeven tot een laster campagne van de plaatselijke pers tegen zijn persoon.

✕

*Geïnterneerde empirebuilder*

voor Dr. F....

Hier zit ik nu, gevangen empire-builder,  
zonder imperium; mijn laatste bezit  
een blikken Javatrunk; mijn laatste wapen,  
waarmee ik wandluizen bestrijd: de flit.

Ze zeggen dat we hier niet langer hooren  
en dat we op de nominatie staan  
Voor 't Westen, waar die blanda's zijn geboren.  
Ik kan niet blij zijn om naar huis te gaan:

Ach, is van den conquistador, betooverd  
in droom die elke ballingschap omzweeft,  
de vloek niet dat hij eeuwig wordt veroverd  
door wat hij eenmaal zelf veroverd heeft?

*Willem Brandt*

*blikken Javatrunk*: lichte koffer van blik, bestand tegen vocht en ongedierte; *flit*:  
flitspuit, waarmee de slaappleats werd verdedigd tegen ongedierte; *blanda's*:  
Hollanders, westerlingen.

✕

*Indië-Vaderland*

Zou Indië mijn Vaderland niet mogen wezen  
omdat ik blank ben en van Hollands bloed?  
Ofschoon ik opwies in de tropengloed  
en 's nachts het Zuiderkruis heb aangewezen?  
Ofschoon ik uit de vlakke ben gerezen  
en 't zwijgen van de bergen heb begroet?  
Ofschoon ik daar mijn wezen heb ontmoet  
mag Indië mijn Vaderland niet wezen?  
Ik heb mij als de waaierpalm geweten  
die in de Noorderkou wel sterven moet,

omdat hij ééns de warmte heeft bezeten:  
Ik zag vulkanen en hun diepe gloed  
en hoe een buffel lag uiteengereten.  
Daarom nu ben ook ik van Indisch bloed.

## II

Zou Indië mijn Vaderland niet mogen wezen  
omdat ik blank ben en van lichter bloed?  
Omdat ik naar verborgen steenkool wroet  
Heeft mij het donker volk de deur gewezen;  
en mij het doodsbriefje luid voorgelezen  
omdat ik van de rubber leven moet,  
omdat ik elke mail ontroerd begroet,  
en alle zieken gaarne wil genezen!  
Ofschoon ik hun ondankbaarheid veracht -  
nu 't waanwijs volk mij wild heeft afgewezen  
trap ik de deur in van mijn land, en lach  
en neem mijn helm af als een trotse groet:  
Zou Indië mijn Vaderland niet mogen wezen  
omdat ik blank ben en van lichter bloed?

*Ottow*

De dichter is de Utrechtse Indoloog Samuel Julius Ottow, stammend uit een Indische familie, die promoveerde op het proefschrift *De oorsprong der conservatieve richting: het kolonisatie rapport-Van der Capellen* (1937). De dichter beklemtoont dat hij van Indisch bloed is, en daarom net zo goed recht heeft op dat land, dat nu door de Indonesiërs in beslag wordt genomen. Hij suggereert dat achter die Indonesische uitwijzing een racistisch motief zit.

Daarmee negeert de 'ik' dat andere motieven een rol speelden. Wanneer hij opmerkt dat hij 'van de rubber leven moet', dan was hij niet de enige. De Indonesische rubberboeren - op Sumatra ruim 700.000 in getal - werden in de jaren dertig door het koloniaal bestuur met zware heffingen op inlandse rubber geruïneerd. Hun lot is beschreven door een voormalige Gouverneur van Sumatra's Oostkust, B.C.C.M.M. van Suchtelen, in zijn boek *Neerlands nieuwe eereschuld aan Indië* (1939).

✕

*Wat gaat gij doen?!*

Gaat gij Uw eigen ik weer hullen  
In 't Koningskleed van hermelijn?  
Zal weer als eenig souverain  
Uw ego Uw bestaan vervullen?

Gaat gij Uw vrijheid weer misbruiken  
Door als weleer op 't nieuwe pad  
Te delven naar Uw eigen schat;  
Mag slechts 'gij zelve' weer ontluiken?

Gaat gij als vrijbouter weer werken,  
Om voor U zelve, zonder tucht,  
Te trachten d'allerrijkste vrucht  
Te plukken ook in andere perken?

Gaat gij weer naar Uw oude wetten  
Voor Mammon knielen op Uw baan  
En daardoor in Uw eigen waan  
De wereld wéér in vlammen zetten?

[...]

Gij samen zult Nieuw-Indië bouwen,  
Met klaren geest en stalen hand:  
Aan Koningin Uw hart verpand,  
Oranje tot den dood getrouwe.

*Dat gaat gij doen!!!*

*Piet Kaart*

✘

*Zij, die geweest zijn ...*

Zijn wij zóó oud, zóó dom, zóó traag geworden  
 Dat wij niet zien, niet hooren, niet verstaan  
 En met het eeuwig liedje van verlangen  
 Naar, dat wat wegviel, zeurend blijven staan ...?  
 Zijn wij dus tóch maar wonderlijke dwazen?  
 Is wat wij bouwden toch uitsluitend waan?  
 En is ons leven tóch door al die jaren  
 Voor niets geweest ... vergeefs voorbij gegaan ...?

Daar is zooveel, waaraan wij telkens denken ...  
 De pintoe rimba waar het bosch begint ...  
 De eerste school, het eerste hospitaaltje ...  
 De wijde blang, de koele goenoengwind ...  
 Een kleine kampong ergens aan een sawah ...  
 Een hooge ladang in de felle zon ...  
 En altijd door het sjirpen van de krekels,  
 Waarmee de schemer vlood ... waarmee de dag begon ...

Daar is zooveel dat wij daar achterlieten  
 Als gulle zaden in het bibit-bed,  
 En ook zooveel dat op die jonge gronden  
 Zich al tot bloem en vruchten had gezet,  
 Dat nu vernield is en dat nooit zal bloeien ...  
 Het afgerukte, stuk getrapte blad  
 Van 't groene stekje dat tot boom zou groeien  
 Langs overal hetzelfde kampongpad ...



Daar is zooveel waaraan wij telkens denken  
Als ginds de dag weer in den avond vloeit  
En op een ladang in den verren goenoeng  
Her eerste vuurtje door den schemer gloeit  
Wij zijn geweest zooals de dag geweest is  
Maar morgen keert die dag weer met de zon  
Waarin de blonde rijst zal rijpen in de aren  
En ook ons leven als een jonge dag begon.

*maart 1946*

*Brammetje = M.H. du Croo*

*pintoe rimba*: de ingang, het begin van de jungle; *blang*: wild veld vol lang alang-alang-gras; *goenoeng*: berg; *kampong*: inlands dorp; *sawah*: nat rijstveld; *bibit*: zaaigoed; jonge rijstplant.

✕

*Het einde*

In Holland ben ik nooit meer thuis,  
ik heb te lang Jan Oost bezworven,  
in Indië is het niet meer pluis,  
daar heeft de blanda het verkorven.

Zo sta ik eenzaam op de ka,  
een burger met twee vaderlanden,  
maar nergens wuift een lief mij na,  
§ik sta en ga met lege handen.

Wat nu? Is ergens ver in zee,  
voorbij de politieke walmen,  
nog niet een eiland met wat vree,  
een kalme kampong en wat palmen?

Ik wil geen radio, geen krant,  
 geen boten die mijn rust verstoren,  
 maar op het wijd en zonnig strand  
 zal ik altijd de stemmen horen  
 van één of ander vaderland.

*Willem Brandt*

*Jan Oost:* Jan is gezien als 'typische' voornaam voor een Nederlandse man en er komen diverse spreekwoordelijke Jannen voor, elk met hun typerende achternaam. Jan Oost is een originele en koloniale variant.

✕

*Is het dan niet waar?*

Als je weer eens hebt gedacht  
 aan de Gordel van Smaragd,  
 hou die zachtheid dan maar voor jezelf alleen.  
 Niemand vindt het interessant:  
 er ontstaat een glazen wand  
 tussen jou en al die mensen om je heen.

Is het dan niet waar  
 dat ik daar heb liefgehad  
 en ook gevangen zat  
 en werd bevrijd?  
 Alles is waar:  
 Sawah's en de tropenzon,  
 en ik wou dat ik vergeten kon,  
 na al die tijd.

Alle liefde, alle leed,  
 doe maar of je 't niet weet,  
 pretendeer dat je de Oost nooit hebt gekend.  
 Doe maar of 't een drogbeeld was,  
 dat kon breken als een glas,  
 zeg maar dat je eindelijk weer wakker bent.

Is het dan niet waar  
dat ik daar heb liefgehad  
en ook gevangen zat  
en werd bevrijd?  
Sawah's en de tropenzon,  
en ik wou dat ik vergeten kon,  
na al die tijd.

*Willem Wilmink*

✕

*Vraag*

Bladerend in een kinderboek  
gevonden tussen eveneens vergeelden -  
sta ik niet langer op de Korenbeurs  
maar tussen palmen en papajaplanten  
en zie de plek waar juist nog kinderen speelden:  
een pop met een porseleinen hoofd  
een tafeltje met lege borden.  
Een boek. Op 't titelblad: Voor Wim R. Bandoeng'19.

Wim R. - Wie was je en - wat is van jou geworden?

*E.M. Elias*

*Korenbeurs*: omgeving rondom de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten;  
*papaja*: sappige rode vucht; *Bandoeng*: grote stad op West-Java.

Elias, de Haagse columnist, schreef jaren lang cursiefjes in het blad Elsevier en was bekend onder de pseudoniemen Flaneur en Hendrik Hagenaar. Er staat aan de Lange Voorhout in Den Haag een standbeeld van hem als Flaneur.

✕

*Gastvrijheid*

Pinda-pinda poep-Chinees  
wat kom jij  
hier doen?

Verbaasd en verdwaald  
weet ik geen antwoord

hoe zit 't ook al weer?

Alleen mijn hart  
weet en verlangt  
de omhelzing  
van mijn gevoelens

de koude, kille kus  
van dit lage land  
maakt mij behoedzaam

dit land moet wel  
erg laag liggen!

*Pierre L. Corneille*

*Pinda-pinda-poep-Chinees*: racistisch scheldrijmpje waar Nederlandse kinderen op straat niet alleen Chinezen mee treiterden, maar ook Indo's najouwden.

✕

## IN BALLINGSCHAP



### *De balling*

Zal ooit nog in wijdluftige coupletten  
mijn hart weer onder Hollandse hemel zingen,  
mijn voet veerkrachtig rechte schreden zetten  
langs zooveel dolende herinneringen?

De kloeke polder en de sloot daartusschen,  
margrietten, vette wei en boterbloemen  
- zwartzijden petten, melk in koperbussen,  
seringenbloei waarom de bijen zoemen .....

O land van handelsreizigers en boeren,  
het zuur naar zweetsop riekende gewin en horren;  
en die oogen die maar loeren -

O land van kilte - en van koele helden,  
mijn Holland dat ik haat en zoo bemin .....

hoe warm het bloed, verslagen in uw velden!

*Willem Brandt*

*wijdluftige coupletten*: coupletten die zo wijd zijn als de lucht (wat ook nodig is als zijn hart ooit nog weer onder de Hollandse hemel wil kunnen zingen). Deze verwijzing en de algemene teneur van het gedicht maken het aannemelijk dat dit sonnet geschreven is na mei 1940 en voordat de dichter in het kamp belandde.



*Terang boelan / Volle maan*

Ik ben geen kind van deze Westerstranden  
 Daar ver in 't Oosten daar ligt mijn Vaderland  
 Alwaar de zon m'n huid heeft bruin doen branden  
 Ligt Insulinde, m'n tropisch Vaderland.  
 Alwaar de zon m'n huid heeft bruin doen branden  
 Ligt Insulinde, m'n tropisch Dromenland.

*The Kilima Hawaiians*

*terang boelan*: heldere of volle maan; *deze Westerstranden*: de tekst is gesitueerd in Holland waar een bruin gebrande 'ik' wandelt. 'Koffieboon' was een gangbaar scheldwoord voor Indos; *Insulinde*: de door Multatuli in Max Havelaar gebruikte naam voor Indië. Net als zijn uitdrukking 'de gordel van smaragd' sindsdien wijdverbreid; *Kilima Hawaiians*: in 1934 opgerichte band die het Amerikaanse genre van tropische Hawaii-muziek introduceerde. Deze moderne vorm van krontjong beleefde een hausse tijdens het Nederlands-Indonesisch conflict.

✕

*Adieu, Vaarwel!*

*Van den indischen gerepatrieerde, den man, die nu zonder  
 meer uit Indië geëvacueerd wordt ...*

Wie van Java thuis moet varen  
 En zijn indisch leven sluit,  
 Staat als een berooide schooier  
 Langs de railing van zoo'n schuit ..  
     Z'n gedachten  
     Blijven wachten  
 Op het strijken van de tros .  
     En dan zwaait ie,  
     En dan draait ie  
 Van de ka van Priok los ..

Zonder vrienden of bekenden  
Op het hoekje van de ka ..  
En verdwijnt als uitgestooten  
En als blanke paria ..  
    En daar staat ie ..  
    En daar gaat ie,  
Want hij hoort er niet meer bij ..  
    En heel even  
    Stokt het leven ..  
Maar dan glijdt ook dat voorbij ..

En daar gaan de lange jaren ..  
    Wat was wezen?  
    Wat was schijn?  
En waarom moest dit einde  
Van wat groot én goed was, zijn? ..  
    Even waaien,  
    Even zwaaien  
Met z'n zakdoek of z'n hoed ..  
    Even slikken,  
    Even .. snikken ..  
En daar gaat ie dan .. voor goed ..

*Brammetje = M.H. du Croo*

*Februari 1946 opschrift en datering: februari 1946 - de eerste evacuering van Nederlandse burgers uit de Jappenkampen in Indonesië; een berooide schooier: velen hadden na de Japanse bezetting en de Bersiap periode alles verloren; Priok: afkorting van Tandjung Priok, de naam van de haven van Batavia.*

✕

*Thuiskomst*

*Geschreven bij de nadering van de NIEUW  
AMSTERDAM met uit Nederlandsch-Indië  
repatrieerende vrouwen en kinderen*

Een schip, ten boorde vol en zinkensdiep geladen  
Met grooter schat, dan ooit in 't Amsterdam  
Der Heeren XVII ter reed' of kade kwam,  
Bevaart nu in Gods hand de ongewisse paden.

Het draagt een droeven last van kind'ren en van gaden,  
Verweest nu en verweeuwd, sinds zich van Hollands stam  
In 't Overzeesche Rijk de Dood zijn bloedcijns nam,  
Wien hecatomben nu den honger niet verzaden.

Welk welkom wacht hun hier in 't koudste jaargetij,  
Hun, die gansch haveloos, uit vreemde slavernij,  
Doch met een hoopvol hart naar 't Oude Land nu komen?

Laat hen een welkom zijn, dat troost als tropenzon  
Een warmt' ontwend gemoed en laav' hen Liefde's bron,  
Als het gejaagde hert de koele waterstroomen!

*J.F. Kunst*

*Thuiskomst*: gelegenheidsgedicht bij de aankomst van het evacuatieschip Nieuw Amsterdam dat op 8 december 1945 was vertrokken met de eerste lichter van repatrianten aan boord; *Heeren XVII*: het bestuursorgaan van de Verenigde Oost-Indische Compagnie.

✕



*Afscheid van Indië*

Afscheid van Indië  
Wat heeft het voor zin  
Hoe moet het nu verder  
Met 't land dat ik bemin  
'Dag baboe, dag djongos  
Het ga jullie goed  
Land van mijn droom  
Ik ga omdat ik moet'

Afscheid van Indië  
Vaak ongewild  
Verzet blijft van binnen  
De tijd maakt ons mild  
Maar altijd zal blijven: het beeld  
Het houdt je gevangen van die tijd  
Je raakt 't niet kwijt

Johan van Oldenbarneveldt, Oranje,  
Willem Ruys, Sibayak en de Dempo,  
Grote Beer, Zuiderkruis

Tandjoeng Priok, Batavia (Straat van Malakka)  
Singapore, Balawan, Medan, Sabang, Colombo,  
Ceylon, Rode Zee, Suezkanaal, Port Said, Genua of Marseille  
En anders ging je door de Straat van Gibraltar  
Golf van Biskaye, Southampton  
Het Kanaal, sluizen van IJmuiden,  
Noordzeekanaal, Amsterdam  
Of Nieuwe Waterweg (loods aan boord), Rotterdam

Nee, ze zijn er niet meer  
 Ze zijn er niet meer  
 De zeereuzen van weleer  
 Ze brachten ons naar Holland  
 En we keerden niet weer

*Wieteke van Dort*

*djongos*: inlandse huisbedienden; *Sibayak*: vulkaan op het Karo-plateau van Noord-Sumatra. *Oempa*: vulkaan op Zuid-Sumatra.

✘

*Bloed stapelt zich op bloed*

II

Weer stond ik daar, maar nu een vreemdeling.  
 De dag begon en aan mijn zegelring  
 Spatte het zonlicht in bloedrode splinters.  
 Uit de nalatenschap van vijftien winters  
 Groef de herkenning langzaam en met schroom  
 De slapende kristallen: droom na droom  
 Hernam gestalte, en uit de vergeelde  
 Archieven van het kind kwamen de beelden  
 Voor den dag in een vlammend koloriet.  
 De weldaad van een onbestemd verschiet  
 Gaf een fluwelen glans aan 't ochtendgloren,  
 En 't hart dat zonder uren was herboren  
 In 't zilvererts van den voorbijen nacht,  
 Verloor zichzelf en zijn zwaartekracht  
 Toen ik de eerste aarzelende schrede  
 Zette op den geboortegrond waarmede  
 Mij een betoverende jeugd verbond.  
 Er stond een vreemdeling die 't huis hervond.

*Nes Tergast*

✘

*Soerabaja*

Soerabaja, Soerabaja  
Mijn gedachten zijn altijd bij jou  
Waarom moest ik jou verlaten  
Eenzaam sta ik voor mijn raam  
Gruw is de lucht, en als ik zucht  
Vormen mijn lippen jouw naam

Soerabaja, Soerabaja  
Met je zee en je hemel zo blauw  
Soerabaja, Soerabaja  
Mijn gedachten zijn altijd bij jou

Ik zal jou nooit meer vergeten  
Ik droom van jou elke nacht  
Dan hoor ik weer net als weleer  
Gamelan klanken heel zacht

Soerabaja, Soerabaja  
Met je zee en je hemel zo blauw  
Soerabaja, Soerabaja  
Mijn gedachten zijn altijd bij jou

*Anneke Grönloh*

*Tekst en muziek: C. Bruhn, R. Loose, J. Möring, S. Haag*

*gamelan*: het emblematische orkest van de Indonesische archipel. Al de instrumenten van een bepaald orkest worden door dezelfde smid gemaakt en kunnen niet elders ingezet worden. Het hele orkest wordt beschouwd als een enkel instrument.



*Liedje van verlangen*

Zing maar zacht een liedje van verlangen  
 en zing het vaak, vooral in wintertijd  
 als je door kou en weemoed wordt bevangen  
 dat verlangen raak je nooit meer kwijt.

Al is Indië nog zo vaak bezongen  
 de zon, de duizenden kleuren  
 de geur van vruchten en van bloemen  
 ik verlang zo naar die tijd van toen.

Zing maar zacht een liedje van verlangen  
 naar lang geleden, 't lijkt een eeuwigheid  
 ach land van sawah's, gamelan en palmen  
 dat verlangen raak je nooit meer kwijt.

*Wieteke van Dort*

*Muziek: Eduard Koning*

*gamelan*: het emblematische orkest van de Indonesische archipel. Al de instrumenten van een bepaald orkest worden door dezelfde smid gemaakt en kunnen niet elders ingezet worden. Het hele orkest wordt beschouwd als een enkel instrument.

✕

*November in Jakarta*

Ik sla de bladen om van het kinderboek,  
 maar wij zijn vreemden nu, ik leg het neer.  
 Ik ken de straten en hun naam niet meer,  
 in het nieuwe land waar ik het oude zoek.

De huizen zijn verschanst door muur en poort,  
 veel bomen weg, de struiken staan manshoog.  
 Het verkaveld plein vertoont een stenen boog  
 die vrijheidsstrijd herdenkt, zoals het hoort.

Maar na lang dreigen slaat de regen neer,  
de dakgoot loopt en wind beroert het groen.  
Geluid van het water, kruidengeur van toen  
omgeven mij en dit ik herleef weer.

Oud land, ik moet mijn ogen wennen aan  
wie jij nu bent, die ik oprecht erken.  
Wat ik door mijn herinnering herken  
moet mij vertroosten en hier borg voor staan.

*november-december 1987*

*Georgine Sanders*

✕

IN MEMORIAM



*Peutjoet*

Op 't kerkhof te Peutjoet  
Daar liggen zij die braven.  
Met militaire eer  
Zijn zij daar eens begraven.

Hun namen staan gegrift  
In fraaie marm'ren platen,  
Aan d'ingang bij de poort  
Die hen heeft doorgelaten.

Nu slapen zij daarginds  
Bij de tjemarabomen  
Die in de felle zon  
Een ruisend liedje dromen.

Een liedje van voorheen,  
Van zorg en strijd en lijden,  
Van moed, beleid en trouw  
In bange Atjeh tijden.

Welaan, rust thans in vree,  
Gij oude Atjeh helden.  
Wat gij voor dit land dee  
Kan niemand u vergelden!

*april 1953*

*Johan Adriaan Fleischer*

*Peutjoet: voormalige militaire erebegraafplaats.*

✕

*Aan de kameraden*

*Aneta meldt uit Timahoe:*

*Twee Indische militairen werden wegens deelname aan de  
kommunistische onlusten ter dood veroordeeld.*

De macht van den heerscher steunt slechts op geweld,  
geweld wordt betaald met der arbeiders geld,  
het arbeidersgeld dat de heerscher nam,  
die uit verre gewesten veroverend kwam,  
die hen liet leven in kommer en nood  
en die opstandigheid straft met den dood,  
die de beulen koos uit hun eigen volk,  
tot de smart over 't land droeg zijn donkere wolk,  
die de Inlanders maakte in zijn dienst soldaat,  
de steun van zijn macht en de macht van zijn haat.

Geronseld om tegen je volk te staan,  
hebt gij die schande te niet gedaan,  
gekozen als dienaren van het geweld,  
zijt gij de slaven te hulp gesneld,  
verkozen tot steun van des uitbuiters macht,  
hebt gij uw leven ten offer gebracht.  
Wij kennen uw naam niet, wij kennen uw daad,  
wij reiken van ver u de hand, kameraad!

*Jef Last*

*Aneta: Algemeen Nieuws- en Telegraafagentschap, het eerste Indische persbureau, in 1917 opgericht door D.F. Beretty, dat gedurende twee decennia een nieuwsmonopolie in handen hield. In 1937 werd dit bureau vervangen door Antara. Het huidige Indonesische persbureau werkt nog steeds onder deze naam.*

✕

*Kerkhof Si Ringo Ringo*

Er voert een pad door het moeras  
 achter het kamp -  
 Het moer spreidt er zijn sluiers uit  
 en avonddamp  
 omhuift den lagen rietstand; luid  
 en droef de klacht  
 van goddoks in den donkren plas:  
 een doodenwacht.

Want achter 't pad door het moeras,  
 ten heuvelvoet,  
 ligt zand en grint dat nooit een bloem  
 ontbloeien doet.  
 En in den dorren bodem staan  
 hier rij na rij  
 rondhouten kruisen, met hun naam,  
 en slapen zij ...

Die in het bitterst van het leed  
 ontkomen zijn -  
 wie, die hun doffe wanhoop meet,  
 doods zachter schijn?  
 Er straalt geen bloem over hun graf  
 maar in den schicht  
 van avondzon ten heuvel af  
 stroomt dieper licht.



Vaarwel, die door de smart verstomd  
de aarde schroeit -  
Als ooit de lente weder komt  
zal al wat bloeit  
uw namen fluistren in den wind;  
tot, wie verstaat,  
in d'oogen van 't Onnoozel Kind  
om vrede gaat ...

*Willem Brandt*

✕

*Begraafplaats*

Krampend, hun rond-stijve  
Armen, kaal boven de graven  
Wringend hun gevlekte lijven  
In wanhopige overgave

Speur ik de cambodja's met hun witte bloemen  
Geurend in de warme nacht,  
In het spelend maanlicht doemen  
ze op, in zwart en wit op blauw gebracht.

Dringend in mijn ziel en wezen  
Zie ik ze vol wellust aan,  
Voel plots het hart vreemd-heftig slaan  
In een dankbaarheid vol vreze.

*Joke Moeljono*

*cambodja's: witte arondskelken.*

✕

*Aan een der velen, die in de  
kampen in Indië stierven*

Tot glimlach is het al verstild,  
dat leven wou en weerstand bood;  
een hand, die als een bloem ontsloot,  
gleed neer, nog half ten groet getild;  
een zwakke lach heeft zacht getrild  
om witte lip en bleef daar, dood.  
Tot glimlach is het al verstild,  
dat leven wou en weerstand bood.  
Dit is het wat je hebt gewild:  
jouw sterven zou in onze nood  
herinn'ring zijn als avondrood  
aan pure hemel, wijd en mild ...  
Tot glimlach is het al verstild.

*Maarten ten Doesschate*

✕

*In memoriam*

Er is een kameraad gestorven .....  
Gelegen in het eigen vuil,  
omzwermd door duizenden insecten,  
de regen tikkend op het zeil,  
waardoor de stralen lekten,  
en plassen vormend rond dit uitgebluste leven.

Er is een kameraad gestorven .....  
Gedragen op een wrakke baar,  
gewikkeld in een deken;  
een open graf, een enkel woord .....  
dan rest nog slechts het Teken,  
dat hier een mens begraven ligt.

Er is een kameraad gestorven .....  
Gedreven in den dood door slagen en gevloek,  
gegaan in kalme rust .....  
zodat het einde van dit triest ontkaft boek  
toch nog door vrede werd gekust.

*Christiaan Elstrodt*

✕

*Opdracht voor Kromodikoro, M.W.O. en zijn makkers - de deputatie, die het  
Indische leger vertegenwoordigde aan het graf van J.B. van Heutsz.*

En, Kromodikoro, wanneer je daarginds,  
In 't land, dat van Heutsz heeft vergeten,  
Aan 't graf van den grootsten regeerder zult staan,  
Die Indië ooit heeft bezeten,  
Wanneer je dan rondom je makkers en jou,  
Gebogen, verformfaaid en poover,  
Die grijze figuren van vroeger ziet staan:  
Breng hun onze hulde dan over!

Zij hebben naast hem hier een wereld gemaakt  
En donkere landen ontsloten,  
Alleen door hun wil, die uit zijn wil ontsproot:  
Zij bleven de stille genooten .  
Zij waren de mannen, die niet meer bestaan  
En ook niet meer worden geboren,  
Met hen ging er méér dan een leus - ging een zaak  
Voor eeuwig en altoos verloren.

En, Kromodikoro, wanneer rond dat graf  
 Het redenaarsvuur wordt ontstoken,  
 Wanneer dan door velen in bloemrijke taal  
 Verheven en schoon wordt gesproken  
 En men aan dat graf ook tenslotte waardeert  
 Dat, wat men vergat bij zijn leven,  
 Breng dan met je makkers dat stille saluut,  
 Dat méér dan een woord is gebleven.

Breng dat namens allen, die hier en die ginds  
 Nog slechts in herinnering leven:  
 Soldaten, bestuurders - les vieux de la vieille,  
 Die eenzaam zijn achtergebleven;  
 Die nu in hun leunstoel, alleen voor hun haard,  
 Slechts daden van vroeger verdroomden:  
 Dat stille saluut geldt hun Meester - een Man,  
 Zoals er geen één meer komen zal .

*Brammetje = M.H. du Croo*

M.W.O.: korporaal Komodikoro van het Indische leger was een ridder 4de klas in de Militaire Willems-Orde.

✘

*Aan het K.N.I.L*

*Overleden 26-7-1950*

De tropenzon daalt, zacht zweeft een kalong door de lucht.  
 Men hóórt haast de stilte, geen enkel gerucht,  
 Als de koperen ploert aan de einder verdwijnt,  
 Ginds waar 't nog even licht is, een leger verschijnt ...

Tamboer, bekleed Uw trom met floers, en sla Uw roffel, dof en zacht ...  
 Want daarginds wordt een kameraad naar z'n graf gebracht ...  
 Trompetter, blaas: geeft acht! Voor de laatste keer,  
 Want wat daar voorbij trekt, keert nimmerweer ...

Wie zijn het, die aan het hoofd van die schimmenstoet rijden?  
Daar gaat Koning Eénoog, Generaal van der Heyden!  
En plechtig, fier, schrijdt de 'Faam' aan zijn zij,  
Want mèt haar trekt 't 'Indisch Leger' voorbij ...

Nog eenmaal komen zij van overal uit hun graf!  
Van Heutsz neemt dan de laatste parade af..  
Ziet, daar gaan Köhler, van Swieten, Swart, van Daalen,  
Een oneindige stoet van slechte koloniale ...

Daar wordt ook Van Haus stervend in een tandoe gesjouwd ...  
En ... is dat niet Spoor, op wie onze laatste hoop was gebouwd?  
Omringd door Jannen, Kromo's, Ambonnezen,  
Soldaten uit Timor en Menadonezen ....

En wie lopen er met hen mee?  
Hoeden af! ... Dat is de Marechaussee.  
Trompetter, blase nu 't Wilhelmus van Nassauwe,  
Als laatste groet aan al die getrouwen ....

En dan klinkt het uit alle dessa's in Indië heel zacht:  
'Dank Broeders, Ge hebt ons eens rust en vrede gebracht!' ...  
Vaarwel K.N.I.L., strijdende trokt ge door oerwoud en sawah's heen  
Om thans te verdwijnen in de modder van 't Maarseveen. -

*augustus 1950*

*Jan Fabius*

26 juli 1950: opheffing van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger met een ontbindingsceremonie in Jakarta in de ambtswoning van de Hoge Commissaris Hans Max Hirschfeld en een kranslegging op de militaire erebegraafplaats Menteng Pulo; K.N.I.L.: de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek op 27 december 1949 betekende ook de opheffing van de koloniale troepen. Naar keuze konden militairen overgaan naar de Koninklijke Landmacht of toetreden tot de strijdkrachten van de Republiek Indonesia Serikat, dan wel ontslag zoeken. Door het Koninklijk Besluit van 20 juli 1950 kwam per 26 juli om 00.00 uur, na 120 jaar bestaan te hebben, officieel een einde aan het Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger (een waarachtig verschoppelingen- of vreemdelingenlegioen

waarin zelfs Arthur Rimbaud een blauwe maandag gediend heeft nadat hij in Harderwijk - het 'gootgat van Europa' - getekend had); *kalong*: vleermuis; *tandoe*: soort van draagstoel; *sawah*: natte akker; *de modder van 't Maarseveen*: een verwijzing met dubbele bodem: het Maarsseveen is een gebied in de provincie Utrecht dat onderdeel is van de gemeente Stichtse Vecht; Utrechtenaar Johannes Henricus van Maarseveen (1894-1951) was Minister van Overzeese Gebiedsdelen in het kabinet Drees- Van Schaik. In die hoedanigheid was hij betrokken bij de soevereiniteitsoverdracht van Indonesië en de opheffing van het KNIL.



*In memoriam*

Wilt U in deze maand van feesten en geschenken  
ook eens één ogenblikje denken  
aan allen die gebleven zijn in Jappenkampen of gevangenis?  
Met eerbied en met droefenis  
wil ik één van hen, allen eren  
die 't Hoogste gaven en nooit meer zullen wederkeren.

Jaren komen en jaren gaan.  
Zij zijn reeds lang tot stof vergaan.  
Maar onze herinneringen en ons geweten  
zijn door de tijd niet uitgesleten.  
Zij zijn een deel van ons bestaan,  
zij roepen op, en klagen aan.

Hij kwam van Ambon; was Knilsoldaat  
wie kent zijn naam, wie zag zijn daad?  
Zoals hij, 't Wilhelmus zingend, de dood inging.  
Trouw aan zijn land en zijn Koningin.  
Omdat hij zijn hoofd nooit buigen zou  
voor een andere vlag dan het rood, wit, blauw,  
heeft een Japanner zich op hem gewroken  
en zijn zwaard door 't trouwe hart gestoken.

Hij rust op Java, is onbekend  
op zijn graf geen zuil of monument.  
Wél op dat van zijn moordenaars in Japan

nu als helden vereerd; wij hier huiveren ervan.  
Want zij hebben verschrikkelijke daden op hun geweten.  
Wij moeten vergeven, maar hoe te vergeten?  
Dagelijks bloeden nog onze wonden  
zo zijn wij allen door hen geschonden.

Oh God, laat ons er in blijven geloven,  
dat Gij, die ons kent, ons werkelijk hier boven  
oordeelt naar 't geen wij deden op aard  
dan was ook zijn dood zijn leven waard.

*M. Seubring-de Jongh*

✕

*De dood in Ngawi*

De dood in Ngawi was de zachte dood,  
die onder schijn van dikte in de benen opklom,  
het bloed deed blauwen in de venae  
en iets van bot al uit de tanden bloot  
liet komen als de mond niet goed meer sloot.  
Het vel leek soms als van het been doorschenen  
en de ogen keken maar en werden groot,  
te groot om bij dit doodgaan nog te wenen.

Bij elke uitvaart dacht je aan het vreten dat vrijkwam,  
al boog je dan ook het hoofd om aan  
de eerbied niet te zeer te wrikken.

Bestaan bestond uit eten en vergeten  
en scheen aan God en mededief ontroofd.

Eerst lang na Ngawi kon je om de doden snikken.

*G.J. Resink*

*Ngawi*: Oost-Java, bij Madioen. Werd als mannenkamp (aanvankelijk voor Indische NSB-ers, later als Jappenkamp) gebruikt.

✕

*Sorong*

Ik heb hem niet gekend, maar ik stond  
in de zon bij zijn kuil in de rode grond.

Er gingen veel woorden over hem heen,  
een vlag, een krans, een steen.

De rode kuil leek een groot oog  
dat de omstanders zag en woog.

Dat gat in de grond was wijd.  
Het is er altijd.

*Aad Nuis*

*Sarang*: plaats op Nieuw-Guinea.

✕

*13 x 17 augustus*

Eens kon dit lijk nog spreken  
De beenderen nog niet verspreid  
Het vlees nog niet betwist door honden bont gevlekt  
Het bloed niet met stof vermengd  
Toen kon hij nog 'Merdeka' roepen

Nu rust hij alleen nog stom  
Onder de aarde getekend  
Door twee grafstenen vermolmd  
Vuilgroen bemost  
Verdroogde bloemen, lof en smaad



Delen de stilte  
Onder de schaduwrijke boom

Vroeger hoorden wij hem schreeuwen  
'Merdeka, merdeka' voor de laatste keer  
Die kogel vol doem vroeg een weg  
Een weg geheel zonder genade

Wij zingen nu Indonesia Raja  
Wij laten wapperen de heilige vlag  
Wij spelen clown  
Laten wij dansen een apendans  
Wij zijn vrij, wij zijn blij

Vriend vanaf die graven  
Volgen de helden deze tijd

*Suryo Sumarwotho*

17 augustus: nationale feestdag in Indonesië om de verklaring (1945) van onafhankelijk te vieren; *Indonesia Raja*: het Indonesische volkslied.

✕

### *Herdenken*

Is het zover gekomen nu, dat men  
slechts eens, twee keer per jaar  
aan al die doden denkt?  
Die mannen en die vrouwen,  
en soms de kinderen van hen?  
Veel hebben zij geleden,  
zo onvoorstelbaar zwaar en  
ver van ons vandaan  
en Tanah Papua.

Gedood zijn zij in naam van  
 wiens belang de toekomst  
 nieuwe wegen heeft  
 en daarbij niets ontziet.  
 Een toekomst, stil, onzeker,  
 daarom de schreeuw  
 aan hen die langer leven dan zij  
 die ons zijn voorgedaan.  
 Hun dood moet onze inspiratie zijn.

Blijf hen gedenken dag en nacht,  
 opdat een nieuwe toekomst ons verwacht.

Hai Tanahku Papua.

Gedicht uitgesproken op 1 juli 2001 (proklamatedag)

*Piet Zevenbergen*

*Tanah Papua*: westelijke deel van Nieuw-Guinea; *Hai Tanahku Papua*: volkslied van Nederlands Nieuw-Guinea. Toen Indonesië het gebied inlijfde, werd dit lied afgeschaft; *Proclamatie*: op 1 juli 1971 werd de onafhankelijkheid van Westelijk Nieuw-Guinea uitgeroepen. De door Nederland gegeven 'landsvlag' (de Morgenster) werd tot nationale vlag verheven en Hai Tanah Ku omgedoopt tot volkslied.

✕

## IN WEEMOED



*Mina*

Mijn Mina dat is toch zo'n fijne,  
Zo zwart as me lere kist.  
Ze is bagoes betoel, d'r is niks an loos  
Of anders dan heb ik me erg vergist.  
Ze scharrelt nooit met een ander,  
Ze beduvelt me voor geen cent.  
En ze noemt me steeds Hatikoe  
Op de dagen van traktement!

Mijn Mina dat is toch zo'n taaie,  
Zo proper, zo keurig, zo net.  
Ze is wel niet jong maar pienter en goed.  
Een pietsie te klein en een pietsie te vet.  
Ze kookt er een enak potje,  
Ze heeft soms praats voor tien  
En als ik een keertje maboek ben  
Dan haalt ze me uit de kantien.

Mijn Mina dat is toch zo'n gare,  
Je staat er gewoon van versteld;  
Ze is zuinig als wat en op haar kabaai  
Daar heeft ze tien gouden pondjes gespeld.  
Ze wast en ze stopt m'n sokken,  
Ze strijkt m'n pake an,  
Me hempies en me broeken,  
En naait er knopen an.

Mijn Mina dat is toch zo'n beste,  
Betoel een juweel van een njai.  
Ze sapoet de vloer, houdt m'n tempatje schoon;

Gaat rustig d'r gang en maakt nooit lawaai.  
Ik zou d'r niet willen missen,  
Geloof me, voor geen geld,  
Omdat ik zo op mijn manier  
Op Mina ben gesteld.

En as ze me straks pensioneren  
Dan zeg ik tot Mina: Tabeh,  
Selamat tinggal hoor meid, zoek een andere Jan,  
Ik mot weer naar huis en je kunt er niet mee.  
Dan zeg ik haar terima kasih  
Voor wat ze heeft gedaan,  
Voor 't beetje licht en zonneschijn  
Dat ze bracht in mijn bestaan.

En as ik dan later in Bronbeek  
M'n laatste tuniekje verslijt,  
Dan staar ik terug op m'n Atjeh verblijf,  
Op de jaren met Mina, die prachtige meid.  
Ja, ik zal haar betoel gedenken  
Tot ik mijn ogen sluit  
En hiermee, beste vrienden,  
Is Jan z'n liedje uit!

april 1951

*Jaf = Johan Adriaan Fleischer*

*Bagoes betoel*: heel mooi, mooie meid; *enak*: lekker; *maboek*: dronken; *kabaai*: kledingstuk, huisjakje; *njai*: concubine; *Tabeh*: tot ziens, gegroet; *Selamat tinggal*: au revoir; *terima kasih*: dank je; *Bronbeek*: tehuis voor oud-kolonialen en militairen (en museum).

De afscheiding van Indonesië verwekte een golf van weemoed in Nederland en een stroom van nostalgische gedichten, zowel in burgerlijke als militaire kring. Johan Adriaan [Jaf] Fleischer (1888-1957) diende in Atjeh van december 1919 tot mei 1922. De thematiek van dit in 1951 gepubliceerde gedicht is in een koloniale context zeer herkenbaar.

✘

*Heimweeliedje*

Als ik recht uit zie over gindschen berg,  
Dan zie ik mijn land,  
Het land waar de zee is.

Dan zie ik hooge klapperboomen,  
En de vele huisjes,  
En de schepen die uitgaan om visch te vangen.

Als ik recht uit zie over gindschen berg,  
Dan zie ik het huisje op palen,  
Waar moeder woont en rijst stampt.

Ik zie de kippen die het graan pikken;  
Het vischnet dat vader uitspreidt,  
En de vele lichtjes der garnalenvisschers op zee.

De jongens spelen met hun varenbladen,  
Die ze laten vliegen als de wind boos is,  
En de maleo's vliegen naar 't strand,  
Om er hun eieren te leggen.

Als ik recht uit zie over gindschen berg,  
Dan zie ik het land,  
Waar ik gewoond heb,  
Waar uit de soldaten mij hebben meegenomen.

*Marie van Zeggelen*

*klapperboom*: kokospalm, ook kalapa of klapa genoemd, die in de gehele archipel te vinden is. De boom levert talloze nuttige producten (olie, wijn en medicijnen);  
*maleo*: endemische loopvogelsoort op Sulawesi.

✕

*Verlangen naar Indië*

Ik zoek de hartklop aan de evenaar,  
 Die stijgt in een onzichtbaar glanzend stralen,  
 En de adem van de aarde in zachte halen,  
 Die mij ontroeren tot dit vaag gebaar.

Een zang zingt om en hoger dan mijn haar.  
 Zuidoostenwind, die uit de verre dalen  
 Van 't bronzen paradijs mij wil verhalen,  
 Vertel van waar ge komt! Komt ge van daar?

Ik voel zich hartwaarts door mijn lichaam banen  
 Een heimwee voor het ongeziene land,  
 Want de aarde leeft het grootst in de vulkanen.

Zuidoostenwind, toe til mij met uw hand  
 En voeg mij bij de vluchten wilde zwanen,  
 Die als ge keert daar rusten aan het strand.

*Anoniem*

✕

*Herdenking*

Ver van hun vaderland zijn zij gestorven  
 met in hun hart 't verlangen naar de Zuiderzon,  
 het stille dorp, waar zich hun jeugd ontspon,  
 de blanke steden in het welig groen verborgen

Met in hun hart het heimwee naar de sawahvelden  
 die als een handpalm lagen uitgestrekt  
 met plassen en rivieren door het licht gewekt  
 wanneer de dageraad een rijke dag voorspelde.

Ver van de zachte heuvels en de trotse bergen  
met bossen als een mantel omgedaan,  
ver van de sterke zon, de moederlijke maan,  
gingen zij sloop en moesten droevig sterven.

Hoe dikwijls liepen zij in hun herinneringen  
zalig en moe van wandeling en spel het pad  
waar 't ouderhuis hen wachtte als hun liefste schat  
en hoorden zij hun kleine donkere zuster zingen.

En zaten aan de dis met al de anderen samen,  
aten de heilige rijst, de pisang en de vis,  
en zagen moeders lieve handen, vaders strenge blik  
en lachten als hun ogen elkaar strelend tegenkwamen.

Vermoord, gemarteld en door nooddrift omgekomen  
rusten zij ademloos in de oneigen grond,  
maar met de levenden in een geheim verbond,  
want in hen bloeien nog hun eerste zoete kinderdromen.

En als hun vrienden landen aan de vaderlandse kusten,  
de bergen en de boomen groeten in 't almachtig licht,  
dan heeft de eerste man, het eerste meisje hun gezicht,  
de glimlach die zij eenmaal van beminde lippen kusten.

*Adriaan Morriën*



*De nacht*

Vanuit de kampong komt de vreemde klacht  
Der sobere ingetogen feestmuziek,  
En draagt voorbij ons op bewogen wiek  
Haar weemoed in den ademloozen nacht.

Zij drijft onder de sombere portiek  
 Van het gebladerte en, - teruggebracht  
 Telkens opnieuw tot de eigen droefheid, - tracht  
 Zij't hart te vangen, week en minneziek.

Diep in zijne onbevatbaarheid gezeten,  
 Doorleven wij en ondergaan dit uur,  
 Dat met ervaring en verbeelding spot.

Wij zoeken, zoeken te verstaan, - en weten  
 Alleen de blinde wijsheid van het lot  
 Rondom ons, - en rondom ons de natuur.

*Jan Prins = Christiaan Louis Schepp*

✕

*Java*

Wanneer 't heel stil is in den lichten nacht  
 En vele sterren in den hemel hangen,  
 Dan hoort men soms wonderlijke gezangen,  
 Waarin een onbegrepen heimwee smacht.

Het zilver op de palmen glinstert zacht  
 En, in den toover van den nacht gevangen,  
 Zit een man met zijn onbestemd verlangen  
 En stort het uit in een eenzame klacht.

Dan klinkt de stem van een zeer ver verleden  
 En niemand luistert dan de stille maan,  
 Die luistert naar zoo veel vreemde gebeden ....



Want de zin van dit lied is ons ontgaan,  
De blanke hoort het en zal nimmer weten;  
Hier heeft de tijd voor eeuwen stil gestaan.

*Extraneus*

*Extraneus*: het is niet bekend wie achter dit pseudoniem schuil gaat.

✕

*Kampong*

Tussen Palembang en Lahat  
Ligt een kampong loom te dromen,  
Spiegelend in het trage stromen  
Van water naar de verre stad.

De hoge klapperkruinen staan  
Uitgeknipt in spitse lijnen.  
Paalhuizen zie 'k sidderend deinen  
In 't beeld, als schepen er langs gaan.

Daar is Tji Moena zich aan 't baden,  
Zwaait haar sarong over 't hoofd.  
Schouders, door de zon gestoofd,  
Doen weelden, subaquarisch, raden.

De groene oeverbossen zwijgen,  
Dicht, gesloten onder 't vuur:  
De harde zon, die uur na uur  
Leven vernietigt en doet stijgen.

De prauwen schommelen nog wat,  
Als ik ben voorbij gevaren -  
Lang blijf 'k naar die kampong staren  
Tussen Palembang en Lahat.

*Gerrit Kamphuis*

*kampong*: dorp of wijk waar de Indonesiërs wonen (en westerlingen niet); *tussen Palembang en Lahat*: dit gedicht is gesitueerd op de zuidoostkust van Sumatra, tussen de kampongs rond de havenstad Palembang; *paalhuizen*: op palen gebouwde woningen.



*Sedep malem*

De dessa slaapt. De vuren zijn gedoofd.  
 Nog hangt een zweem van rook onder de boomen.  
 Ik heb vandaag in het geluk geloofd.  
 Hoe moeizaam sterft het hart toch aan zijn dromen.

De weg is stil. De donkre tamarinden  
 Buigen een koepel in de zoele nacht.  
 Hier kan verlangen slechts verlangen vinden:  
 Een enkel mensch, die eenzaam is en wacht.

En langzaam ga ik, tot het plots gebeurt;  
 Een zwakke windzucht uit het roerelooze,  
 Zodat opeens de nacht naar bloemen geurt,  
 Adembenemend van de tuberozen.

*J.J. de Stoppelaar*

*Sedep malem*: Javaans voor 'avondrust', maar ook de inlandse naam voor geurende tuberozen; *dessa*: inlands dorp of gemeente en laagste bestuurseenheid op Java; *tamarinde*: de hoge assem-boom die veel als schaduwboom langs de wegen wordt geplant. De vruchten van de boom (Indische dadels) zijn in laxeermiddelen, tabak en sauzen verwerkt.

Johan Jacob de Stoppelaar is een thans vergeten, op Java geboren en getogen dichter die jarenlang actief was als planter.



*Tropenwee*

Het donker valt er als de dood  
Ineens, en zonder overgangen.  
Jenever, bier en avondbrood,  
Een krant en een geheim verlangen,

En verder slechts het lauwe bed  
En het gezoem van de muskieten.  
Een gamelan, licht ingezet,  
Wekt het gevoel van parasieten.

Het riekt er altoos naar pensioen,  
En heviger zijn er het bloeien  
En de slijtage van 't visioen.  
Er zijn er die voorgoed verschroeien.

En toch, elk hart klopt desperaat  
Als het de kuststad heeft verlaten:  
Nergens ontmoet het meer een straat  
Waar het zo met zichzelf kan praten.

*Nes Tergast*

*er*: een onbepaalde lokatie (r. 1), die door het woord gamelan (r. 7) geïdentificeerd wordt als Java. Daarna (r. 14) wordt de ligging nader gepreciseerd als 'de kuststad' een ingeslapen stadje, dat als het verlaten wordt toch onvervangbaar blijkt: 'tropenwee' met andere woorden.

✕

*Groot is het licht van Azië*

X

Het warme maanlicht waait als een wit lied  
 Uit nauwlijks meer dan brokkelige klanken  
 Voorbij het huis, en die zijn hart bespiedt,  
 Zijn haast vergeten hart, ervaart het blanke  
 Licht al stiller, en duidlijker dan het lied.

Een luie stoel, een whisky en verhalen  
 Van een dwaas hart dat met zichzelf praat  
 Van dingen die niet zijn te achterhalen,  
 En knipoogt naar den nacht en naar de straat.  
 Een kikvors nestelt zich in mijn sandalen,  
 Een vleermuis griffelt barsten in 't glazuur  
 Van maanlicht, zachte voetstappen vervagen,  
 En een kentongan slingert rond het uur  
 Zijn peinzende melancholieke slagen.

*Nes Tergast*

*kentongan*: houtblok waarop de nachtwacht de uren slaat.

✕

*Verlofgang*

Voor Tjalie Robinson

Nu voor het laatst: de weg langs het kanaal,  
 de spoorbaan, het moeras, de assambomen  
 en Priok aan het eind, de havens, loodsen,  
 rumoer van stemgegons en staal op staal.

Straks weer het schip, 't vertrouwd deinen,  
 terugstaren naar de wegwijkende kust,  
 de Salak en Gedeh in ochtendrust  
 die voor het middaglicht in mist verdwijnen.

Dan zal mijn droom dit land weer binnendringen  
zich laten vlieten op de grillige moesson,  
als wolkenflarden voor de avondzon  
voort met de vloed van de herinneringen:

een stenige rivier waar vrouwen baden,  
die bruin van bandjir in de bergen is,  
de lauwe wind langs de in droefenis  
gebogen ruggen van de pisangbladen -

de grijze ochtendregen op de Kapoeas  
over de houten huizen van de stad,  
de steigers en het slijkerig oeverpad,  
de tongkangs zwaar van copra, rubber, beras -

of de verlaten sociëteit van Cheribon  
op een maanavond uitziend over zee,  
weemoedig wakend bij de ondiepe ree  
en in de verte 't huilen van een hond -

weer heftiger gekleurd: de ree van Panaroekan,  
wirwar van prauwen in de morgenzon,  
de hard cobalten bergkust op de achtergrond,  
geur van gezouten vis en boengkilkoeken -

steeds deze drie: de zon, de maan, de regen,  
goud, zilver, parelgrijs in 't kralensnoer  
waarmee door de herinnering de contour  
van duizend zichten wordt aaneengeregen,

en daardoorheen het afgepasst plezier  
van drank en dans in volle lichte zalen,  
het pogen om bij lamplicht in te halen,  
het dagelijks gemis van meer grootsteeds vertier -

avonden thuis, late gesprekken  
 op 't voorerf met vrienden, of alleen  
 soms lezend, soms ook zo maar voor me heen  
 uitstarend naar de weg, de lichte wolkenvlekken ...

Dit is het landschap en dit is ons leven  
 flarden althans in vage droom verdicht,  
 de werkelijkheid is altijd minder licht,  
 met meer verveling, plichtend, minder zwevend.

Ach wij die niet in Holland leven konden,  
 kan onze droom hier in vervulling gaan  
 waar zoveel dromen om wat weelde zijn verdaan  
 al draagt een enkele daarvan lang de wonden?

Beachcombers zijn we noch conquistadores  
 maar doodgewone tamme burgermensen  
 die zich in 't gareel misschien een weinig anders wensen  
 wier wijde wiekslag echter sedert lang teloor is.

De meesten hebben lang geen slecht bestaan  
 bij het gezag, de krijgsmacht, de negotie,  
 en stijgend in de ranglijst voor promotie  
 voeden zij zich met de vertrouwde waan

hier pal te staan voor een door God gegeven taak  
 en denken dan aan wetten en techniek  
 en aan doelmatigheid en methodiek  
 men proeft gewicht tot in hun daagse spraak.

Na zoveel jaar de laatste reis naar 't moederland,  
 het werk door andere handen voortgezet  
 de lege weg rechtuit naar 't sterfbed  
 en - soms ook niet - tien regels in de krant ...

En och, met mij is 't anders niet gesteld,  
wel ben ik minder met mezelf tevreden,  
mis ook teveel van die vervloekte zekerheden,  
geloof steeds meer in dromen dan in geld,

maar ook mijn hart - kompasnaald die naar 't Noorden wijst,  
dromend van trekvogels door lenteluchten -  
zal eenmaal toch weer willen vluchten  
naar waar de dag op palmomzoomde boorden rijst.

*E.R. Duncan Elias*

*assambomen*: assam of tamarinde, een hoge boom die oorspronkelijk niet op Java thuis behoort, maar veel als schaduwboom langs de wegen werd geplant. *Priok*: afkorting van Tandjung Priok, de naam van de haven van Batavia; *Salak en Gedeh*: twee gedoofde vulkanen, zichtbare herkenningspunten op Java, ten zuiden van Batavia/Jakarta; *moesson*: regenseizoen; *bandjir*: woeste overstroming in de regentijd, waarbij veel aarde wordt meegesleept, als gevolg waarvan de rivieren bruin gekleurd worden; *pisangbladen*: lange gekromde bladeren van de bananenboom; *Kapoeas*: de grote Kapoeas-rivier, die vanuit het midden van Borneo (nu: Kalimantan) naar de havenstad Pontianak aan de westkust in zee stroomt; *tangkangs*: kleine vrachtbootjes; *copra*: gedroogd vlees van de kokosnoot waarvan olie wordt gemaakt; *beras*: droge rijst; *Cheribon*: een VOC locatie op Java met de status van een residentie; *Panaroekan*: VOC-handelspost in Oost Java beschermd door fort Panaroekan; *prauwen*: inlandse vaartuigen; *boengkilkoeken*: pindakoeken; *voorref*: de voorkant van een tropisch huis op het land.

✕

*Tjemaras ruisen*

Tjemaras ruisen tot in verre verte,  
't is voelbaar dat de nacht begint,  
wat broze takken krijgen aan het venster,  
nog tikken van een steeds verstolen wind.

Ik ben nu wel zo ver, ik kan er tegen,  
 al tijden lang ben ik niet meer zo'n kind,  
 maar toen viel er dan ook iets af te wegen,  
 dat nu op de balans geen plaats meer vindt.

Leven is slechts de nederlaag uitstellen,  
 steeds meer vervreemd van schoolliefde weleer en  
 het weten, altijd blijft er iets niet te vertellen  
 totdat tenslotte wij capituleren.

*Chairil Anwar* 1949

*tjemaras*: ruisende bomen. Dit is de Nederlandse vertaling van het gedicht 'Derai-derai cemara' uit 1949, opgenomen in de verzamelbundel *Aku ini binatang jalang* (Jakarta: Gramedia, 1986, p. 83). De vertaler is de Leidse indonesianist A. Teeuw. Het gedicht is vlak voor Anwar's dood geschreven.

✕

### *Heimwee*

Hoewel de regen stralen langs de vensters rekte, klonk  
 daardoorheen een paar'lend orgelspel - het natte  
 ketsen van de vuilnis-emmer -  
 een korte duimdruk op de voordeurschel -  
 Een venter prees verregende bananen,  
 de hoeven van een paard  
     verklikten in een draf,  
 de tram zong gill'rig langs de stalen staven .....

En ik?  
 Ik boog me dieper over 't half gegraven graf .....

*Christiaan Elstrodt*

✕



*Koperen ploert*

Koperen ploert, ik heb je dikwijls verwensd  
Maar nu heb ik heimwee naar jou  
Koperen ploert in dat land onbegrensd  
Waar ik nog altijd van hou  
Ik heb nooit gedacht eens verlangend te zijn  
Naar jouw verschroeiende schijn

Koperen ploert ik zie je nu als een vriend  
Waar herinnering mij altijd aanbidt  
Toen ik nog daar was heb ik je vaak gekweld  
Heb ik de kinderen van sneeuw en ijs verteld  
Het is nu voorbij, het is afgelopen  
Ik droom van zon en van de tropen

Koperen ploert ik zie je nu als een vriend  
Waar herinnering mij altijd aanbidt

*The Kilima Hawaiians*

*Tekst en muziek: Macdhall & Korbijn*

*koperen ploert*: gangbare aanduiding voor de gloeiende zon in de tropen; *Kilima Hawaiians*: in 1934 opgerichte band die het Amerikaanse genre van tropische Hawaii-muziek introduceerde. Deze moderne vorm van krontjong beleefde een hausse tijdens het Nederlands-Indonesisch conflict; *Krontjong*: populaire inheemse muziek. De vijfsnarige krontjonggitaar stamt van de instrumenten die de Portugezen aan het einde van de vijftiende eeuw in de Oost introduceerden. Krontjongliederen werden gedurende de negentiende eeuw geliefd in de legerkampen en droegen dikwijls een 'ondeugend' karakter. Buiten de kampen werden de liederen verspreid door rondtrekkende minstrelen die de reputatie van vechtjassen genoten. De muziek kreeg het stigma van agressie en verloedering. In de twintigste eeuw werd deze kunst van die dubieuze reputatie bevrijd. Na de repartriëring werd de krontjongmuziek een symbool van het Indische heimwee in Nederland.

✕

*Avond in de desa*

In een prachtig-rood-oranje vlammenzee  
gaat de avondzon langzaam onder,  
achter donkerblauwe bergen  
in de verte.

Zacht-rood-oranje stralen strelend  
als een afscheidsgroet de ranke  
teer-groene halmpjes van de jonge padi,  
en flinkerflitsen in spectrumkleuren  
terug uit 't rimpelloze water van de uitgestrekte sawahs.

Over de grasgroene galangans  
gaan langzaam naar hun kandangs  
de trage, grauwe karbouwen,  
enkele met 'n naakt knaapje  
op de sterke, brede rug.

Met ploeg of patjol  
bungelend over de bultige rug  
sukkelen de tani's nu  
rustig naar huis en haard terug.

Bonte geiten komen te voorschijn  
uit de rimboe en  
trippelen op 't bospad  
langs de sawahs  
terug naar de desa.

Daar is de rust des daags  
nu verstoord door druk geloop  
van terugkomende tani's;  
door zacht hoeftgetrappel  
van weldoorvoede buffels  
en door licht getrippel  
van geiten met hun hoeders.

Ook de kippen komen nu  
uit 't bos teruggetrippeld om  
op stok te gaan.  
En rijen eenden, in 't gelid,  
van de sawahs teruggekeerd,  
waggelend kwekkend  
over de erven van de desa,  
op zoek naar hun kandangs.

Eerst een verfrissend bad  
onder de bamboe-pantjoeran  
en daarna gaan de mannen naar huis.  
Daar heerst reeds bedrijvigheid  
in bewegend spookachtig schijnsel  
van de open pawonvuren,  
waarop de rijst en de sajoer  
al gaar te dampen staan.

't Is nu donker buiten,  
en binnen schaaft 't hele gezin  
met lenig gekruiste benen  
gezetten op de wijdgespreide tikar,  
zich om de zwart berookte kendils  
met de sajoer en de rijst.

Als onwezenlijke spook gestalten  
in flakkerend licht  
van de pawonvuren  
zitten ze te eten,  
in stilte die onderbroken wordt  
door mondgesmak en  
af en toe een boertje,  
als teken dat 't eten smaakt.

Na 't avondeten zetten  
enkele mannen zich neer  
op de baleh-baleh  
voor hun ned'rig huisje

en rekken, langzaam en genietend,  
aan hun maïsstrootje.

Op de schoongeveegde erven  
zitten enige mannen bij elkaar  
en bespreken met gedempte stemmen  
de problemen van de dag.

Kinderen spelen krijgertje  
bij't schijnsel der pawonvuren  
die door open deurtjes de erven  
zwak verlichten.  
In 'n kringetje zitten vrouwen  
op gekrulde sirih te kauwen,  
en zacht zingende meisjes,  
onder 'n atap-afdak,  
staan met ritmische armbewegingen  
padi tot beras te stampen.

De kinderen zijn moegespeeld  
en liggen al te slapen.  
Zang en stampgeluid zijn verklonken,  
de maïsstrootjes zijn opgerookt,  
de sirihpruimen geconsumeerd  
en de problemen van de dag gelijkwideerd.  
Dan begeeft 'n tweetal mannen  
zich naar de desagardoe  
om de nachtwacht te betrekken,  
want de desa gaat ter ruste.

In sterren-verlichte nacht,  
onder geheimzinnig rits'lende palmbláren  
ligt verscholen tussen rimboe en de sawahs  
het Javaanse dorpje nu te slapen,  
stil en vredig in de serene Al-Natuur.

*Victor H. Huitink = Willem van Houten*

*padi*: net gesneden rijst; *sawah*: nat rijstveld; *galangan*: sawah-dijkje; *desa*: Javaans dorp; *kandang*: stal, hok; *patjal*: schep, spade; *tani*: landarbeider, boer; *pantjoeran*: natuurlijke 'douche', waterstraal; *pawon*: haard; *sajoer*: bijgerechten bij de rijst; *tikar*: mat als zit- of slaappleats; *baleh-baleh*: ligbed van bamboe; *sirih*: een mengsel van bladeren en vruchten van de sirih of betel peperstruik; het pruimen daarvan maakt de tanden rood; *atap*: dakbedekking van palmbladeren; *beras*: geoogste rijst; *gardoe*: Javaans wachthuis.

Willem van den Hout was een broodschrijver die onder verschillende pseudoniemen publiceerde. Hij zat na de oorlog drie jaar in voorarrest op verdenking van collaboratie en kreeg als journalist een beroepsverbod van tien jaar.

✕

### *Betjak*

Na 't avondeten nam ik menigmaal  
Een betjak, en dan vroeg ik de koetsier  
Om in een stille buurt wat rond te rijden

De kampong (d.i. autochtoon kwartier)  
Was stil genoeg. Men hoorde slechts bijtijden  
Muziek - meest krontjong van een radio

De ingetogen lichtjes aan weerszijden  
De lucht van kretek, krekelzang en gras  
En boven mij de sterren - magistraal

Zo'n tropisch avondritje kon niet stuk  
Het was een geurig en intiem geluk.

*Drs. P = Heinz Hermann Polzer*

*betjak*: fietstaxi waar de passagier vóór de bestuurder zit; *kampong*: dorp of wijk waar de Indonesiërs wonen (en westerlingen niet); *krontjong*: zoetvloeiende muziek (zie annotaties bij het voorafgaand gedicht); *kretek*: kruidnagel-sigaret.

✕

*Oosters*

Ach mijn mooi, mijn oud kompas,  
 Altijd wijst het naar het Oosten.

Dat komt maar zelden goed van pas,  
 Maar 't is om mij te troosten.

*Rudy Kousbroek*

*mijn oud kompas*: een modern magnetisch kompas wijst naar het Noorden.  
 Vroeger echter waren kaarten 'georiënteerd', d.w.z. men richtte zich primair naar het Oosten.

✘

*tempo doeloe*

de vlammen uit de oost zijn nooit gedooft  
 je bleef de sarong steeds volhardend dragen  
 je lachte wanneer ik weer op kwam dagen  
 als jij je culinair had uitgesloofd

de onvolprezen geur van Indisch eten  
 je huis een pasar malam in het klein  
 we dronken kelken toeak na 't festijn  
 ik zal je ayam roejak niet vergeten

je hebt je leven hier met trots volbracht  
 nu heeft de koude klei bezit genomen  
 van heimwee naar de gordel van smaragd

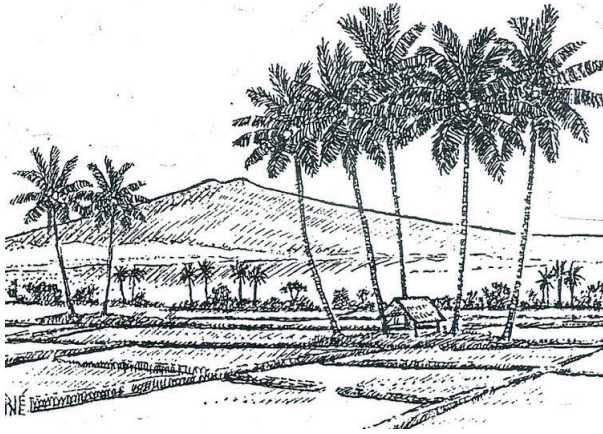
maar uit je kille graf hoor ik nog zacht  
 wat vage klanken van de krontjong komen  
 dan voel ik ademloos de stille kracht

*Daan de Ligt*

*tempo doeloe*: de tijd van vroeger, de goede oude tijd; *pasar salam*: straat- of avondmarkt; *toeak*: gegist palmsap; *ajam roeak*: zoet gekruide kip; *krontjong*: populaire inheemse muziek. *stille kracht*: symbool voor de mysterieuze Javaanse cultuur en titel van Louis Couperus's befaamde roman.

Daan de Ligt was stadsdichter voor *AD/Haagsche Courant*.

X



IN RETROSPECT



*Het verloren land*

*Voor jou in Indonesia*

Een nevelnacht. Het geurt naar stervend gras.  
Wolken sluieren sterren en de boten  
varen in 't veilig spoor der duisternis.  
Een vogel heeft het nachtelijk wad ontsloten.

Ons heimwee is te sterk om te bekennen,  
te vrouwelijk, te zeer van tranen zwaar,  
maar elke herfst maakt ons ziek van verlangen  
naar het verloren land, en naar elkaar.

Steeds roepen nog van daar al je gedachten  
de stranden op, zo wijd, de staande wind  
en parelmoeren schelpgeruis; verwachten  
van spitsgewiekte witte vogels, in 't  
duizelend licht van hoge sterrennachten  
gesneld naar jou, mijn donker ruimtekind.

*Hans Warren*





*[Zonder titel]*

Zoals twee booten uit elkander glijden  
die langen tijd tezaam gevaren zijn,  
laat ons zoo scheiden. Laten wij de pijn  
van wrange woorden, als het kàn, vermijden.

Jij gaat, je wendt met ongeduld de steven,  
gespannen koers je naar een andre kust,  
herademd, dat ik achter ben gebleven ...  
Ik vier het anker: 'k meer de kiel ter rust.

't Was schoon zooals wij streefden, eensgezind,  
de wind in 't zeil, den hemel in de oogen,  
de zilte roep van woord en wederwoord ...

Een onverhoedsche rukwind stuwt je voort,  
Verder en verder ... - 'k Tuur je na, bewogen:  
dierbare boot, vaar wel en ... vòòr den wind!

*Truus Gerhardt*

✕

*Los van elkaar*

Los van elkaar, ieder in eigen kring  
teruggekeerd, hervatten wij ons leven.  
Het is voorbij. De droom is droom gebleven.  
Een laatste, vluchtige herinnering

aan de vervulling die verloren ging  
nog eer zij ons ten volle werd gegeven,  
scheerde ons hart voorbij en deed het beven  
onder een dodelijke liefkozing.

Het afscheid dat wij nooit hebben genomen  
uit angst de deur achter ons dicht te slaan,  
heeft ons vervolgd tot diep in onze dromen.

Tenslotte is ook dat voorbijgegaan.  
De stem, waaraan wij wisten te ontkomen,  
sterft weg nu zij niet langer wordt verstaan.

*Hanny Michaelis*

✕

*Brief van een gedemobiliseerde aan de makkers ginds*

Nou ... ik ben thuis ... maar 't is géén kip met peren!  
't Is fricadel met spruitjes en met peen!  
Ze zitten thuis al net zo hard te griepen  
Als jullie ginds ... ze klagen steen en been!

Ik stond versteld hoe nauw het is geworden  
In onze straat ... en in de hele stad ...  
En nergens groen ... en nergens vrije ruimte ...  
En alles kankert ... iedereen heeft wat.

Het is te nauw, te duf en te bekrompen ...  
Te klein behuisd ... 't is net een fröbelschool ...  
Ik zuig weer stof, ik moet weer voeten vegen ...  
Het stinkt naar boenwas en naar rooie kool ...

Ja, als je aankomt, voel je je het heertje:  
De hele ka staat vol hiep-hiep-hoera ...  
Maar als je hier een keer hebt rondgespankerd  
Dan krijg je heimwee naar BATAVIA!

't Is niks voor ons: gesteven raamgordijntjes ...  
Benauwde kamers ... en dat stom gedoe  
Van zo'n verjaardag en zo'n thee-visitie,  
Van goede morgen en 'nacht pa, nacht moe'!

Ik heb geen zin meer om weer thuis te zitten,  
Ik ben dit land, die mik-mak hier ontwend ...  
Zo'n bed met péluw ... en die klamme lakens ...  
Geef mij m'n spreij, geef mij m'n ouwe tent!

En laat de zon maar op m'n kanus schijnen,  
Geef mij maar rijst met sambal en saté!  
Nou, hou je haaks! ... en, jongens, laat je raden:  
Blijf waar je bent als jongens-over-zee!

*Anoniem*

*Kip met peren:* voedsel-nostalgie en ballingschap zijn met elkaar verweven. Peen en hutspot tegenover de lekkernijen van de Indische keuken. Sinds Marcel Proust weten we dat geur en smaak een heel verleden kunnen oproepen. Dit is zowel realiteit als literaire handgreep. Dit gedicht is een koloniale versie van Slauerhoff's 'In Nederland'.

✕

*Afscheid van Sumatra*

Dit weet ik dat nu nooit meer overgaat:  
verlangen naar de blinkende landouwen,  
door wajang-schaduwen achter karbouwen  
in de vallei geruiseloos doorwaad,

en verder weg de koele donkre paden  
van oerwoud, waar het apenleger lacht  
en gele lampen zwerven door de nacht  
van de Gestreepte waar de herten baden.

Dit, weet ik nu, verlaat mij nimmermeer:  
het heimwee naar de uitgestrekte dalen  
waar d'olifantenkudde, met de palen  
der telegraafdraad spelend, over gaat

en ginds het purper van de bergmassieven  
 achter de golving van het lalangkleed ...  
 Hoe meer ik mij van u gebannen weet  
 te meer zal ik mij in uw beeld verlieven.

Dit, weet ik nu, verlaat mij nimmermeer,  
 en waar ik straks in Holland rond mag dwalen,  
 tussen de huizenblokken en kanalen  
 zie ik uw bergen en uw sawahs weer.

*Willem Brandt*

*landouwen*: vlakke of lichtehevige velden, weilanden, akkers; *wajang*: Javaans poppenspel.

✕

*'La ilaha illa allah'*

XX

Des avonds, in het luisterrijke kamp  
 Van het gezin en bij een olielamp,  
 Kon ik den ouden omgang weer herstellen  
 Met vele mijner trouwe metgezellen:  
 Met Dostojewski, Nietzsche of Stendhal,  
 Met Baudelaire, Rimbaud of de Nerval,  
 Met Marsman, Eliot of Jan van Nijlen.  
 En nieuwe vrienden vond ik er bijwijlen.

Als ik terugdenk aan het zacht gezoem  
 Dier lamp en lukraak enkel namen noem,  
 Weet ik dat ik er velen heb vergeten  
 Die nacht op nacht met mij hebben versleten.

Het houtvuur wekte de herinnering  
Aan een sinds lang verloren hunkering,  
En het beschermde mij tegen de vleugen  
Van duisternissen die zonder geheugen  
Zijn en geen plaats bieden aan het hart  
Dat voor den tweesprong stond en werd getart.

1941-1945

*Nes Tergast*

✕

*Aan J. van Hattum*

Ik heet A. Zeventien en weet  
dat nog maar honderd pond zoo heet.  
Goddank, die kleine honderd pond loopt,  
zij het als een hond, nog rond en schuurt  
zich schurftig aan de draad of likt  
de kruimels uit de vaat.  
Hoe meer rumoer, hoe meer getwist,  
al lichter lig ik in mijn kist.

*Willem Brandt*

Het exemplaar van deze bundel bevindt zich in de British Library en behoorde toe aan Van Hattum zelf. Onder het gedrukte gedicht heeft de laatste een handgeschreven 'antwoord' aan Brandt geplaatst:

1950

De honderd pond kwam weer op dreef  
 en kent de vreugde van: 'Ik leef!  
 en niets herinnert aan voordien;  
 wat rest nog van: A. Zeventien?  
 Ik heb zijn prikkeldraad gelezen:  
 sprak met de schijn, maar las zijn wezen.

*Jac. van Hattum*

✕

*Anders niet*

Soms is het land van Antjol net  
 als Holland. Als het regent en de saaien  
 regenwolken laag en donker overwaaien.  
 Als de leien rawa-plassen met  
 hun dodden, lis en riet  
 polders zijn en anders niet.

De fluisterende gerimis heeft  
 een klamboe voor de horizon gehangen  
 en zo een stuk van Amstelveen gevangen.  
 De regen zeeft - de regen weeft  
 een droom tot levend lied:  
 Amstelveen en anders niet.

Over de dijk een boertje gaat,  
 kleumend en koud, de handen in de zakken.  
 Een witte zwerm roeft op over de rakken.  
 Een blauwe flits, de donder slaat  
 tweemaal door droom en lied  
 tweemaal en anders niet.

Een jager, lis en riet:  
Antjol en anders niet.

*Vincent Mahieu = Tjalie Robinson*

*Antjal*: locatie een Nederlands ereveld in Jakarta. Gedurende de Japanse bezetting was Antjol een plaats van executie; *rawa*: moeras; *gerimis*: motregen; *klamboe*: muggen- en muskietennet.

✕

### *Herinnering*

Een kentering morgen in mijn geboortestad  
Cicaden riepen oorverdovend regen af, mat  
En duizelig van de zon en van het vloeibaar licht  
Zag ik de bergenkring als een schilderij  
Op blauwe zij  
Waar ik sinds, uit een tijdloos heden  
Onvermoed ben uitgetreden.

*Joke Moeljono*

*cicaden*: een familie van wantsachtigen (insecten) die leven van plantensappen.

✕

### *Het bezeten huis*

Mijn geest is als een heel oud Indisch huis,  
aan alle kanten naar de verten open  
met galerijen en met overlopen,  
waarover varens, vogels en geruis

van winden binnenkomen om hun thuis te vinden.  
In mijn ruimten huizen hopen  
bedienden, vrouwen, vrienden en verlopen  
kinderen en niemand, niemand blijft er kuis.

Maar soms ben ik mijn liefste wezens moe.  
 Dan gaan de deuren naar mijn donker toe  
 en weer ik uit mijn nachten mens en beest.

De tijd wordt dan door stilte opgeschort  
 en in de reuk van kembang bangké word  
 ik van mijn eigen huis de boze geest.

*G.J. Resink*

*kembang bangké*: *amorphophallus titanum* of lijkenbloem. De geur daarvan werd in 1891 door Joseph Hooker vergeleken met rotte vis en verbrande suiker.

✕

*Tropenheer*

De oude heer,  
 kanariegeel,  
 waarin het zout  
 zich heeft uitgesloofd,  
 speelt van onderkin  
 steeds bries.

De leeuw brult  
 ongehoord  
 de evenaar,  
 klautert op schild,  
 staart in blok  
 en heft 'Je  
 maintiendrai'.

*Luc Tournier*

✕



*Ontbijt in Singapore*

Alleen aan tafel 6.30  
ruikt hij opeens verrottenis

de kinderen zijn naar school  
Mabel's servet een verzakte pyramide  
lipstick op de rand

de deuren open, de pisangbomen wuiven  
zo vroeg al  
de tuinman waar is de tuinman

verbaasde stilte van een voortijdig graf  
hij ruikt opeens verrottenis

vroege tropische uren zijn zo gek nog niet  
wij overleefden wereldrijken  
weggespoeld  
met achterlating van, na eeuwen:  
verkeersregels en vervallen gouverneurspaleizen.

*F. Springer = Carel Jan Schneider*

✕

*Terug naar Soerabaja*

Na twintig jaren weer terug in Soerabaja  
Het nieuwe vliegveld ligt te blakeren in de zon  
Na twintig jaren weer geland in Soerabaja  
De stad, waar ik geboren werd, mijn jeugd begon

Er zijn hotels en huizen bijgekomen  
De drukke straten, ik herken ze allemaal  
Maar waar zijn al die mooie oude bomen  
Zonder waringinbomen zijn de pleinen kaal

'k Zie mijn vriendinnen weer terug in Soerabaja  
 We praten, lachen, net als vroeger met elkaar (Poplin en Rosie)  
 Ze wonen nog in 't zelfde huis in Soerabaja  
 Er is nog niets veranderd in die twintig jaar

Dit is de plaats van al mijn kinderdromen  
 Alleen, nu spelen onze kinderen in de tuin  
 Maar waar zijn al die mooie mangabomen  
 Waar we in klommen, tot hoog in de groene kruin

Maar in de oude dierentuin van Soerabaja  
 Daar zijn de bomen en de schaduw er nog wel  
 De grootste schok van dit bezoek aan Soerabaja  
 Is slechts 'de tijd'. Gaan twintig jaren dan zo snel

Toch ben ik blij dat ik ben teruggekomen  
 De drukke straten, lanen, ik herken ze weer  
 Maar waar zijn al die mooie, oude bomen  
 'k Hoor geen vogels meer.

*Wieteke van Dort*

✕

*Tempo doeloe*

*voor de jonge Indische Nederlander R.*

Mijn oudoom weet nog uit zijn jeugd  
(hij woonde eerst bij Bandoeng  
en ging pas later naar Buitenzorg)  
dat op de tafel in de hal van elk hotel  
de kruik jenever stond, tot vrij gebruik door alle gasten,  
als water, gratis en voor niets.  
'Dat heeft bestaan. Daar hoor je zeker wel van op?' 'Ja Oom.'  
'Ach venteke, toen was nog niets voorgoed bedorven:  
inlanders wisten hun plaats, je hoorde niet van onruststokers.  
De mensen waren aardig, hadden iets over voor elkaar.  
Er was nog echte hartelijkheid, en liefde.'

1965

*Gerard Reve*

*Tempo doeloe*: de tijd van vroeger, de goede oude tijd.

*Van Heutsz-monument*

Koop'ren zonsopkomst, hoog boven mijn hoofd.  
 Marmer beneden, in 't kabbelend water.  
 Trapjes onder de arcaden, 't geklater  
 kun je nog horen hier, 't geluid verdooft  
 en scherpt de zinnen, ik hoor al geschater  
 uit jonge kelen, deze dag belooft  
 schuimend plezier, en een ijsje, uitgelooft  
 aan 't gehoorzaam kleinkind, twintig jaar later.

In de avond moet ik mee naar het bureau.  
 Na uren wachten volgt er een verhoor.  
 Men houdt mij vast, maar zegt niet waarvoor.  
 's Ochtends naar huis per politieauto.  
 Een marm'ren leeuw was van een klauw beroofd.  
 Maar ik had haar gehoorzaamheid beloofd.

*Jan Kuijper*

X



*Dit was Amsterdam*

XII

Dit is dus Amsterdam, waar de historie  
slechts van belang is voor zolang zij duurt.  
In deze stad geen lof Godlof voor 't overwicht  
van kruit op spierkracht, scheepskanons op kanoos.  
Geen pleinen hier met stenen generaals te paard.  
Zou er in deze stad een standbeeld van van Heutsz staan,  
men moest het onopvallend maar vandaag nog slopen.  
Koningen die hier zijn op doorreis, neemt de tram.  
Ons enige paleis is eigenlijk een raadhuis.  
Zolang God toestaat, weet men, zijn wij Amsterdam.

*(fragment)*

*J.B. Charles = Willem Hendrik Nagel*

✕

*Het lied van de schuld*

Toen Nederland aan een groots herstel begon,  
Was de strijd nog niet gestreden in de tropenzone.  
Ons eigen land dat zich zo rechtvaardig waant,  
Heeft een stuk van zijn verleden, verdonkermaand.

Ruim dertig jaar is die oorlog nu voorbij,  
En nog altijd geen erkenning en geen cent soldij.

Ons getal is gering. Onze zaak heeft afgedaan.  
Politiek is het niet haalbaar, dat wij nog bestaan.  
Ja, hier en daar kreeg een oorlogsveteraan,  
Een medaille plus vergunning om uit bedelen te gaan.

Ruim dertig jaar is die oorlog nu voorbij,  
En nog altijd geen erkenning en geen cent soldij.

Men helpt ons niet en vertrouwt op ons geduld,  
Tot de laatste man zal sterven en met hem de schuld.  
Maar als niets geschiedt, gaat dit hartzeer niet voorbij.  
Onze kindren die het erfdien, denken net zoals wij.

Ruim dertig jaar is die oorlog nu voorbij,  
En nog altijd geen erkenning en geen cent soldij.

*Willem Wilmink*

*Muziek:* Harrie Bannink. Het lied werd gezongen door Wieteke van Dort en het Baarns mannenkoor.

*Soldij:* de KNIL-soldaten die in 1942 door de Japanners in kampen waren gesloten, kregen gedurende de jaren van gevangenschap geen soldij uitbetaald. In 1949 droeg Nederland alle schulden en verplichtingen van het voormalige Nederlands-Indië over aan de Republiek. Dat sloot de achterstallige soldij in. Omdat de Republiek weigerde aan die eis te voldoen, liepen de soldaten (waaronder vele Molukkers) drie jaar salaris mis en verloren een goed deel aan pensioen. Onder deze militairen leefde algemeen het gevoel dat men door de Nederlandse regering belazerd was.

✕

### *Voorval op Java*

Bij een waringin lagen wij te wachten.  
ik weet niet meer waarop, waarschijnlijk  
op wat toen de vijand werd genoemd,  
ik weet niet meer waarom.

De nachten hadden duizenden geluiden  
waarvan ik na twee jaar er minstens  
zeven kende, tot dusver  
daarom niets bijzonders.

Maar plotseling of langzaam  
- dat viel niet meer te zeggen -  
groepeerden de geluiden zich  
tot een traag hemelkoor.

Het werden schurende planeten,  
treinen in eindeloze bocht  
op rails van louter zilver,  
krimpend en zwellend, langste adem

ooit door een sterveling gehoord.  
Er was een voorgevoel van dood,  
of ik al was gesneuveld en  
pijnloos door de ruimte opgetild.

Ik was geneigd soldaten aan te stoten,  
te vragen of ook zij die nachtmuziek  
vernamen. Ik deed het niet. Je werd  
daar toen al voor gek versleten.

Ook vreesde ik, niet meer te zullen horen  
wat tot de dageraad waarneembaar bleef.

*J. Eijkelboom*

✕

[Zonder titel]

Kassian, jammer toch?  
 Banjak bezittingen:  
 Buitenzorg, Borneo  
 Boroboedoer ...

Soedah, voorbij - al die  
 Kolonialiën  
 Hoogstens een bamibal  
 Over de vloer.

*Drs. P = Heinz Hermann Polzer*

*kassian*: jammer, helaas; zielepoot; *Banjak*: weg, verdwenen; *soedah*: laat maar; geeft niet.

✕

[Zonder titel]

Padang, Palembang, Atjeh, Cheribon,  
 Java, Sumatra, Soenda, Billiton:  
 wie maar een beetje door ons buurtje sjouwt,  
 raakt met de Gordel van Smaragd vertrouwd.  
 Wanneer de tropenzon ter kimme gaat,  
 loopt er een kantjil door de Timorstraat.  
 En wie al eens een pisang goreng eet,  
 bij maanlicht, dat hier 'terang boelan' heet,  
 ontwaart een aangeschoten krokodil,  
 die in Men's Corner wat versieren wil.

*Willem Wilmink*

*kantjil*: dwergheert; *Timorstraat*: deel van de Indische buurt in Haarlem; *terang boelan*: Indonesisch restaurant in Haarlem.

Willem Willink woonde in de Buitenrustweg aan het Spaarne.



*Indonesië*

Land van duizend watereilanden. Kampongs  
vol gedagdroomde mensen en wajangbeelden.  
Schaduwbuffels. Schimmen. Demonen.

In het dichte, verdichte junglegroen  
jagen Javanen op het verbeelde geluk, jagen  
het op naar een verte waaruit  
het nooit weerkeert.

Het alles corrumperende donker daalt neer  
uit het donker, zwart dat het leven  
onmerkbaar vertraagt. Oliepitjes  
flakkeren als kalongs, zachtjes met hun  
vleugels klappend ...

En daar slaapwandelt baboe weer over de  
waranda, rakelings scherend langs verzonken  
herinneringen, geesten als gestorven  
orang oetans, dreigende voorouders,  
hun lijkwitte schaduwen als blanda's achter zich,  
hun stervenskreet nog als een kris  
in de buik gestoken ...

Zo, huiverend in haar gelooide huid, slaap-  
wandelt baboe zich naar haar geboortedorp aan  
het eind van de plantage: een houtskool-  
vuurtje gloeit, de braadgeur prikkelt haar bijna wakker,  
regen ruist in de deuropening  
van de hut.

Erachter een bleke schim  
die haar wenkt, wenkt ...

En als ze hem nadert en zichzelf  
naast hem ziet weet ze werkelijk niet wat  
werkelijkheid is of niet.

*Sybren Polet*

✕

*Jakarta*

De ademloze nanachten waarmee  
het gezoem van de nabije muggen overging  
in het gezoem uit een ontwakende moskee  
jeukten van betovering en jeuk

Later bij het eerste morgenlicht  
hoorde ik Lina de blaren  
die die nacht gevallen waren  
teder wegvegen van het tegelpad  
en met haar veel te mooie gezicht  
kleine regels neuriën  
van volksliedjes of olijkheden?  
Soedanese melodieën?  
Gebeden?

Linalief hoe kon ik het geluid vergeten  
dat ik nu pas weer in Tineke herken  
en al een halve eeuw genoot?

Jouw volk waar ik niets van blijk te weten  
dan dat ik er voorgoed verliefd op ben  
vervult leven en dood

(Brooklyn, 8 febr. 1988)

*Leo Vroman*

✕

*Sluimerende vulkaan*

hollands vlag je bent mijn glorie  
je bent mijn lust  
als we we af en toe maar  
nassi kuning eten  
een pasar malam genieten  
kumpulan hier en daar  
om niet te vergeten een  
indisch verhaal  
want je bent en blijft  
tot in je botten  
een indo van dààr

hoe je ook door de tijd  
verkleurd  
en je tong verdraaid  
onze geschiedenis staat geschreven  
op buiken en in namen  
een spoorweg lang

o, sluimerende vulkaan  
tussen de molens  
straks spuug je  
hete lava  
een weiland vòl

*Eddy Lie*

*nassi kuning*: gele rijst, een feestmaal; *pasar malam*: avondmarkt; kermis; de Indische markt in Den Haag; *kumpulan*: bijeenkomst; vergadering.

✕

*Wayanglamp*

Als een ridder in bronzen  
 harnas prijkt Garuda,  
 vleugels en staart gespreid,  
 een pauw met kroon en arendsbek.  
 De klauwen stevig geplant.  
 Op zijn borst een fakkel als tuit,  
 zacht rinkelende kettingen,  
 en het geheel van zo'n pracht  
 dat de pers over 'kunstroof' sprak.  
 Ik verwierf hem rechtmatig,  
 voel me niet schuldig,  
 wel rijk.

*Hans Warren*

*Garuda*: mythologische vogel: half mens, half vogel. Hij is het rijdier van de hindoegod Vishnoe. Nationaal symbool van Indonesië en Thailand.

✘

## AANTEKENINGEN

### In ondergang

Sentot: Dit gedicht is voor het eerst gepubliceerd door Multatuli in een noot bij de vierde druk van zijn *Max Havelaar* in 1875.

Jacobs: *De minstreel en de mesthoop*, pp.144-145.

Prins: *Bijeengebrachte gedichten*, p.93.

Last: *Ontwaakt* (ongepagineerd). Ook in: *De koperen ploert*, p.6.

Stoke: *Ik kijk de kat uit de klapperboom*, pp.130-131.

Kan: *Honderd dagen uit en thuis*, pp.33-35.

Le Conge-Kleijn-Janssen: *Verzamelde gedichten*, pp.103-104. Opgenomen in de illegaal verschenen bundel *De meeuwen*.

Lucebert: *Verzamelde gedichten*, pp.409-411.

Du Perron: *Parlando*, p.94. Opgenomen in de bundel *Het verval*.

Duncan Elias: Opgenomen in *Oriëntatie*, april 1949, p.54.

Duncan Elias: Opgenomen in *Indonesië in honderd gedichten*, p.64.

Charles: *Zendstation*, p.21.

Brandt: *Binnen Japansch prikkeldraad*, p.62.

Kunst: *Rotan en melati*, p.7.

Schneider: Opgenomen in *Tirade 12* (1968), pp.234-5.

Resink: *Perifeer en efimeer: verzamelde gedichten*, p.174.

### In verloedering

Speenhoff: *Beste gedichten*, p.88.

Ter Haghe: *Hardnekkige monologen*, p.8.

Greshoff: *Verzameld werk*, p.161.

Prinsen Geerligs: *Java's Noordkust*.

Last: *Liedjes op de maat van de rottan*.

Vestdijk: *Verzamelde gedichten*, dl.1, p.99. Oorspronkelijk gepubliceerd in de bundel *Vrouwendienst*.

### In gevangenschap

Brandt: *Binnen Japansch prikkeldraad*, p.80.

Paehlig: Opgenomen in *Samoerai, zwaard des doods*, p.81.

Koperberg: *Bittere pillen en scherpe pijlen*, no.20.

Alt: *Ons kampeven*, p.40.

Kaart: *Licht en donker*, pp.24-25.

Elstrodt: *De witte olifant*, p.9.  
Joost: *Joost mag het zeggen*, p.27.  
Brandt: *Binnen Japanssch prikkeldraad*, p.15.  
Koperberg: *Bittere pillen en scherpe pijlen*, no.43.  
Elstrodt: *De witte olifant*, p.6.

### **In woede en wanhoop**

Koperberg: *Bittere pillen en scherpe pijlen*, no.14.  
Brandt: Voorpagina van *De klewang: weekblad voor de troepen op Sumatra*.  
Vroman: *Gedichten: vroeger en latere (in Indië 1940-1941)*, pp.30-31.  
Anwar: Opgenomen in *Oriëntatie*, januari 1946.  
Ten Doesschate: *Wij en gij: kwatrijnen*, no.52 & 53.  
Elstrodt: *De witte olifant*, p.10.  
Kunst: *Melati en rotan*, p.93.  
Engelbertha: *Is Neerland eer en trouw vergeten?* [Zes gedichten op twee vouwblaadjes].

### **In haat**

Van Oorschot.  
Manders: *Samoerai, zwaard des doods*, p.15.  
Koperberg: *Bittere pillen en scherpe pijlen*, no.23.  
Kunst: *Melati en rotan*, p.4.  
Spanjaard: gestencild gedicht uit de collectie van Peter Schuhmacher.  
Nuis: *Wisselend weer*, p.26.

### **In angstig voorgevoel**

De Mérode: *Gedichten*, dl.1, p.135. Opgenomen in de bundel *Het heilig licht*.  
Du Perron: Opgenomen in *Oriëntatie mei 1949*, p.14. In de versie van *Parlando: verzamelde gedichten* (p.122) is de spelling hier en daar gewijzigd.  
Vroman: Opgenomen in *Oriëntatie, mei 1949*, p.22.  
Lodeizen: *Nagelaten werk: gedichten 1949*, p.132.  
Moeljono: *Om nooit te vergeten*, p.15.  
Michels: *Het lam: kerstfeest-Indië 1947*.  
Huizinga: *De laatste karavaan*, p.92.  
Anwar: Opgenomen in *Indië-Indonesië in honderd gedichten*, p.83.  
The Kilima Hawaiians: <http://lyrical.nl/song/914>  
Resink: Opgen. in *Oriëntatie, oktober 1949*, p.3. Zie ook *Verzameld werk*, p.32.

## In actie

Anoniem: *Straatmadelieven*, pp.32-33.

Speenhoff: *Internet*.

Tehaar: Opgenomen in de *Utrechtse Indologen-almanak*, p.50.

Kunst: *Melati en rotan*, p.43.

Le Conge-Kleijn-Janssen: *Verzamelde gedichten*, p.123. Dit gedicht is opgenomen in de illegaal verschenen bundel *De meeuwen*.

Noiret: Opgenomen in *Knooppunt Leidse Geschieddidactiek / Indonesië*.

Anwar: Opgenomen in *Knooppunt Leidse Geschieddidactiek / Indonesië*.

Brandt: *Indonesische nachten*, p.33. Dit gedicht werd oorspronkelijk gepubliceerd in *De klewang: weekblad voor de troepen op Sumatra* (voorpagina) onder de titel 'Indië 1946' met een enkele variant (laatste strofe) en spellingswijzingen.

Noiret: *Voor onze soldaten*, pp.39-41.

Anoniem: <http://blog.seniorennet> Pruin: <http://blog.seniorennet>

Tip & Top: *Zingend twee-vier*, p.8.

Tichelman: *Indonesisch dossier*.

Brandt: *Indonesische nachten*, p.32.

Land: *Larie bombarie*, p.38.

Moeljono: Opgenomen in *Criterium* 1947, pp.507-508.

Anoniem: Opgenomen in *Criterium* 1948, p.675. Het gedicht is ontleend aan *Gelanggan Pemoeda* (augustus 1946).

Land: *Larie bombarie*, p.23.

Djoehana: Opgenomen in *Criterium* 1947, p.505.

Leijn: *De zilveren harp*, pp.30-31.

Land: *Larie bombarie*, p.47.

De Vries: Opgenomen in *Indonesia, 1946* (tijdschrift van de Perhimpoenan Indonesia).

Bess/Noiret: geciteerd in *Wajang foxtrot*, p.141.

## In afwachting

Brandt: Openingsgedicht in H.V. Quispel *Nederlandsch-Indië in den Tweeden Wereldoorlog*.

Waloejati: Opgenomen in *Criterium* 1947, p.517.

Hanka: Opgenomen in *Indië - Indonesië in honderd gedichten*, p.72. Dit gedicht werd rond 1938 geschreven.

The Kilima Hawaiians: *Op tournee* [1948], ongepagineerd.

Broekhuizen: geciteerd in *Wajang foxtrot*, p.146.

Tichelman: *Indonesisch dossier*, p.5.  
Kunst: *Melati en rotan*, p.64.

### **In vraagtekens**

Prins: *Bijeengebrachte gedichten*, pp.79-80. Oorspronkelijk verschenen in *Indische gedichten* (1932).  
Volker: *Het land aan d'overzij*, p.38.  
De Vooy: *Een zakenman zong*, p.40.  
Ter Haghe: *Hardnekkige monologen*, p.21.  
Brandt: *Binnen Japansch prikkeldraad*, p.41.  
Ottow: Opgenomen in de *Utrechtse Indologen-almanak*, p.49.  
Kaart: *Licht en donker*, pp.62-65.  
Brammetje: *De dag in Indië*.  
Brandt: *Indonesische nachten*, p.37.  
Wilmink.  
Elias: *Veertig jaar Cursief*, p.115.  
Corneille: <http://www.antenna.nl>

### **In ballingschap**

Brandt: *Binnen Japansch prikkeldraad*, p.91.  
Kilima Hawaiiïans: *Groet uit Indonesië*, ongepagineerd.  
Brammetje: *Indische liedjes*, p.74.  
Kunst: *Melati en rotan*, p.55.  
Van Dort: <http://lyrical.nl/song/27215>  
Tergast: *Moederland*, p.6.  
Grönloh: <http://lyrical.nl/song/38447>  
Van Dort: *Van herinnering en verlangen*, p.71.  
Sanders: Opgenomen in *Tweede Ronde*, p.55.

### **In memoriam**

Fleischer: *Zang en lierzang van de Atjeh Marechaussee*, p.54.  
Last: *Onder de koperen ploert*, p.10.  
Brandt: *De gele terreur* (gedicht dat aan de roman voorafgaat).  
Moeljono: Opgenomen in *Criterium*, 1947, p.506.  
Ten Doesschate: *Wij en gij*, ongepagineerd.  
Elstrodt: *De witte olifant*, p.7.  
Brammetje: *De dag in Indië*, p.70.  
Anoniem: Getypt manuscript aanwezig in de collectie van de British



Library.

Seubring-de Jong: Opgenomen in Manders, *Samoeria*, pp.90-91.

Resink: *Verzameld werk*, p.39.

Nuis: *Wisselend weer*, p.27.

Zevenbergen: [http://www.westpapua.nl/2003\\_03/ljuli.html](http://www.westpapua.nl/2003_03/ljuli.html)

### **In weemoed**

Fleischer: *Zang en lierzang van de Atjeh Marechaussee*, pp.39-40.

Van Zeggelen: *Onderworpenen*, p.64.

Anoniem: Opgenomen in de *Utrechtse Indologen-almanak*, p.59.

Morriën. Opgenomen in *Indonesia, 1946* (tijdschrift van de Perhimpoean Indonesia).

Prins: *Bijeengebrachte gedichten*, p.48.

Extraneus: *De zwerper*, p.5.

Kamphuis: Opgenomen in *Oriëntatie mei 1949*, p.20.

De Stoppelaar: Opgenomen in *Oriëntatie mei 1949*, p.9.

Tergast: *Het moederland*, p.17. Een variant van dit gedicht vindt men in: *Oriëntatie, mei 1949*.

Tergast: *Het moederland*, p.16.

Duncan Elias: Opgenomen in: *Oriëntatie, november 1949*, pp.21-23.

Anwar: Opgenomen in *Indië - Indonesië in honderd gedichten*, p.84.

Elstrod: *De witte olifant*, p.11.

The Kilima Hawaiiens: <http://lyrical.nl/song/912>

Huitink: opgenomen in *Tongtong, het enige Indische blad ter wereld*, 15 (Augustus 1970), no.2.

Drs. P: *Dozijnen onzijnen*, p.108.

Kousbroek: *Dierentalen*, p.78.

De Ligt: [www.daandeligt.nl/tempodoeloe.htm](http://www.daandeligt.nl/tempodoeloe.htm)

### **In retrospect**

Warren: *Verzamelde gedichten*, p.95. Oorspronkelijk gepubliceerd in de bundel *Eiland in de stroom*.

Gerhardt: *Nagelaten gedichten*, p.104.

Michaelis: *Verzamelde gedichten*, p.34. Oorspronkelijk gepubliceerd in de bundel *Klein voorspel*.

Anoniem: uit de collectie van Peter Schumacher.

Brandt: *Indonesische nachten*, p.45.

Tergast: *Moederland*, p.31.

Brandt: *Binnen Japansch prikkeldraad*, p.44.

Mahieu: *Verzameld werk*, p.482. Opgenomen in de eerste druk van *Tjies*.

Moeljono: Opgenomen in: *Om nooit vergeten*, p.46.

Resink: *Verzameld werk*, p.84. Oorspronkelijk gepubliceerd in de bundel *Kreeft en steenbok*.

Tournier: *Geen droom, maar eeuwige verte*, p.56.

Schneider: Opgenomen in *Tirade 12* (1968), p.136.

Van Dort: <http://lyrical.nl/song/27274>

Reve: *Verzamelde gedichten*, p.39.

Kuijper: *Sonnetten*. Oorspronkelijk gepubliceerd in: *Spektator 2* (1972/3).

Charles: *Het geheim*, p.27.

Wilmink: *Knooppunt Leidse Geschieddidactiek* 1979.

Eijkelboom: *Tot zover*, p.123. Oorspronkelijk gepubliceerd in: *De Tweede Ronde* (Indonesië nummer - lente 1988, p.46) en opgenomen in de bundel *Kippevleugels*.

Drs. P: *Toenemend feestgedruis*, p.168.

Wilmink: *Javastraat*, p.43.

Polet: *Gedichten*, pp.317-18. Opgenomen in de bundel *Echo in diaspora: taalfiguren IV*.

Vroman: Opgenomen in *De Tweede Ronde*, lente 1988 / Indonesië-nummer, p.61.

Lie: <http://www.antenna.nl>

Warren: *Verzamelde gedichten*, p.787. Oorspronkelijk gepubliceerd in de bundel: *Een stip op de wereldkaart*.

## REGISTERS

### *Namen*

- Aalbers, Albert 22  
Achterberg, Gerrit 11  
Alt, M.A. 43  
Anwar, Chairil 14, 52, 68, 77, 78, 87, 150
- Bannink, Harrie 171  
Berenschot, Gerardus Johannes 60, 61  
Beretty, D.F. 125  
Bess, Jack 94  
Bloem, Marion 9  
Brammetje *zie* M. H. Du Croo 111, 117, 130  
Brandt, Willem 2, 29, 40, 46, 50, 79, 83, 96, 107, 112, 115, 127, 162  
Broekhuizen, Herman 99
- Carey, Peter 9  
Charles, J.B. 28, 170  
Colijn, Hendrikus 56, 170
- Daalen, Gotfried Coenraad Ernst van 131  
Diponegoro 77, 78  
Doorman, Karel 31, 60, 73, 74  
Dort, Wieteke van 120, 122, 168, 171  
Du Croo, Maurice Henry 111, 117, 130  
Du Perron, E. 25, 36, 64, 85  
Duncan Elias, E.R. 26, 27, 150
- Eijkelboom, J. 172  
Elias, E.M. 113  
Elstrodt, Christiaan 45, 48, 53, 129, 151  
Engelbertha, Alida 55  
Extraneus 143

Fabius, Jan 132

Gerhardt, Truus 160

Gosenson, V. 76

Greshoff, Jan 36

Haghe, A. ter 35, 88, 107

Hanka, R.O. 98, 99

Has, Jan P. 81

Hatta, Mohammed 89

Hattum, Jac. van 164, 165

Heutsz, J.B. van 73, 74, 130, 132, 171, 172

Heyden, Karel van der (Generaal of Kareltje Eénoog) 132

Hirschfeld, Hans Max 132

Hitosji, Imamoera 22

Hollander, Xaviera [Vera] 39

Huitink, Victor H. 155

Huizinga, Leonhard 68

Kaart, Piet 44, 110

Kamerling, Z. 71

Kamphuis, Gerrit 144

Kan, Wim 22

Kilima Hawaiians 70, 99, 117, 152

Köhler, Horst 132

Koperberg, H. 42, 47, 49, 59

Kousbroek, Rudy 157

Kromodikoro 131

Kuijper, Jan 171

Kunst, J.F. 30, 54, 60, 75, 101, 119

Land, E. 85, 89, 91

Last, Jef 19, 38, 126

Le Conge Kleijn-Janssen, Miek 23, 76

Lie, Eddy, 178

Ligt, Daan de 157, 158

Lodeizen, Hans 66

Lucebert 25

Maarseveen, Johannes Henricus van 133

Mahieu, Vincent 166

Manders, Jo 58

Mérode, Willem de 64

Michels, Jan 68

Moeljono, Joke 67, 87, 97, 128, 166

Mook, H.J. van 62, 94, 102

Morriën, Adriaan 142

Multatuli 14, 117

Noiret, Louis 77

Oorschot, Geert van 57

Ottow, Samuel Julius 109

Overakker, Roelof T. 76

P, Drs. 156, 175

Polet, Sybren 177

Prins, Jan 18, 104, 143

Prinsen Geerligs, H.C. 37

Proust, Marcel 162

Pruin, B. 82

Resink, G.J. 32, 71, 134, 167

Reve, Gerard 170

Rhemrev, J.T.L. 19

Rimbaud, Arthur 133

Salverda, Reinier 10

Sanders, Georgine 124

Schilling, Wybrandus 76,

Schneider, Carel Jan 31, 168

Seubring-de Jongh, M. 134

Soedirman 61, 62

Soekarno 7, 60, 71, 87, 89, 90, 99

Spanjaard, J.G.J. 61, 62

Speenhoff, Koos 34, 73

Spoor, Simon Hendrik 132

Stoke, Melis 20  
Stoppelaar, J.J. de 145  
Suasso de Lima de Prado, C.F. 77  
Sumarwotho, Suryo 136  
Swart, Charles 132  
Swieten, Jan van 132

Tehaer, J. 74  
Tergast, Nes 121, 146, 147, 164  
Tichelman, G.L. 84, 101  
Tip & Top 83  
Tjarda van Starckenborgh, A.W.L. 61, 62  
Tournier, Luc 167

Vestdijk, Simon 39  
Volker, Tijs 105  
Vooy, Is.P. de 106  
Vries, Mick de 38, 39  
Vries, Theun de 93  
Vroman, Leo 52, 66, 177

Waloejati 97  
Warren, Hans 159, 179  
Wilhelmina, Koningin 81  
Wilmink, Willem 114, 173, 175

Zeggelen, Marie van 140  
Zevenbergen, Piet 137

## Titels

- Aan de kameraden (Jef Last) 126  
Aan Doctor Hubertus van Mook (Evert Werkman) 94  
Aan een der velen (Maarten ten Doesschate) 129  
Aan het K.N.I.L. (Een Anoniem officier) 131  
Aan J. van Hattum (Willem Brandt) 164  
Aardbeving's nachts (G.J. Resink) 71  
Adieu, vaarwel! (Brammetje = M.H. du Croo) 117  
Afscheid van een Oostinjevaarder (Jan Greshoff) 35  
Afscheid van Indië (Wieteke van Dort) 120  
Afscheid van Sumatra (Willem Brandt) 162  
Amputatie (Leo Vroman) 50  
Anders niet (Vincent Mahieu = Tjalie Robinson) 165  
Angst op wacht (Tip & Top) 82  
Avond (Miek Le Conge Kleijn-Janssen) 23  
Avond in de desa (Victor H. Huitink = Willem van Houten) 153
- Batavia (E.R. Duncan Elias) 26  
Batavia (Jan Prins = Christiaan Louis Schepp) 17  
Begraafplaats (Joke Moeljono) 128  
Betjak (Drs. P) 156  
Blanke soldaten (A. ter Haghe = Anton Koch)  
Bloed stapelt zich op bloed (Nes Tergast) 121  
Bondowoso! (E. Land) 85  
Brief van een gedemobiliseerde (Anoniem) 161
- Clair obscuur (E. Land) 91  
Colijn (Geert van Oorschot) 57
- De balling (Willem Brandt) 116  
De dag der schande (J.F. Kunst) 54  
De dood in Ngawi (G.J. Resink) 134  
De koloniaal (Anoniem) 72  
De kris (J.F. Kunst) 60  
De laatste dag der Hollanders op Java (Sentot = Roorda van Eysinga) 13  
De nacht (Jan Prins = Christiaan Louis Schepp) 142  
De slag in de Java-zee (J.F. Kunst) 75

De strijd in de bergen van Indië (Miek Le Conge Kleijn-Janssen) 76  
 De teruggekeerde (Willem Brandt) 50  
 De wegen (Jan Prins = Christiaan Louis Schepp) 103  
 De zee, dat is het vaderland (J.B. Charles = Willem Hendrik Nagel) 27  
 13 x 17 augustus (Suryo Sumarwotho) 135  
 Diponegoro (Chairil Anwar) 78  
 Dit land (Willem Brandt) 96  
 Dit was Amsterdam (J.B. Charles = Willem Hendrik Nagel) 172  
 Door de eeuwen trouw (Tekst: Jack Bess, muziek: Louis Noiret) 93

Een droeve lading (H.C. Prinsen Geerligs) 37  
 Een Jap (H. Koperberg) 58  
 Er ging een schip met zwaar hart (Hans Lodeizen) 66  
 Europeanen-transport (Willem Brandt) 45

Garoet bij nacht (E. du Perron) 64  
 Gastvrijheid (Pierre L. Corneille) 115  
 Gebed aan de bar (Wim Kan) 21  
 'Gekke' Willem: ambonsch muzikant (Tijs Volker) 105  
 Geïnterneerde empire builder (Willem Brandt) 108  
 Groot Indonesië (G.L. Tichelman) 100  
 Groot is het licht van Azië (Nes Tergast) 147  
 Gruis (Gerrit Achterberg) 11

Heimwee (Christiaan Elstrodt) 151  
 Heimweeliedje (Marie van Zeggelen) 140  
 Herdenken (Piet Zevenbergen) 136  
 Herdenking (Adriaan Morriën) 141  
 Herinnering (Joke Moeljono) 166  
 Het bezeten huis (G.J. Resink) 166  
 Het Digoel Wilhelmus (Jef Last) 18  
 Het einde (Willem Brandt) 112  
 Het gevang (Piet Kaart) 44  
 Het heete Zuiden: Sumatra (Willem Brandt) 29  
 Het lied van de schuld (Willem Wilmink) 172  
 Het oerwoud (Willem de Mérode) 64  
 Hier is het leven hard en groen (Jan Michels) 67  
 Hoewel de donder der granaten (Gelanggang Pemoeda) 87



Ik weet ... (R.O. Hanka) 98  
 In de ziekenzaal van het Nipponische interneringskamp (M.A. Alt) 43  
 In memoriam (Christiaan Elstrodt) 129  
 In memoriam (M. Seubring-de Jongh)  
 Indië moet vrij zijn (C.F.Suasso de Lima de Prado / Louis Noiret) 77  
 Indië-vaderland (Ottow) 108  
 Indonesia merdeka (Mohammed Akbar Djoehana) 89  
 Indonesië (Sybren Polet) 176  
 Indonesische zeeman (Theun de Vries) 92  
 Is het dan niet waar? (Willem Wilmink) 113

Jakarta (Leo Vroman) 177  
 Java (Extraneus) 143  
 Java-zee (J. Tehaer) 74

Kamp-schoem (H. Koperberg) 42  
 Kampong (Gerrit Kamphuis) 144  
 Kampong in Soerabaia (Simon Vestdijk) 38  
 Kassian, jammer toch? (Drs. P) 175  
 Kerkhof Si Ringo Ringo (Willem Brandt) 127  
 Kolonie (E. du Perron) 25  
 Koperen ploert (Kilima Hawaiiïans) 152  
 Krijgsgevangenen (Christiaan Elstrodt) 48

La ilaha illa allah (Nes Tergast) 163  
 Landschap (Joke Moeljono) 66  
 Liedje van verlangen (Wieteke van Dort) 123  
 Los van elkaar (Hanny Michaelis) 160

Makassar (E.R. Duncan Elias) 26  
 Malino ... Pangkalpinang ... (J.F. Kunst) 101  
 Merdeka (E. Land) 88  
 Mina (Jaf = J.A. Fleischer) 138  
 Minnebrief aan onze gemartelde bruid Indonesia (Lucebert) 24  
 Moesson (Leonhard Huizinga) 68

Naamloos leed (Christiaan Elstrodt) 53  
 Nacht over Java (Kilima Hawaiiïans) 70

Nachtmerrie (Jo Manders) 58  
 Neerland-Indonesia (G.L. Tichelman) 83  
 Notitie 1946 (Chairil Anwar) 52  
 November in Jakarta (Georgine Sanders) 123

Ola Bapa dja (The Kilima Hawaiians) 99  
 Ontbijt in Singapore (Carel Jan Schneider) 168  
 Onze Indische gasten (Koos Speenhoff) 33  
 Oosters (Rudy Kousbroek) 157  
 Opdracht (J.F. Kunst) 29  
 Opdracht voor Kromodikoro (Brammetje = M.H. du Croo) 130  
 Opstand op Java (Willem Brandt) 79  
 Opvoeding (Jef Last) 37

Padang, Palembang, Atjeh, Cheribon (Willem Willink) 175  
 Pemoeda (Joke Moeljono) 86  
 Peutjoet (Jaf = Johan Adriaan Fleischer) 125

Regen-avond (H. Koperberg) 49  
 Revolutie (Willem Brandt) 84  
 Rijkseenheid (Melis Stoke = Herman Salomonson) 20

Sarikat Islam (Eduard Jacobs) 15  
 Schemer aan een kleine haven (Chairil Anwar) 69  
 Sedep malem (J.J. de Stoppelaar) 145  
 Si Rengo-Rengo (W. Paehlig) 41  
 Si Ringo Ringo (Willem Brandt) 40  
 Sluimerende vulkaan (Eddy Lie) 178  
 Soember brantas (Leo Vroman) 65  
 Soerabaja (Anneke Grönloh) 122  
 Soldatenkerstnacht (B.E.M. Leijn) 90  
 Sorong (Aad Nuis) 135  
 Sunda (G.J. Resink) 32

Tempo doeloe (Daan de Ligt) 157  
 Tempo doeloe (Gerard Reve) 170  
 Terang boelan / Volle maan (The Kilima Hawaiians) 117  
 Terug naar Soerabaja (Wieteke van Dort) 168

- Terwijl ... (Alva = J.G.J. Spanjaard) 60  
 Thuiskomst (J.F. Kunst) 119  
 Tjemas ruisen (Chairil Anwar) 150  
 Toen en nu (Alida Engelbertha) 55  
 Toen ik als politiek verdachte op Java terugkwam (A. ter Haghe = Anton Koch) 107  
 Transport (Christiaan Elstrodt) 45  
 Tropenheer (Luc Tournier) 167  
 Tropenpetje (P. Pruin) 81  
 Tropenwee (Nes Tergast) 146  
 Tusschen twee werelden (Is.P. de Vooy) 106  
 Twee kwatrijnen (Maarten ten Doesschate) 53
- Van de Zuiderkruis, April 1962 (Aad Nuis) 62  
 Van Heutsz en Atjeh (Koos Speenhoff) 73  
 Van Heutsz-monument (Jan Kuijper) 171  
 Verlangen naar Indië (Anoniem) 141  
 Verlofgang 147  
 Verloren land (H. Warren) 159  
 Voort! (H. Koperberg) 47  
 Voorval op Java (J. Eijkelboom) 173  
 Vraag (E.M. Elias) 114  
 Vrede in de dessa (Herman Broekhuizen) 100
- Wacht, wacht toch (Waloejati) 97  
 Wat gaat gij doen?! (Piet Kaart) 110  
 Wayanglamp (Hans Warren) 179  
 Wij vlogen uit Indië (Carel Jan Schneider) 30  
 Wij zijn de jongens van 'De Zevende Brigade' (Jan P. Has en Louis Noiret) 80
- Zij, die geweest zijn ... (Brammetje = M.H. du Croo) 111  
 Zoals twee booten uit elkander glijden (Truus Gerhardt) 160

## LIJST VAN GEBRUIKTE LITERATUUR

Gerrit Achterberg. *Verzamelde gedichten*.  
Amsterdam: Querido, 1963.

M.A. Alt. *Ons kampeleven gedurende de Japansche en Republikeinsche bezetting*.  
Soerabaja: De Pinksterzending, 1948.

Joop van den Berg (samensteller). *Indië - Indonesië in honderd gedichten*.  
's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar, 1984.

Willem Brandt [= W.S.B. Klooster]. *Binnen Japansch prikkeldraad*.  
Amsterdam: Van Campen, 1946.

*De gele terreur*.  
's-Gravenhage: Van Hoeve, 1946.

*Indonesische nachten*.  
's-Gravenhage: Van Hoeve, [1947].

J.B. Charles [= Willem Hendrik Nagel]. *Het geheim*.  
Amsterdam: U.M.Holland, 1951.

*Zendstation*.  
's-Graveland: De Driehoek, 1949.

*Criterium: algemeen cultureel maandblad*.  
Amsterdam: Meulenhoff.

Maarten ten Doesschate. *Wij en gij: kwatrijnen*.  
Den Haag: Van Stockum, 1947.

Wieteke van Dort. *De weduwe van Indië : liedjes en teksten uit het repertoire van*

Wieteke van Dorst als Tante Lien.  
[Amsterdam]: Vroom & Dreesman, 1992.

M.H. Du Croo. *De dag in Indië ...: Indische eigenwijze liedjes.*  
Maastricht, Leiter-Nypels, 1946.

Jan Eijkelboom. *Tot zover: de meeste gedichten.*  
Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, [2002].

Elias. *Veertig jaar Cursief: keuze uit het werk van mr. E. Elias / verzameld door F. van der Molen.*  
Amsterdam: Bonaventura/Elseviers Weekblad, 1967.

Christiaan Elstrodt. *De witte olifant: (spoorlijn-hallucinaties): ene serie prikkelige verskens uit Siam van tijdens en vlak na de oorlog, ietwat doordrenkt met ex-krijgsgevangenen-mentaliteit en verder met vele boze bijbedoelingen.*  
[s.l.]: In eigen beheer, [c. 1950].

Alida Engelbertha. *Is Neerland eer en trouw vergeten? Hoort hier de stem van het geweten.*  
Wassenaar: Uitgave van Postbus 5, 1947.

Extraneus. *De zwerver: verzen.*  
Bussum: Van Dishoeck, 1940.

Truus Gerhardt. *Verzamelde gedichten.*  
Amsterdam: Van Kampen, 1961.

Jan Greshoff. *Verzamelde werk: gedichten.*  
Amsterdam: Van Kampen & Querido, 1948.

Tj.W.R. de Haan (samensteller). *Straatmadelieven: een bundel ... volks- en straatliedren.*  
Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, [1957].

Alex de Haas  
*De minstrel van de mesthoop: liedjes, leven en achtergronden van Eduard Jacobs, pionier van het Nederlandse cabaret 1867-1914.*

Amsterdam: De Bezige Bij, 1956.

A. ter Haghe [= Anton Koch]. *Hardnekkige monologen*.

Santpoort: Mees, 1939.

Joost [= Evert Werkman]. *Onze Indische geschiedenis; met tekeningen van Menno van Meeteren Brouwer*.

Kampen: Kok, [1941].

Piet Kaart. *Licht en donker in Japansche gevangenschap*.

's-Gravenhage: W. van Hoeve, 1947.

Kilima Hawaiiïans. *The Kilima Hawaiiïans brengen U 'n groet uit Indonesië: een korte reportage in woord en beeld van de tournee voor onze jongens in Indië*.

Doetinchem: De Kruyff, [1947].

*The Kilima Hawaiiïans op tournee: een reportage van de 2e tournee door Indonesië*.

Doetinchem: De Kruyff, [1948].

Leonhard Huizinga. *De laatste karavaan / met tekeningen van J.F. Doeve*.

Amsterdam: Van Kampen, [1947].

Lucebert. *Verzamelde gedichten*.

Amsterdam: De Bezige Bij, [2002].

H. Koperberg. *Bittere pillen en scherpe pijlen uit de Japansche interneringskampen te Soengei Sengkol en Si Rengo Rengo, Sumatra 1944 en 1945*.

[s.l.]: In eigen beheer, [c. 1946].

Rudy Kousbroek. *Dierentallen en andere gedichten*.

Amsterdam/Antwerpen: Augustus, 2003.

Jan Kuijper. *Sonnetten*.

Amsterdam: Querido, 1973.

J.F. Kunst. *Melati en rotan / penteekeningen van Johanna Roberti*.

Den Haag: De Hofstad, [c. 1947].

E. Land. *Larie bombarie: tropisch soldatenleven poëtisch / met plaatjes van D.*

Land.

Rotterdam: Wyt, 1950.

Jef Last. *Onder de koperen ploert: gedichten.*

Amsterdam: Agentschap Amstel, 1933.

*Ontwaakt! ...Liedjes op de maat van den rottan.*

Rotterdam: Storm, [1930].

Miek Le Conge Kleijn-Janssen. *Verzamelde gedichten: illegale verzen en nieuwe verzen 1913-1953.*

Den Haag: W.P. van Stockum & Zoon, 1953.

B.E.W. Leijn. *De zilveren harp: symbolisch verhaal.*

Soerabaja: In eigen beheer, 1950.

Hans Lodeizen. *Nagelaten werk.*

Amsterdam: Van Oorschot, 1969.

Lucebert. *Verzamelde gedichten.*

Amsterdam: De Bezige Bij, [2002].

Henk Mak van Dijk & Carl Nix. *Wajang foxtrot: Indië in klank en beeld.*

Schiedam: Scriptum Art Books, 2011.

Jo Manders. *Samoerai, zwaard des doods: hoe de mannen desondanks hun identiteit wisten te bewaren.*

Nijmegen: Thieme, [1950].

Willem de Mérode. *Gedichten / ingeleid door K. Heeroma.*

Amsterdam/Baarn: U.M. Holland / Bosch & Keuning, 1952.

Hanny Michaelis. *Verzamelde gedichten.*

Amsterdam: Van Oorschot, 1996.

Jan Michels. *Het lam: kerstfeest-Indie 1947.*

Bandoeng: Visser, [1948].

Rob Nieuwenhuys (samensteller). *Om nooit te vergeten: een keuze uit de Indisch-Nederlandse letterkunde van 1935 tot heden / gekozen en ingeleid door Rob Nieuwenhuys.*

Amsterdam: Querido, 1973.

Louis Noiret. *Voor onze soldaten.*

Amsterdam: Louis Noiret's Music Publishing Comp., [c. 1947].

Aad Nuis. *Wisselend weer.*

Amsterdam: Van Oorschot, 1963.

*Oriëntatie: tijdschrift voor Nederlandse en Indonesische schrijvers.*

[Jakarta]: Stichting Opbouw-Pembangoenan.

Vincent Mahieu [= Tjalie Robinson = Jan Boon]. *Verzameld werk.*

Amsterdam: Querido, 1992.

Drs. P. Dozijnen onzijnen.

Hamelen: Ars Scribendi, [1998].

*Toenemend feestgedruis.*

Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2004.

E. du Perron. *Parlando: verzamelde gedichten.*

Amsterdam: Van Oorschot, 1975.

Sybren Polet. *Gedichten 1998-1948.*

Amsterdam: De Bezige Bij, 2001.

Jan Prins [= Christiaan Louis Schepp]. *Bijeengebrachte gedichten.*

's-Gravenhage: Boucher, 1947.

H.C.Prinsen Geerligs. *Aan Java's noordkust.*

Amersfoort: Melchior, 1935.

H.V. Quispel. *Nederlandsch-Indië in den Tweeden Wereldoorlog.*

London: The Netherlands Publishing Company, 1945.



G.J. Resink. *Perifeer en efemeer: verzamelde gedichten / bijeengebracht en verantwoord door Bert Paasman.*

Amsterdam: Querido, 2001.

Gerard Reve. *Verzamelde gedichten.*

Amsterdam: V. van Oorscot, 1987.

J.H. Speenhoff. *De beste gedichten / verzameld en ingeleid door J. Greshoff. 's-Gravenhage: Kramers, [1962].*

Melis Stoke [=Herman Salomonson]. *Ik kijk de kat uit de klapperboom: vijftig Indische rijmkronieken / bijeengelezen en ingeleid door Gerard Termorshuizen.*

Leiden: KITLV Uitgeverij, 2005.

Nes Tergast. *Het moederland: gedichten.*

Amsterdam: De Bezige Bij, 1949.

G.L. Tichelman. *Indonesische dossier: een kleine bundel verzen van den grooten Archipel / met teekeningen van H.G. Kresse.*

Amsterdam: Uitgeverij D.A.V.I.D., 1945.

Luc Tournier. *Geen droom, maar eeuwige verte: gedichten 1948-1977.*

Amsterdam: Meulenhoff, [1977].

*De Tweede Ronde: tijdschrift voor literatuur.*

Amsterdam: Van Oorscot.

*Tirade.*

Amsterdam: Van Oorscot.

*Utrechtse Indologen-almanak voor 1946.*

Utrecht: Utrechtse Indologen Vereniging, Jaargang 4, 1946.

Simon Vestdijk, *Verzamelde gedichten / verzorgd en geannoteerd door Martin Hartkamp.*

Amsterdam/'s Gravenhage: Athenaeum etc., 1971.

T. Volker, *Het land aan d'overzij: Indische gedichten*.  
Rotterdam: Brusse, 1942.

Corry Vonk & Wim Kan, *Honderd dagen uit en thuis*.  
Naarden-Bussum: Koster, 1946.

Is.P. de Vooyo  
*Een zakenman zong*. Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1949.

Leo Vroman, *Gedichten: vroegere en latere*.  
Amsterdam: Querido, 1949.

Hans Warren, *Verzamelde gedichten*.  
Amsterdam: Bert Bakker, 2002.

Willem Wilmink, *Javastraat*.  
Enschede: De Oare utjouwerij, 1993.

Zang en lierzang van de Atjeh Marechaussee / uitgegeven onder auspiciën  
van de officiersvereniging 'De oud-Atjeh marechaussee'.  
's-Gravenhage: [s.n.], 1973.

Marie van Zeggelen, *Onderworpenen: schetsen uit Celebes / ingeleid en toege-  
licht door Rob Nieuwenhuis*.  
[Schoorl]: Conserve, [1989].

*Zingend twee-vier / met een woord vooraf van H. Kroes*.  
Medan: Deli Courant, [1949].

